

Populačné štúdie Slovenska 3

Populačné štúdie Slovenska 3

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

ISBN 978-80-971715-0-6

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. 2014

Pavol Tišliar (ed.)

Populačné štúdie Slovenska 3

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

Bratislava 2014

© **Populačné štúdie Slovenska 3**
(Studies in the Population of Slovakia 3)

Zostavil/Editor: *doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.*

Recenzenti/Reviewers: *Mgr. Daniela Hrnčiarová, PhD.*
doc. PhDr. Karol Janas, PhD.

Štúdie/Papers: © *Mgr. Ivica Bumová, PhD., Mgr. Eva Škorvanková, PhD., RNDr. Branislav Šprocha, PhD., doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.*

Departments of Ethnology and Museology, Comparative Religious Studies & General History
Faculty of Arts
Comenius University in Bratislava
Slovak Republic

Proofreading: *Mgr. Slavomír Čéplö*

Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0199-12 „*Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*“.

Publikácia je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. č. 1/0026/14 „*Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050*“.

1. vydanie, Bratislava 2014

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

Vydavateľ/Published:
Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

ISBN 978-80-971715-0-6

OBSAH

Úvodom	5
Ivica Bumová. <i>Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 – analýza foriem a štruktúr židovských rodín v Dolnom Kubíne</i>	9
Eva Škorvanková. <i>Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945)</i>	31
Branislav Šprocha - Pavol Tišliar. <i>Demogeografický profil náboženského vyznania obyvateľstva Slovenska za posledných 100 rokov</i>	111

CONTENT

Úvodom	5
Ivica Bumová. <i>Analysis of Jewish Family Types and Structures Based on the 1930 Population Census</i>	9
Eva Škorvanková. <i>Promotion of Motherhood as State Policy in the 1939-1945 Slovak Republic</i>	31
Branislav Šprocha - Pavol Tišliar. <i>The Demogeographic Profile of the Confessional Structure of the Population of Slovakia in the Last Century</i>	111

Úvodom...

Absencia vedeckého periodika či zborníka na Slovensku, ktorý by sa zaoberal populačným vývojom obyvateľstva v minulosti, a to vo všetkých formách vedeckého skúmania, predovšetkým však jeho podmienenosťou z demografického, historického a etnografického pohľadu, dala hlavnú príčinu vzniku *Populačných štúdií Slovenska*. Vznikol takto svojim spôsobom edičný rad vedeckých zborníkov, ktorého cieľom je priblížiť rôzne aspekty života populácie Slovenska, keďže práve táto časť slovenskej historiografie patrí medzi menej prebádané a pri absolútnej prevahe bádania politických dejín sa jej podľa nášho názoru nevenuje dostatočný priestor. Problémom bude zrejme aj nedostatočný prehľad o vznikajúcich prácach demografického charakteru. Hoci v posledných rokoch vzniklo na Slovensku niekoľko knižných titulov a desiatky štúdií z oblasti historicko-demografickej analýzy a syntézy, neustále sa možno stretnúť pri vznikajúcich historických prácach s vyhľadávaním a využívaním starších, často ešte „predvojnových“ titulov z 20. až 70. rokov 20. storočia. Tie však už boli v mnohých oblastiach prekonané. To je azda hlavný dôvod, prečo sme sa počnúc týmto zväzkom *Populačných štúdií Slovenska* rozhodli publikovať zborníky aj elektronicky.

V prvých dvoch zväzkoch *Populačných štúdií Slovenska*¹, ktoré vznikli ako výstupy viacerých grantových projektov riešených na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, sme sa zaoberali viacerými otázkami populačného vývoja Slovenska, ťažiskovo v období prvej polovice 20. storočia. Prvý zväzok bol zameraný predovšetkým na populáciu Slovenskej republiky (1939 – 1945), populačnú politiku,

¹ *Populačné štúdie Slovenska I.* P. Tišliar (ed.). Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013; *Studies in the Population of Slovakia II.* P. Tišliar - S. Čéplö (eds.). Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce Zarząd Główny, 2014.

postavenie ženy v spoločnosti a domácnosti.²

V druhom zväzku sme sa zaoberali vybranými otázkami sčítaní obyvateľstva, ekonomickej aktivity, vystaľovalectva a národnostnej politiky vo vzťahu k štatistickej službe v 40. rokoch.³ Opätovne išlo o témy, ktoré sa týkali územia Slovenska v 1. polovici 20. storočia. Tretie pokračovanie *Populačných štúdií Slovenska* do istej miery nadväzuje predovšetkým na prvý zväzok, príspevkom Evy Škorvankovej o propagácii materstva a spoločensko-sociálnom statuse žien v rodinnom kruhu. Príspevok Ivce Bumovej približuje štruktúru (typológiu) a formy života židovských rodín na základe výsledkov sčítania ľudu z roku 1930. Napokon posledným príspevkom je analýza náboženskej štruktúry Slovenska v čase a priestore, prakticky za posledných 100 rokov (1919 – 2011). Autormi sú Branislav Šprocha a Pavol Tišliar.

Za recenzné posudky na zborník a pripomienky by sme sa radi poďakovali Daniele Hrnčiarovej z Filozofickej fakulty UK a Karolovi Janasovi z Trenčianskej univerzity.

Veríme, že tento zborník osloví nielen odbornú, ale aj laickú verejnosť a prispeje svojou čiastkou k ďalšiemu osvetleniu populačných dejín Slovenska.

V Bratislave 9. augusta 2014

zostavovateľ

² ŠPROCHA, Branislav. Populačný vývoj Slovenska v rokoch 1938 – 1945. In: *Populačné štúdie Slovenska I*. P. Tišliar (ed.). Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 91-166; ŠKORVANKOVÁ, Eva. Postavenie žien v období Slovenského štátu. In: *Populačné štúdie Slovenska I*. P. Tišliar (ed.). Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 167-332; HRNČIAROVÁ, Daniela. Ideál slovenskej ženy – gazdinej a domácej panej. In: *Populačné štúdie Slovenska I*. P. Tišliar (ed.). Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 333-389; TIŠLIAR, Pavol. Populačná politika a populačný vývoj na území Slovenska v rokoch 1938 – 1945 - metodologické východiská. In: *Populačné štúdie Slovenska I*. P. Tišliar (ed.). Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 9-18; TIŠLIAR, Pavol. Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: *Populačné štúdie Slovenska I*. P. Tišliar (ed.). Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 19-90.

³ TIŠLIAR, Pavol. Introduction to the Problem of Population Censuses of Slovakia in 1919 and 1921. In: P. Tišliar – S. Čéplö (eds.) : *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 7-42; TIŠLIAR, Pavol. Beginnings of Organisation of Emigration. In: P. Tišliar – S. Čéplö (eds.) : *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 43-62; TIŠLIAR, Pavol. On employment of women in Slovakia in the inter-war period. In: P. Tišliar – S. Čéplö (eds.) : *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 63-96; TIŠLIAR, Pavol. Notes on the Organisation of the 1940 Population Census. In: P. Tišliar – S. Čéplö (eds.) : *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 97-120; TIŠLIAR, Pavol. Statistical Practice and Ethnic Policy of the Slovak Republic 1939 – 1945. In: P. Tišliar – S. Čéplö (eds.) : *Studies in the Population of Slovakia II*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 121-147.

Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 – analýza foriem a štruktúr židovských rodín v Dolnom Kubíne¹

Ivica Bumová

Mgr. Ivica Bumová, PhD.
Katedra porovnávejcej religionistiky
Filozofická fakulta UK
Štúrova 9
814 99 Bratislava

Populačné štúdie Slovenska 3: 9-30

The near total destruction of Slovakia's Jewish communities during World War II resulted in the disappearance of the traditional Jewish family. Thorough examination of family types and family structure among the Jewish population (as well as other religious communities) of Slovakia before the holocaust therefore still remains a desideratum. The aim of this study is to remedy that and offer a preliminary analysis of family types and family structures in the Jewish community in the city of Dolný Kubín based on an analysis of the data from the 1930 population census.

Keywords:
Jewish community, family types, family structure, religion

V tomto príspevku sa vraciam k svojim predchádzajúcim archívnym výskumom a analýzám medzivojnovnej spoločnosti malého mesta.² Chcela by som na tomto mieste predstaviť dôležité sociálno-historické údaje/fakty, ktoré nám pomôžu lepšie spoznať a pochopiť spôsob života židovských rodín v 30. rokoch 20. stor. Jedná sa o analýzy dát zo sčítania obyvateľstva. Keďže sa venujem problematike židovskej komunity a kultúry na území Slovenska v 20. storočí, archíve pramene, medzi ktoré patria aj údaje z jednotlivých sčítaní obyvateľstva (1918, 1921, 1930, 1938, 1940), tvoria jedinečný a preto nenahraditeľný (hoci

¹ Štúdiá vyšla v spolupráci so Slovenským národným archívom Bratislava a je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“.

² BUMOVÁ, Ivica. Vymedzenie strednej vrstvy v roku 1930 (Sociálna a profesijná diferenciácia obyvateľstva na príklade mesta Dolný Kubín). In: *Etnologické rozpravy*, 2003 č. 2, s. 94-122; BUMOVÁ, Ivica. Formy kultúrneho a spolkového života obyvateľov mesta na príklade občianskych spolkov v rokoch 1918-1939. In: *Etnologické rozpravy*, 2001, č. 1, s. 16-39; BUMOVÁ, Ivica. Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918-1945. In: *Slovenský národopis*, 2000, roč. 48, č.1, s. 53-82.

Obsah zborníka:

- Pavol Tišliar: Populačná politika a populačný vývoj na území Slovenska v rokoch 1938 – 1945 - metodologické východiská
- Pavol Tišliar: Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945
- Branislav Šprocha. Populačný vývoj Slovenska v rokoch 1938 – 1945
- Eva Škorvanková: Postavenie žien v období Slovenského štátu
- Daniela Hrnčiarová: Ideál slovenskej ženy – gazdinej a domácej panej

nie vždy docenený) zdroj informácií o komunite, ktorá bola počas holokaustu z dvoch tretín fyzicky zlikvidovaná. Hoci existujú čiastkové zdroje informácií, ani jeden dostupný prameň nereprezentuje sociálnu štruktúru židovskej komunity v rozsahu a hĺbke, ako údaje zo sčítaní ľudu. Len na základe týchto údajov môžeme v danom časovom priereze okrem foriem a štruktúr židovských rodín v meste Dolný Kubín určiť pravdepodobnú ortodoxiu rodín, prípadnú endogamiu/exogamiu, sociálnu diferenciáciu na základe topografie mesta, profesijnú či národnostnú diferenciáciu a pod. Takýto pramenný materiál sa tak stáva nenahraditeľným a jediným dostupným pri rekonštrukcii spôsobu života židovskej mestskej rodiny v medzivojnovom období. Absentujú totiž židovské matriky, ktoré museli predstavitelia komunít počas II. svetovej vojny odovzdať slovenským úradom a údaje o židovských rodinách sú preto väčšinou stratené.

Sčítanie obyvateľstva z roku 1930

Druhé sčítanie ľudu v Československu, z ktorého pri analýze vychádzam³, sa uskutočnilo k 1. decembru 1930 (Zákon č. 47/1927 Sb.). Vychádzalo z poznatkov sčítania ľudu z roku 1921, ale malo niekoľko zvláštností.

Vôbec prvýkrát v histórii sčítací komisári zisťovali fertilitu žien a sčítacie hárky uvádzali aj počet všetkých narodených aj mŕtvych detí z posledného manželstva bez ohľadu na to, či žili s rodičmi alebo sa sídelne osamostatnili. Tento údaj nám umožňuje pomerne presne určiť počet detí jednotlivých židovských rodín, ktorá je v prípade tejto štúdie určujúca pri posudzovaní ich religiozity.⁴

Zaujímavé informácie z hľadiska mobility (endo a exogamii) obyvateľstva predstavujú údaje o rodisku (obec, okres, krajina), odkiaľ a kedy sa obyvateľ prisťahoval do obce a tiež uvádzaná štátna a domovská príslušnosť.

Rovnako ako v roku 1921, aj v prípade sčítania obyvateľstva z roku 1930, prebiehali v odbornej aj laickej verejnosti diskusie o forme zisťovania a zapisovania národnosti. Sčítací komisári sa mali riadiť podľa návodu zapisovať národnosť podľa materinského jazyka, čo však

³ MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 (ďalej f. SO 1930), Dolný Kubín.

⁴ Uvedomujem si, že ide o konštrukt, pretože táto forma interpretácie vylučuje možnosť existencie menejdetného či bezdetného ortodoxného manželstva.

nebolo reprezentatívne. Navyše takéto konanie znemožňovalo slobodné deklarovanie národného/národnostného cítenia jednotlivca. Členovia židovskej komunity v Československu však často využívali možnosť hlásiť sa k židovskej národnosti, ktorú im zaručovala ústava z roku 1921 uznávajúca Židov za národnostnú menšinu (ústava napr. uznávala aj „cigánsku národnosť“ – pozn. IB).

Z hľadiska určovania príslušnosti k židovskej komunite je však pre nasledovný výskum dôležitý údaj o náboženskom vyznaní, ktorý v danom období jediný pomerne presne vyjadruje príslušnosť k uvedenej minorite.⁵

Príslušnosť členov rodiny sa zisťovala k hlave domácnosti a na základe týchto dát si vieme vytvoriť obraz o príbuzenských vzťahoch v rodine.

Každý člen domácnosti uvádzal tiež hlavné či vedľajšie povolanie a svoje hierarchické postavenie v ňom. Tieto údaje nám umožňujú získať prehľad, aké sociálne postavenie a povolanie zastávali obyvatelia z hľadiska národnosti/náboženstva, aké percento pracovalo vo verejných či štátnych službách, či nezamestnanosť v komunite.

Okrem dôležitých údajov z manželského a rodinného života sa tak dostávame k zaujímavým dátam z oblasti fungovania domácnosti, počtu služobníctva, profesijnej profilácie a pod.

Zaujímavým z hľadiska zisťovania gramotnosti obyvateľstva bol aj údaj o znalosti čítania a písania u osôb starších šesť rokov. Ďalšie údaje zo sčítacích hárkov zachytávajú aj informácie o mentálnych a telesných vadách obyvateľstva. V druhom prípade išlo pravdepodobne o zistenia stavu populácie po udalostiach prvej svetovej vojny.⁶

Židovská komunita v Dolnom Kubíne

Komunita sa v Dolnom Kubíne usídlila na prelome 18.storočia. Podľa záznamov židovskej náboženskej obce, prví prisťahovaní Židia

⁵ Údaje však môže skresľovať fakt, že niektorí členovia židovských komunít sa mohli hlásiť k ateizmu a písať si inú národnosť než židovskú, alebo sa hlásiť ku kresťanstvu a národnosti židovskej.

⁶ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012, s. 16 a n.; HERZÁNOVÁ, Ľubica. Sčítanie ľudu z roku 1930 ako prameň pre výskum rodiny. In: *Slovenský národopis*, 2002, č. 1, s. 25-44.

pochádzali z Holešova na Morave.⁷ Obec tu bola založená v roku 1720. Pravdepodobne bola v Oravskej stolici jediná a slúžila pre potreby Židov v celom regióne. V roku 1775 bola postavená drevená ortodoxná synagóga povyššie evanjelického kostola a pri nej bola vybudovaná aj mikve (rituálny kúpeľ). V roku 1893 zničil celú ulicu požiar, pričom zhorela aj synagóga. V krátkom čase bola postavená súčasná, murovaná, ktorá prešla do vlastníctva ŽNO v roku 1901 za kúpnu cenu 6000 forintov.⁸ V prvej polovici 19. stor. patrila dolnokubínska židovská náboženská obec k najaktívnejším na území dnešného Slovenska a jej organizačnú štruktúru prevzali mnohé novo vznikajúce obce.⁹ Jej členmi boli aj liberálnejší Židia (sekulárne vzdelaní a nábožensky liberálne orientovaní), ktorí sa podieľali na spoločenskom a hospodárskom živote mesta.¹⁰

Židovská komunita žijúca v Uhorsku na pokraji majoritnej spoločnosti, zažívala od doby vlády Jozefa II. (1780-1790) obdobie zmien. Tie postupne vyústili po cca sto rokoch, v roku 1895, do získania úplnej náboženskej rovnoprávnosti Židov v Uhorsku.¹¹ Spolu s postupným nadobúdaním rovnoprávného postavenia v hospodárskej (1840), občianskej (1867) a náboženskej oblasti (1895), sa komunita menila aj vnútorne. Tzv. rozpad geta a umožnenie Židom sťahovať sa do miest (1840, v roku 1860 aj do banských miest), vyústil v rozkladách dovtedajšieho

⁷ Štátny archív v Bytči, pobočka Dolný Kubín (ďalej ŠA Bytča, p. Dolný Kubín), fond Notársky úrad v Dolnom Kubíne, 1883 - 1945 (1950) (ďalej f. NÚ Dolný Kubín), Kronika Jána Bezeka, s. 1.

⁸ BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava, 1991, s. 276.

⁹ BÜCHLER, Robert (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009, s. 95.

¹⁰ Pred prevratom v roku 1918 reprezentovali židovskú náboženskú obec v obecnom zastupiteľstve dvaja členovia, lekár Baláž a Fridrich Duschnitz (ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. NÚ Dolný Kubín, Kronika Jána Bezeka, s. 7). Okrem nich pôsobili zo židovskej inteligencie v meste traja lekári, dvaja advokáti a jeden lekárnik (apatiekár). Kresťanský lekár bol jeden (Tamže). V období trvania I. ČSR (1918 - 1939) sa vážení predstavitelia židovskej komunity aktívne zúčastňovali na riadení vecí verejných. V apríli 1919 z 24 členov dolnokubínskeho zastupiteľstva boli dvaja židovskí predstavitelia (ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. NÚ Dolný Kubín, Kronika Jána Bezeka, s. 39) a v poslednom zastupiteľstve, ktoré bolo demokraticky zvolené a pracovalo do roku 1938, bola židovská menšina zastúpená štyrmi členmi. Ešte vo februári 1938 bol zvolený do výboru významného charitatívneho spolku Okresnej starostlivosti o mládež jeden z jej reprezentantov (ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. NÚ Dolný Kubín, Kronika Jána Bezeka, s. 153).

¹¹ Legislatívne nariadenia sa týkali všetkých náboženských menšín v štáte.

uzavretého spôsobu života. Prejavovalo sa to v náboženskom živote, v ktorom jednotliví členovia či komunity začali opúšťať striktné príkazy (micvot) Tóry (Päť kníh Mojžišových) a Talmudu, ktoré dovtedy riadili život židovských komunít a jednotlivcov. Do náboženského života sa dostávali prvky a myšlienky liberálnych prúdov judaizmu, ktoré vznikali v druhej polovici 19. stor. v Nemecku a na naše územie sa šírili cez Dolné Uhorsko (dnešné Maďarsko) a Čechy. Zmeny sa začali prejavovať aj vo vnútri židovských rodín a v domácnostiach. Začali preberať kultúrne prvky a spôsob života mestskej majoritnej spoločnosti. Voči opúšťaťiu tradičných prejavov viery a spôsobu života sa búrila tá časť židovskej komunity, ktorá striktno zotrvávala na dovtedajšom spôsobe života a bránila sa postupnej adaptácii či asimilácii.

Napätie medzi jednotlivými prúdmi judaizmu, ich predstaviteľmi a obcami, sa malo vyriešiť v decembri roku 1868 v Budapešti, kam zvolal panovník kongres. Rabíni však nedospeli ku konsenzu, naopak, skončil rozkolom. Z jednaní odišli rabíni ortodoxného smeru, ktorí nesúhlasili s návrhmi liberálne mysliacich predstaviteľov jednotlivých náboženských komunít.¹² Po roztržke sa v roku 1869 kodifikoval reformný/kongresový náboženský smer (známy aj ako neologický), ktorý mal liberálny charakter. V roku 1871 sa legislatívne vymedzil ortodoxný smer, ktorý striktno dodržiaval tradičný spôsob života podľa Šulchan Aruch. A nakoniec v roku 1872 bol uznaný ako ďalší smer „status quo ante“ (t.j. „stav ako pred tým“ – rozumej kongresom – pozn. IB). Ten konzervoval zmeny v náboženskom a spoločenskom spôsobe života židovských komunít z obdobia pred kongresom (menej tradicionalistická ortodoxia).¹³

Ako reakcia na židovský kongres vystúpilo štyridsať členov z dolnokubínskej náboženskej obce Šomre hadas (strážcovia židovského náboženského života) a vytvorili „židovskú autonómnu/liberálnu náboženskú obec“. V roku 1886 sa pre finančnú náročnosť obe obce opäť spojili a založili obec „status quo ante“. ¹⁴ Táto náboženská forma obce pretrvala v meste až do jej fyzického zlikvidovania v roku 1942

¹² V rámci uhorského židovstva prevažoval liberálny smer, na Slovensku to bol naopak tradičný (ortodoxný) rabínsky judaizmus.

¹³ Bližšie pozri JELÍNEK, Ješajahu. A. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : IPEL, 2009, s. 64-71. K uvedenému smeru sa hlásili aj niektoré liberálnejšie komunity, ktoré sa nechceli pridať ani k ortodoxnému, ani ku kongresovému smeru.

¹⁴ BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít. *Židovské náboženské obce...* c. d., s. 277.

- 1944/45. Posledným rabínom bol Alexander Friedmann, ktorý bol v roku 1942 deportovaný do koncentračného tábora Osvienčim.¹⁵

Z dôvodu fyzickej likvidácie židovských komunít na Slovensku a tým aj ich kultúry a spôsobu života, nemáme doposiaľ predstavy o forme a štruktúre rodín z obcí „status quo ante“ a tiež aj ostatných náboženských prúdov. Z mojich doterajších výskumov (oral history, biografická metóda – spomienky Dolnokubínčanov) vyplýva, že židovskú „status quo ante“ obec v Dolnom Kubíne 30. rokoch 20. stor. tvorili Židia širšieho náboženského spektra.¹⁶ Žilo tu niekoľko rodín, ktoré sa hlásili k tradičnému judaizmu a od ostatných židovských spoluobčanov sa líšili spôsobom života a odievania. K nim patrili aj rabín Friedmann a zamestnanci židovskej obce (rezník- šojchet, kantor), ktorí nosili typické čierne oblečenie so širokým klobúkom. Ostatné spektrum komunity reprezentovali židovské rodiny, ktoré vykazovali rôzne stupne asimilácie s majoritným okolím. Jednotlivci boli nábožensky aj ideologicky rôzne orientovaní (napr. nábožensky aj ľavicovo zameraní sionisti, asimilanti/sekularizovaní, nábožensky liberálnejšie orientovaní aj praktizujúci členovia zameraní viac na tradíciu).

Ciele a predpoklady

Cieľom príspevku je zistiť, aké formy a štruktúry rodín charakterizovali židovskú obec „status quo ante“ v Dolnom Kubíne v časovom priereze z 1. decembra roku 1930.

1. Predpokladám, že židovské rodiny preberali mestský spôsob života a z foriem rodiny bude prevažovať nukleárna/manželská mestská rodina s malým počtom detí (t.j. 1-3).

U židovských rodín, ktoré boli tradičnejšie založené, je predpoklad dodržiavania micvy (príkaz) „pru u-rvu“ (plod'te a množte sa (Gn 1,22)).¹⁷ Predpokladám u nich prevažovanie nukleárnej rodiny s vyšším

počtom detí (5 a viac).¹⁸

2. Zároveň predpokladám u liberálnejších rodín vyšší sobášny vek manželských párov, ktorý kopíruje sobášnu politiku mestských rodín zo strednej vrstvy v medzivojnovom období. T.j. založenie rodiny vo vyššom veku predpokladá schopnosť muža uživiť rodinu z jedného platu.

U tradičnejších židovských rodín je micva (príkaz) založiť rodinu v mladom veku (okolo 20. roku u muža a 18. roku u ženy).¹⁹

Zároveň si uvedomujem, že sa jedná o prípadovú analýzu jednej židovskej komunity v určitom čase a priestore, závery analýzy nie sú reprezentatívne pre iné židovské náboženské obce podobného charakteru.

Analýza foriem a štruktúr židovských rodín v Dolnom Kubíne v roku 1930

Formy individuálnej rodiny²⁰

V roku 1930, podľa uvedeného sčítania, žilo v meste Dolný Kubín 282 Židov, t.j. 11,07% z celej populácie mestečka (2547 obyvateľov). Z uvedeného počtu bolo 64 nukleárných židovských rodín (z toho 4 vdovy), v ktorých žilo 212 ľudí, 15 rozšírených rodín²¹ a v jednočlenných nerodinných domácnostiach žili 3 ľudia. Jednalo sa o slobodných mužov - kníhviazača (1878), majiteľa obchodu so železom (1885) a zubného technika (1904).

¹⁸ Vyšší počet detí predstavuje signál, možnosť zaradenia rodiny k tradičnému/ortodoxnému prúdu, nie je to však jediný znak. V prostredí dolnokubínskej status quo židovskej obce predpokladám rodiny, ktoré dodržiavali tradičné prvky judaizmu, avšak v niektorých oblastiach spôsobu života mohli vykazovať liberálnejšiu formu než u židovských komunít, ktoré sa hlásili k striktne ortodoxnému smeru. Ako som už spomínala vyššie, ide o konštrukt, ktorý vylučuje možnosť určiť tie tradičné židovské rodiny, ktoré boli bezdetné či s menším počtom detí, prípadne môže zahŕňať liberálnejšie orientované rodiny s vyšším počtom detí (napr. zlyhanie antikoncepcie a pod).

¹⁹ NOSEK, Bedřich - DAMOHORSKÁ, Paula. *Židovské tradice...*, c. d., s. 143.

²⁰ Individuálna (nukleárna) rodina - predstavuje manželskú rodinu (rodičia) a ich slobodné nezobášané deti, prípadne bez detí.

²¹ Rozšírená rodina zahŕňa predovšetkým spolužitie rodičov s rodinami zosobášených detí, ale aj napr. prarodičov, švagrov (tzv. švagrovská rodina) či iné blízke príbuzenstvo (tety, strýkov, sesternice a pod.) žijúce s manželským párom (a jeho prípadnými deťmi) v jednej domácnosti. Vzhľadom k faktu, že počet rozšírených rodín bol v meste veľmi obmedzený a neumožňuje porovnávať materiál, v štúdiu sa budem venovať analýze výlučne nukleárných rodín.

¹⁵ Podľa informácii svedkov zomrel počas deportácie vo vlaku na ceste do tábora na kolenách katolíckeho kňaza židovského pôvodu...

¹⁶ BUMOVÁ, Ivica. Židovská komunita v malom meste medzi dvoma svetovými vojnami - komparácia väčšinovej a menšinovej pamäti. In: *Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční paměti ve městě*. B. Soukupová (ed.). Bratislava : Zing Print, 2010, s. 133-158.

¹⁷ NOSEK, Bedřich - DAMOHORSKÁ, Paula. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Karolinum, 2011, s. 15 a n.

Tab. č. 1: Formy rodín²²

Forma rodiny	Počet	%
Individuálna	64	78
Rozšírená	15	18,3
Jednočlenné nerodinné formy	3	3,6
Spolu	82	100

Generačná štruktúra rodín

Pre jednoduchšiu a výpovednejšiu analýzu údajov zo sčítacích hárkov z roku 1930, bolo potrebné vytvoriť jednotlivé generačné kategórie rodín. Utvorila som si typy rodín A – D, ktoré reprezentujú rozmedzia 20 rokov. Pre rodiny, v ktorých partneri uzavreli druhý sobáš, prípadne si brali partnerov z iných generačných skupín, som vytvorila „zmiešaný typ“ B/C a C/D.²³

Generácia A – do tejto skupiny radím všetky nezaopatrené deti a slobodných dospelých pracujúcich ľudí žijúcich v spoločnej domácnosti s rodičmi (prípadne zosobášený pár v tejto vekovej kategórii). Nevydatí synovia a dcéry zvykli žiť v spoločnej domácnosti až do založenia vlastnej rodiny. Táto skupina predstavuje vekovú kategóriu od 0 do 20 rokov (t.j. narodení medzi rokmi 1911 a 1930). Symbolom ▲ označujem v generačnej štruktúre muža a symbolom ● ženu.

Generácia B – v tejto skupine sa nachádzajú slobodní a zosobášení muži △ a ženy ○ vo veku od 21 do 40 rokov (t.j. narodení medzi rokmi 1891 – 1910). Muži a v niektorých prípadoch aj ženy boli ekonomicky činní.

Generácia C – tvorí generáciu potencionálnych starých rodičov vo veku od 41 – 60 rokov (t.j. narodení medzi rokmi 1890-1871). Symboly ▲ pre muža a ● pre ženu.

²² SNA, f. SO 1930.

²³ Pri analýze archívneho materiálu vychádzam z prác Petra Salnera: SALNER, Peter. Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie. In: *Slovenský národopis*, 35, 1987, s. 321-330 a SALNER, Peter. Štruktúra súčasnej mestskej rodiny. In: *Slovenský národopis*, 1978, roč. 26, s. 285-301; a Ľubice Herzánovej: HERZÁNOVÁ, Ľubica. Aplikácia metódy ekotypu pri výskume rodiny na Kysuciach. In: *Etnologické rozpravy*, 1999, č. 2, s. 96-106; HERZÁNOVÁ, Ľubica. Sčítanie ľudu z roku 1930 ako prameň pre výskum rodiny. In: *Slovenský národopis*, 2002, č. 1, s. 25-44.

Generácia D – tvorí generáciu prastarých rodičov vo veku od 61 rokov vyššie, t.j. narodení pred rokom 1870. Symbol ▲ pre muža a ● pre ženu.

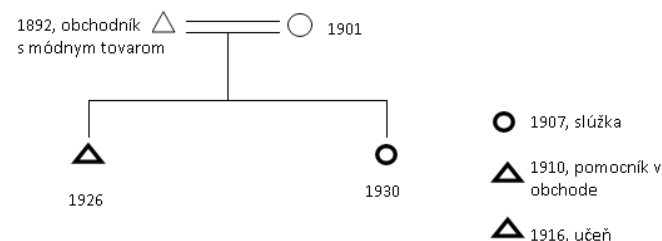
Tab. č.2: Generačná štruktúra individuálnych rodín²⁴

Typ generačnej štruktúry rodiny	Počet	%
B	9	13,8
B/C	6	9,2
C	27	43,1
C/D	8	12,3
D	14	21,5
Spolu	64	100

Typ B

Jednalo sa o manželstvá 21 až 40 ročných ľudí mladšieho a stredného produktívneho veku. Boli zastúpené deviatimi rodinami, pričom sedem manželstiev malo jedno dieťa a dve rodiny po dve deti. Všetky rodiny boli exogamné. Jedna rodina sa hlásila k slovenskej národnosti, ostatné deklarovali národnosť židovskú.

Dom č. 50, Matúškova ulica

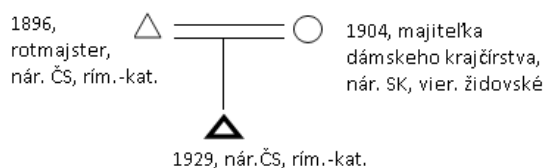

Dve manželstvá boli zmiešané. Jednalo sa o manželstvá českých dôstojníkov, ktorí sa spolu s rodinami prisťahovali v roku 1921 po umiestnení 2. horského práporu do mesta. Muži boli národnosti československej (išlo o rotmajstra a práporčíka), česko-bratskej cirkvi a rímsko-katolíckeho náboženstva. Manželky deklarovali národnosť slovenskú a židovské vierovyznanie. Obe rodiny mali jedno dieťa.

²⁴ SNA, f. SO 1930.

Náboženské vierovyznanie mali potomkovia zapísané po otcovi. Jednému dieťaťu rodičia pripísali slovenskú a druhému československú národnosť.

Dom č. 145, Matúškova ulica

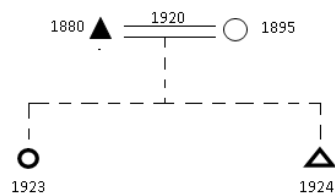
Typ B/C

Bol zastúpený v šiestich prípadoch. Išlo o skupinu manželstiev vykazujúcich dosť výrazné vekové rozdiely medzi partnermi. Vekový rozdiel medzi nimi bol 16, 15, 14, 11, 10 a 7 rokov.

Všetky manželstvá boli exogamné, v jednom prípade sa manželia hlásili k národnosti slovenskej, v ostatných k národnosti židovskej.

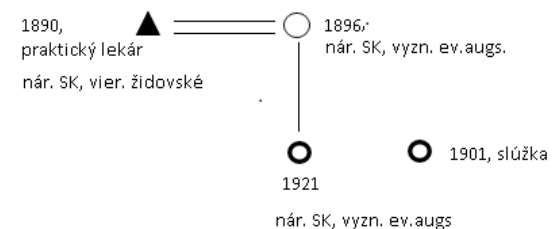
Odlíšnosť vykazovali dve rodiny. Vekový rozdiel medzi manželmi bol už spomínaných 16 a 15 rokov a obe boli po 26 a 10 rokoch spolužitia bezdetné. Išlo pravdepodobne o druhé manželstvo u muža, pretože obidve manželstvá vychovávali vnučku, alebo v prípade druhého manželstva vnuka a vnučku, ktoré komisár zapísal ako siroty po matke. Títo rodinní príslušníci pochádzali z predchádzajúceho detného manželstva mužov.

Dom č. 50, Matúškova ul.

Jedno manželstvo bolo zmiešané, pričom dieťa, narodené v roku 1921, pochádzalo z manželkinho predchádzajúceho vzťahu. Nieslo odlišné priezvisko a náboženstvo evanjelické augsburského vierovyznania malo zapísané po matke. Matka a dieťa boli slovenskej národnosti, muž deklaroval rovnako slovenskú národnosť a židovské vierovyznanie.

Dom č. 30, Hviezdoslavovo námestie

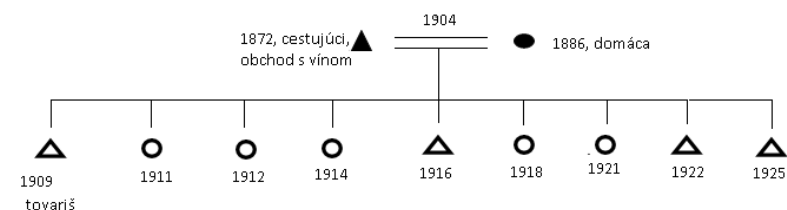

Typ C

Uvedený typ bez detí (prípadne odrastenými deťmi), alebo s jedným a viac deťmi bol v komunite najrozšírenejší. Jednalo sa o 21 rodín. Ďalších šesť rodín tvorili vdovec/vdova s deťmi.

Podme sa pozrieť na zmienenú vzorku pozornejšie. Typ C nám reprezentuje manželstvá strednej a staršej generácie medzi 41 a 60 rokom života. Pretože fertilný vek žien je v tejto skupine podstatne znížený, dokážeme ju rozanalyzovať podrobnejšie napr. z hľadiska svetonázorového.

Dom č. 33, Hviezdoslavovo námestie

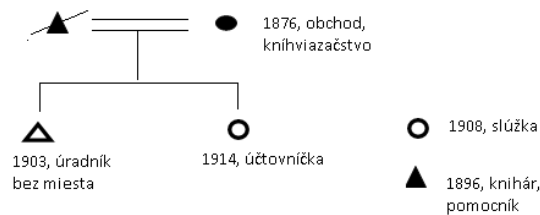

Na základe počtu detí u rodín predpokladám, že v tejto skupine sa nachádzalo šesť rodín, ktoré reprezentovali tradičnejšiu formu rodín. Jednalo sa o manželov, ktorí mali počas trvania manželstva počet detí päť až deväť. U tejto skupiny žien sa vyskytovala pôrodnosť vo vyššom veku 42-44 rokov. Tri rodiny deklarovali židovskú národnosť, zvyšné tri sa hlásili k národnosti slovenskej. Všetky zmienené manželstvá boli exogamné.

Ďalších desať rodín reprezentovalo skupinu s počtom detí jedno až štyri, pričom počet detí tri prevažoval u siedmych rodín. V jednom prípade bola pôrodnosť ženy vo veku 42 rokov. Tri rodiny sa hlásili k slovenskej národnosti, zvyšné k židovskej. Päť rodín bolo bezdetných.

Šesť rodín tvorili vdova/vdovec s deťmi, jednu vdova bez detí. Jednalo sa o ročníky 1873-79.

Dom č. 146, Matúškova ulica

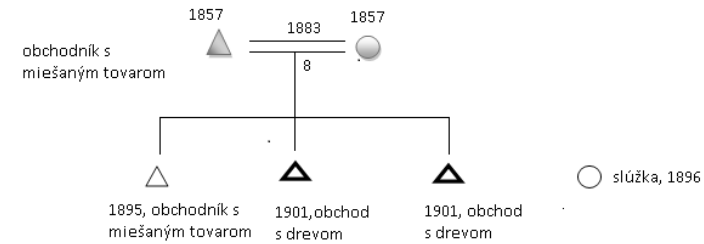

Typ D

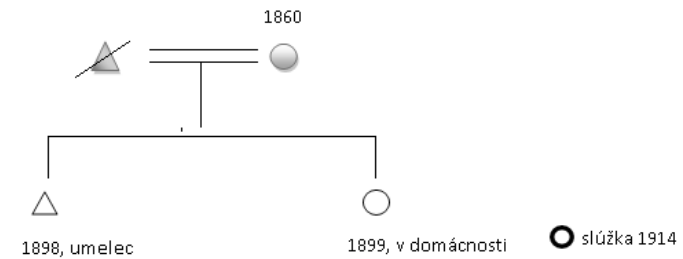
V skupine nad 61 a viac rokov sa nachádzalo sedem rodín. Päť z nich malo päť až desať detí a predpokladám u nich príklon k ortodoxii. Jedna rodina mala dve a jedno manželstvo bolo bezdetné. V dvoch prípadoch som zaznamenala vyšší pôrodný vek u žien, v jednom prípade 46 a v druhom 44 rokov.

Početnú skupinu sedem rodín tvorili vdova/vdovec s deťmi. Prevažovali rodiny so štyrmi deťmi, v jednom prípade sa jednalo o počet narodených detí jedenásť, pričom sedem z nich zomrelo. Typickým prípadom u rodín typu D bolo, že nevydaté dcéry (často v domácnosti alebo zarábajúce) a sebestační neženatí synovia žili s rodičmi v jednej domácnosti až do momentu založenia si vlastnej rodiny.

Napr. dom č. 272, Štefánikova ul.

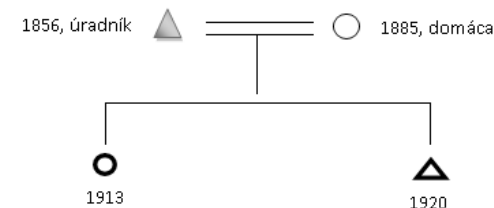

Napr. dom č. 190, Štefánikova ulica

Typ D/C

Napr. dom č. 130, Matúškova ul.

Ďalšiu početnú skupinu, celkom osem rodín, tvoril typ D/C. Rovnako ako v predchádzajúcom zmiešanom type, aj tu dochádzalo k vysokému vekovému rozdielu medzi manželmi. Nižší vekový rozdiel som zaznamenala v troch prípadoch (4, 7 a 8 rokov), u zvyšných

piatich prípadoch to bolo 10, dvakrát 11, 16 a 29 rokov. Dve manželstvá boli bezdetné, v jednom prípade žil s manželským párom syn z predchádzajúceho manželstva otca, zvyšné manželstvá mali podľa súpisu najmenej jedno až štyri deti. Polovica rodín sa hlásila k národnosti židovskej, zvyšné štyri k národnosti slovenskej.

U zmienených typov rodín prevažovalo jednotné deklarovanie národnosti (či už slovenskej, alebo židovskej) u manžela a manželky, rovnaká národnosť bola pripisovaná aj ich potomkom.

Priemerný sobášny vek

Branislav Šprocha a Pavol Tišliar pri údajoch o priemernom sobášnom veku vo východnej časti Európy 19. stor., (kde spadalo aj dnešné Slovensko), vychádzajú z práce Johna Hajnala. Podľa neho sa pohyboval v rozpätí cca 21 rokov u žien a 24 rokov u mužov.²⁵ Po vzniku Československej republiky a v nasledujúcich rokoch sobášny vek podľa ich zverejnených analýz osciloval nasledovne:²⁶

Tab. č. 3: Priemerný sobášny vek na Slovensku

Rod/rok	1919	1922	1927	1933
muži	28	28,5	27,5	26,5
ženy	24,3	24,9	24	23

Tab. č. 4: Priemerný sobášny vek u židovských žien v Dolnom Kubíne (1930)²⁷

Typ generačnej štruktúry rodiny	Priemerný sobášny vek
B	24,1
B/C	23,8
C	22,5
C/D	25,7
D	25,6

Priemerný sobášny vek žien zo židovskej komunity bol najnižší v prípade generácie C. Najnižší zaznamenaný vek sobáša bol 12 a 16²⁸ rokov, najvyšší v jednom prípade 36 a v druhom 38 rokov.²⁹ V uvedenej generácii bolo aj najviac uzavretých manželstiev (25). V porovnaní s celoslovenským priemerom (cca 21 rokov u žien) je v priemere vyšší o 1,5 roka. V generácii B bol priemerný sobášny vek determinovaný dovtedy nízkym počtom uzavretých sobášov. V budúcnosti sa dalo očakávať u tejto skupiny zvýšenie počtu založenia rodín. Pri porovnaní s celoslovenským priemerom vykazuje podobnosť (cca 24 rokov v roku 1927).

V prípade generácie C/D a D u žien sobášny vek mierne stúpala a bol výrazne vyšší ako celoslovenský priemer (cca 21 rokov). Tieto skupiny reprezentovali nižší počet uzavretých (dožitých) manželstiev (8 a 12), čo skresľuje údaj o priemernom sobášnom veku. V skupine D bolo jedno manželstvo uzavreté vo veku 49 roku ženy, čo posunulo priemernú sobášnu vekovú hranicu u žien vyššie.

Tab. č. 5: Sobášny vek u židovských mužov v Dolnom Kubíne (1930)³⁰

Typ generačnej štruktúry rodiny	Priemerný sobášny vek
B	29,5
B/C	34,2
C	27,4
C/D	36,5
D	32,3

V sobášnom veku u mužov sú v jednotlivých generáciách viditeľnejšie rozdiely. Najnižší sobášny vek vykazovala opäť generácia C, avšak oproti celoslovenskému vekovému priemeru (cca 24 rokov) je tento údaj vyšší o 3,4 roka. Sobáše u tejto skupiny mužov prebiehali v priemere na prelome tisícročí a počet uzavretých manželstiev bol u nej najvyšší. Zaujímavé sú výkyvy u generácie B/C a C/D. V uvedených prípadoch často dochádzalo k uzatváraniu druhého manželstva s podstatne

²⁵ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 16.

²⁶ Tamže, s. 86-88.

²⁷ SNA, f. SO 1930.

²⁸ Židovské náboženské právo (Halacha) umožňuje uzavrieť sobáš ženám, ktoré dosiahli náboženskú dospelosť (ktoré súvisí aj s pohlavnou zrelosťou - teda približne vo veku 12 a pol roka).

²⁹ Z údajov nemožno určiť, či išlo o prvé alebo druhé manželstvo ženy.

³⁰ SNA, f. SO 1930.

mladšou partnerkou, prípadne k uzavretiu prvého manželstva vo vyššom produktívnom veku. Sobáše u židovských mužov boli uzatvárané vo výrazne vyššom veku než u ostatnej slovenskej populácie.

Tradičnejšie založené rodiny

Na základe uvádzania počtu všetkých narodených aj zomrelých detí počas posledného manželstva vyplýva, že v generáciách rodín C a D (a v jednom prípade aj B/C) sa vyskytovali rodiny s vyšším počtom detí. Ako som spomínala, mnohodesné rodiny sa predpokladali u tradične založených židovských rodín, dodržiavajúcich spôsob života podľa nariadení Tóry a Talmudu (manželskej rituálnej čistoty a inštitúcie nida, šadchen a pod.).³¹

Tab. č. 6: Počet rodín s priznaným počtom všetkých narodených detí päť a viac (1930)³²

Generačná štruktúra rodín	Počet všetkých rodín	Rodiny s počtom detí 5 a viac	%
B/C	7	1	14,3
C	21	8	38
C/D	13	1	7,7
D	14	7	50

Najvyšší počet detí vykazovali rodiny najstaršej generácie (D), u ktorej sa vyskytovalo až 50% takýchto rodín. U generácie C sa počet detí počas trvania manželstva znižoval, počet detí nad 5 vykazovalo necelých 38 % rodín. (viď tabuľku č. 11).³³

³¹ Manželstvá sa často uzatvárali prostredníctvom (často profesionálneho) dohadzovača (šadchen), ktorého úlohou bolo vybrať partnera či partnerku zodpovedajúcich sociálnym, kultúrnym a religióznym (ortodoxný či liberálnejšie smery judaizmu) požiadavkám druhej strany. Ortodoxné manželské páry dodržiavali okrem iných micvot (príkazov) predpisy o manželskej čistote (tohora mišpacha), ktoré sa okrem iného týkali aj manželského intímneho života a tzv. rituálnej nečistoty (nida) manželky počas obdobia menštruácie (rávanie tzv. čistých a nečistých dní. V liberálnejších komunitách sa tieto požiadavky dodržiavali, ale v menej náročnej forme, bližšie pozri NOSEK, Bedřich – DAMOHORSKÁ, Paula. Židovské tradície..., c. d., s. 120-124.

³² SNA, f. SO 1930.

³³ Samozrejme, u žien vo veku 40-45 rokov ešte existovala šanca mať ďalšie deti, predpokladám však, že išlo skôr o ojedinelé prípady.

Tab. č. 7: Priemerný vek vstupu do manželstva u mužov a u žien v Dolnom Kubíne (1930)³⁴

Generačná štruktúra rodín	Vek vstupu do manželstva u žien	Priemerný vek generácie	Vek vstupu do manželstva u mužov	Priemerný vek generácie
C	21,6	22,5	26,1	27,4
D	22,7	25,6	25,3	32,3

Na základe zistených údajov však môžem potvrdiť, že u rodín s vyšším počtom detí vstupoval manželský pár do zväzku u ženskej generácie C v priemere o 1 rok skôr ako u ostatnej ženskej židovskej populácie, u mužskej populácie o 1,3 roka skôr.

V generácii D u žien bola táto odchýlka ešte výraznejšia, vykazuje rozdiel cca 3 roky skôr ako u ostatnej ženskej generácie. Údaje uvedené v tabuľke skresľuje v generácii D u mužov fakt, že v nej boli štyri vdovy a údaje zo sčítania obyvateľstva neuvádzajú dátum narodenia manžela, iba dátum úmrtia. Uvedené údaje sa výraznejšie približujú k celoslovenskému vekovému priemeru uzatvorenia sobáša hlavne u žien, u mužov je vek vstupu do manželstva vyšší o 1,3 – 2,1 roka.

Počet generácií, osôb a detí žijúcich v nukleárnej rodine

Tab. č. 8: Počet generácií žijúcich v nukleárnej rodine (1930)³⁵

Počet generácií	Počet domácností	%
1	16	25
2	48	75
Spolu	64	100

V meste prevažovali dvojgeneračné nukleárne rodiny, jednogeneračné rodiny predstavovali buď bezdetní manželia, alebo manželské páry s odrastenými a presídlenými deťmi.

Na základe uvedených tabuliek zisťujeme, že v meste prevládali trojčlenné domácnosti, za nimi nasledovali dvojčlenné a potom štvorčlenné rodiny. Na základe tabuľky č. 9 zisťujeme, že rodiny v 30. rokoch 20. storočia, predovšetkým v generácii C (41-60 rokov) už inklinovali k menej detným rodinám (početné rodiny som zistila u cca 38 % z uvedenej generácie). Vo všeobecnosti prevažovali dvoj a jednodetné rodiny, za ktorými nasledovali rodiny s tromi deťmi.

³⁴ SNA, f. SO 1930.

³⁵ SNA, f. SO 1930.

Tab. č. 9: Počet osôb žijúcich v domácnosti podľa generačnej štruktúry rodín v roku 1930³⁶

Počet osôb	1/ vdovy	2	3	4	5	6	7	8	11	Spolu
generačná štruktúra rodín										
B			7	2						9
B/C			3	2			1			6
C	1	8	7	5	1	2	1	1	1	27
C/D		3	2	2	1					8
D	3	7	1	2	1					14
Spolu domácnosti	4	18	20	13	3	2	2	1	1	64
%	6,2	28,1	31,2	20,3	4,7	3,1	3,1	1,5	1,5	100%

Tab. č. 10: Počet detí žijúcich v spoločnej domácnosti s rodičmi/rodičom v roku 1930³⁷

Počet detí	1	2	3	4	5	6	9	bezdetné	Spolu
generačná štruktúra rodín									
B	7	2							9
B/C	4	2			1				7
C	4	6	2	2	2	1	1	3	21
C/D	2	2	1					8	13
D	5	3	1					5	14
Spolu domácnosti	22	15	4	2	3	1	1	16	64
%	34,4	23,4	6,25	3,12	4,7	1,6	1,6	25	100

Tab. č. 11: Počet všetkých priznaných (aj zomrelých) detí narodených počas manželstva³⁸

Počet detí	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	bezdetné	Spolu
generačná štruktúra rodín													
B	7	2											9
B/C	2		1		1							3	7
C		2	8	2	2	1	1	2	2			1	21
C/D	2	1	2			1						7	13
D		3	1	2	2			3		1	1	1	14
Spolu domácnosti	11	8	12	4	5	2	1	5	2	1	1	12	64
%	17,2	12,5	18,8	6,25	7,8	3,12	1,6	7,8	3,12	1,6	1,6	18,8	100

³⁶ Tamže.³⁷ Tamže.³⁸ Tamže.

Záver

1. Predpokladala som, že židovské rodiny preberali mestský spôsob života a z foriem rodiny bude prevažovať nukleárna/manželská mestská rodina s malým počtom detí (t.j. 1-3). U tradičných (ortodoxných) židovských rodín som predpokladala dodržiavanie príkazu „pru u-rvu“ (plod'te a množte sa (Gn 1,22)), a teda nukleárnu rodinu s vyšším počtom detí (5 a viac).

V rámci dolnokubínskej židovskej komunity pri sčítaní ľudu v roku 1930 výrazne prevažovala nukleárna jednodetná rodina, za ktorou nasledovali bezdetné manželstvá a potom rodiny s dvoma deťmi. Na základe údajov zo sčítacích hárkov som zaznamenala vyšší počet detí v rodine v reprodukčnom veku u najstaršej generácie D (t.j. v roku 1930 sa jednalo o 61 ročných a vyššie a teda narodených pred rokom 1870). U nej sa počet detí päť a viac vyskytoval u 50% rodín. O generáciu nižšie, v generácii C (41 – 60 roční) je to už 38 %, t.j. viac ako tretina rodín. Zostupnú tendenciu počtu detí v rodinách a teda aj postupné uvoľňovanie tradičného spôsobu života predpokladám aj u najmladšej generácie B. Komunita sa postupne liberalizovala a preberala prvky spôsobu života majority aj v rodinnom živote.

2. Zároveň som u asimilovaných rodín predpokladala vyšší sobášny vek manželských párov, ktorý mal pragmaticky kopírovať sobášnu politiku mestských rodín zo strednej vrstvy v medzivojnovom období. U tradičnejšie orientovaných židovských rodín som predpokladala dodržiavanie príkazu založiť rodinu v mladom veku (okolo 20. roku u muža a 18. roku u ženy.).

Tento predpoklad sa mi nepotvrdil, naopak, ženy aj muži (aj u tradičnejších rodín) vykazovali vyšší priemerný sobášny vek (aj keď u tradičnejšie orientovaných manželstiev sa u žien viac približoval celoslovenskému vekovému priemeru ako bol priemer ostatnej slovenskej populácie). Predpokladám, že založenie rodiny podmieňovala schopnosť muža uživiť rodinu a vyšší sobášny vek bol determinovaný slabými sociálno-ekonomickými podmienkami dolnooravského regiónu. Vyšší sobášny vek u žien mohol byť podmienený aj udalosťami prvej svetovej vojny. Z terénnych výskumov mi vyplynulo, že v komunite bol nedostatok mužských príslušníkov, preto aj na známe dolnokubínske purim bály pozývali usporiadatelia mladých mužov z kresťanskej majority a miestnej vojenskej posádky (čo v konečnom dôsledku opäť

poukazuje na liberalizáciu komunity – ortodoxia nepripúšťa tanec muža so ženou).

Na základe analýzy dát vyplýva, že status quo náboženskú obec v Dolnom Kubíne tvorili rodiny širokého náboženského a názorového spektra. V mladšej generácii (generácia C) dochádzalo k postupnému upúšťaniu od tradičného spôsobu života a rodiny sa prispôbovali meštianskej nukleárnej rodine s menším počtom detí. Podobný trend predpokladám aj u najmladšej generácie B, v budúcnosti ho však bude treba overiť. Opúšťanie židovských tradícií v manželskom živote dokladá aj údaj o vysokom počte bezdetných manželstiev. Bezdetnosť/neploďnosť je v tradícii považovaná za jeden z vážnych dôvodov rozvodu manželstva s cieľom uzavrieť nové, plodné. Vzhľadom na obmedzenejší spôsob výberu manželského partnera (židovské nevesty a ženisi), a tiež na zhoršené ekonomické a hospodárske podmienky v dolnooravskom regióne, sa manželstvá uzatvárali vo vyššom veku ako bol celoslovenský priemer.

Zároveň si uvedomujem, že analyzovaná vzorka je veľmi malá a pre výpovednejšie závery je potrebné urobiť analýzy a porovnania z viacerých židovských náboženských obcí rôznych náboženských smerov. Štúdiu chápem ako príklad využitia dát zo sčítania ľudu z roku 1930 a upozornenie na jedinečnosť uvedeného materiálu pre štúdium medzivojnovnej židovskej spoločnosti na Slovensku.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

- MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave
- f. Sčítanie obyvateľstva v roku 1930, Dolný Kubín
- Štátny archív v Bytči, pobočka Dolný Kubín,
- f. Notársky úrad v Dolnom Kubíne, 1883 - 1945 (1950)

Literatúra

- BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : Vesna, 1991.
- BUMOVÁ, Ivica. Židovská komunita v malom meste medzi dvoma svetovými vojnami – komparácia väčšinovej a menšinovej pamäti. In: *Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční paměti ve městě*. B. Soukupová

(ed.). Bratislava : Zing Print, 2010, s. 133-158.

- BUMOVÁ, Ivica. (Dis)kontinuita hodnôt na príklade jednej židovskej rodiny (v kontexte historických zlomov 1938/39, 1948, 1968, 1989). In: *Hodnota zmeny - zmena hodnoty : demarkačný rok 1989*. Z. Profantová (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2009, s. 345-362.
- BUMOVÁ, Ivica. Vymedzenie strednej vrstvy v roku 1930 (Sociálna a profesijná diferenciácia obyvateľstva na príklade mesta Dolný Kubín). In: *Etnologické rozpravy*, 2003 č. 2, s. 94-122.
- BUMOVÁ, Ivica. Formy kultúrneho a spolkového života obyvateľov mesta na príklade občianskych spolkov v rokoch 1918-1939. In: *Etnologické rozpravy*, 2001, č. 1, s. 16-39.
- BUMOVÁ, Ivica. Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918-1945. In: *Slovenský národopis*, 2000, roč. 48, č.1, s. 53-82.
- BÜCHLER, Robert (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009.
- DE VRIES, Simon P. *Židovské obrady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2008.
- HERZÁNOVÁ, Lubica. Aplikácia metódy ekotypu pri výskume rodiny na Kysuciach. In: *Etnologické rozpravy*, 1999, č. 2, s. 96-106.
- HERZÁNOVÁ, Lubica. Sčítanie ľudu z roku 1930 ako prameň pre výskum rodiny. In: *Slovenský národopis*, 2002, č. 1, s. 25-44.
- JELÍNEK, Ješajahu. A. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : IPEL, 2009.
- NOSEK, Bedřich – DAMOHORSKÁ, Paula. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Karolinum, 2011.
- SALNER, Peter. Štruktúra súčasnej mestskej rodiny. In: *Slovenský národopis*, 1978, roč. 26, s. 285-301.
- SALNER, Peter. Transformácia židovskej rodiny v druhej polovici 20. Storočia. In: *Neroľnícka rodina na Slovensku* M. Botíková – Ľ. Herzánová – M. Bobáková (eds.), Bratislava: PPA, 2007, s. 126-131.
- SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi transformáciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000.
- SALNER, Peter. Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie. In: *Slovenský národopis*, 35, 1987, s. 321-330.
- SKUPNIK, Jaroslav. Antropologie příbuzenství. Příbuzenství a rodina v kulturně antropologické perspektivě. Praha: Slon, 2010.

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937- Bratislava: STIMUL, 2008.

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919-1940. Brno: Tribun EU, 2012.

Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945)¹

Eva Škorvanková

Mgr. Eva Škorvanková
Katedra všeobecných dejín
Filozofická fakulta UK
Šafárikovo nám. č. 6
814 99 Bratislava

Populačné štúdie Slovenska 3: 31-109

The ideology of the 1935-1945 Slovak Republic was characterized by the renewed focus on the so-called traditional role of women in society. Hlinka's Slovak People's Party (HSPP), a right-wing conservative party with a strong Christian bend, pursued the total restriction of the participation of women in the public life and their return to the private sphere, i.e. the family. The ultimate goal of the government family policy was the strengthening the Slovak family and it was to be achieved by reducing the role of married Slovak women in the workforce, supporting marriages (new as well as established ones) and natality and placing restrictions on girls' and women's education. The aim of this paper is to analyze the way of the ideological and political underpinnings of the 1939-1945 regime affected the population policy and population development (including natality) in the 1939-1945 Slovak Republic.

Keywords:

natality, motherhood, state propaganda, 1939 – 1945 Slovak Republic

V konzervatívnom slovenskom prostredí, bola úloha ženy v spoločnosti vymedzená kresťanskou náboženskou morálkou. Mužská a ženská rola sa vnímala v takomto modeli rodových vzťahov ako Bohom určený a trvalý základ usporiadania spoločnosti. Nositeľom moci v období autonómie a vojnového slovenského štátu bola Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá bola konzervatívno-pravicovou stranou so silným kresťanským zameraním. Politická elita HSĽS vychádzala z tradičného vnímania postavenia ženy v spoločnosti a v rodine a snažila sa tento model rodových vzťahov po uchopení moci realizovať v praxi.

Postavenie žien, žijúcich na území dnešného Slovenska, sa zásadne zmenilo po vzniku Československej republiky. Ženy získali volebné právo a aktívne participovali na politickom živote krajiny. Došlo

¹ Príspevok vznikol pri riešení grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“.

k odstráneniu formálnych bariér v prístupe k vzdelaniu a k zamestnaniu. V medzivojnovom období narastal podiel pracujúcich žien. Napriek nesporne napredujúcej emancipácii slovenských žien zostala predstava tzv. prirodzeného poslania žien prítomná v slovenskom politickom a spoločenskom diskurze, čo prispelo k opätovným snahám o obmedzenie ich verejného, profesijného pôsobenia a vzdelávania s nástupom autoritatívneho režimu. Odklon od demokratických princípov československého štátu sa naplno prejavil aj v postupnom obmedzovaní postavenia žien v politickom a hospodárskom živote autonómneho režimu a následne po vyhlásení slovenského štátu. Vládnuca politická elita viedla miesto žien v usporiadanej kresťanskej rodine, po boku manžela a pri výchove detí. Prostriedkom k upevneniu slovenskej rodiny mala byť politika prepúšťania vydatých slovenských žien z pracovného pomeru, obmedzovanie vysokoškolského štúdia dievčat, podpora sobášnosti, pôrodnosti a zakladania rodín a sociálna politika vlády.

Vyhlásenie samostatnosti slovenského štátu 14. marca 1939 umožnilo HSLS naplno realizovať všetky ideologické a politické koncepty a ciele. Existencia samostatného štátu si vynútila urýchlené budovanie autoritatívneho politického režimu. HSLS prevzala kontrolu nad hospodárskym, politickým, verejným a kultúrnym životom v krajine a usmerňovala ho podľa vlastných ideologických predstáv o podobe nového štátu. Charakter politického režimu definovala ústava, prijatá 21. júla 1939. Demokracia bola nahradená autoritatívnym režimom. Ústava² odrážala príklon k autoritatívnemu a stavovskému systému, ku kresťanskej štátnej myšlienke a sociálnej politike, vychádzajúcej z pápežských encyklík *Rerum novarum* (1891) a *Quadragesimo anno* (1931).³ Podľa ústavy bol nový štát republikou s voleným snemom. Voľby sa ale nikdy nekonali. Rozdelenie moci na exekutívnu a legislatívnu umožňoval obchádzať §44 o zmocňovacom zákonodarstve. Podľa ústavy sa slovenský národ zúčastňoval na politickom živote len prostredníctvom HSLS. Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 sankcionovala autoritatívny režim v krajine, formálne zabezpečovala občianske a politické práva, ktoré ale mohol štát pomocou zákonov obmedzovať. Vo vzťahu k ženám ústava garantovala ich politické,

² Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. zo dňa 21. júla 1939.

³ K ústave bližšie BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 45-49.

ľudské a občianske práva. V prostredí totalitného štátu ich ale nemohli aplikovať. Podľa ústavy boli ženy povinné zúčastniť sa obrany štátu a podrobiť sa potrebnému výcviku (§75). Konzervativizmus a kresťanské hodnoty, ktoré boli oporou vládnej strany a politickej elity, sa prejavili v ústavnej ochrane manželstva, rodiny a materstva (§86).

Politická elita nového štátu mohla vo svojej politike voči ženám nadviazať na opatrenia autonómnej vlády. Slovenské ženy boli naďalej objektom politickej mobilizácie a záujmu predstaviteľov strany. Samé sa ale politického života v krajine priamo nezúčastňovali. Dôležitou súčasťou politickej agendy vlády bola politika podpory rodinu ako základnej bunky spoločnosti a propaganda materstva ako hlavného poslania žien. V predloženej štúdii sa pokúsime ukázať, akým spôsobom a v akom kontexte politický režim slovenského štátu a jeho predstaviteľia propagovali materstvo. Zároveň predstavíme predstavy o ideálnych slovenských ženách a matkách, ktoré režim podsúval ako vzory dievčatám a mladým ženám ako vzory správania sa.

Rodina – základná bunka štátu

Jozef Tiso charakterizoval v rozhovore s redaktorom denníka *Slovák* z 19. novembra 1938 rodinu ako „biologickú a mravnú bunku národa“.⁴ Vo vládnom vyhlásení autonómnej slovenskej vlády bol zdôraznený význam rodiny, ktorá mala stáť „v obore sociálnej politiky v popredí záujmov slovenskej vlády“ ako „základná bunka štátu a spoločnosti vôbec“. Rodina bola definovaná ako „prameň, z ktorého plynie život, prvá škola, ktorá učí myslieť, prvý chrám, ktorý učí modliť sa; prvá dielňa, ktorá učí pracovať a aj prvá spoločnosť, ktorá učí spolunažívať v láske a spravodlivosti“.⁵ Autonómna vláda deklarovala potrebu podporovať všetko, čo prispieva k jednote a pevnosti slovenských rodín, pretože „malý slovenský národ viac, ako ktorý iný, potrebuje zdravé, silné, hospodársky zaistené a patrične rozvetvené rodiny, aby ich súhrn dával v jadre existenčné silný a duchom mocný celok, ktorý čestne obstojí v ťažkých skúškach života“.⁶

⁴ Slovenský snem skutkom. In: *Slovák*, 20. novembra 1938, roč. XX, 1938, č. 265, s. 1.

⁵ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom na 2. schôdzi Snemu Slovenskej krajiny v zasadacej sieni bývalého župného domu 21. februára 1939. In TISO, Jozef. *Prejavy a články*. FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (ed). Bratislava : AEP, 2007, zv. II. (1938 – 1944), s. 77 (s. 69-94).

⁶ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77.

Úloha rodiny a manželstva v slovenskej spoločnosti bola neustále zdôrazňovaná v prejavoch politikov, či na stránkach tlače. Jozef Sivák, minister školstva a národnej osvety, v apríli 1939 na prvej strane denníka *Slovák* zdôraznil, že „základom štátu je rodina“. Bezpečným a spoľahlivým základom ale mohla byť len rodina „usporiadaná, vzorná, žijúca príkladným kresťanským a národným životom“.⁷ Pri oslavách Dňa matiek v máji 1939 opätovne zdôraznil minister školstva význam rodiny a jej úlohu v novom štáte: „Každá jedna statočná slovenská mater je pilierom, každá vzorná rodina gránitovou kvádrovou pri budovaní dnešného nášho štátu.“⁸ Ako minister školstva zdôrazňoval najmä vzdelávací a výchovný „rozmer“ slovenskej rodiny, „každá matka je prvou učiteľkou, prvou vychovávateľkou, každá rodina je školou, ktorú nikto nikdy nenahradí“.⁹ Slovenská rodina bola v prejavoch vykresľovaná ako „pestovateľka a udržiavateľka života slovenského“, ktorý ďalej zveľaďovala a rozširovala. V slovenskom rodinnom prostredí sa formovala láska k národu, vychovávali sa „veľkí muži a vodcovia slovenského národa“¹⁰. „Národný“ rozmer slovenskej rodiny bol zdôraznený aj kritikou etnicky a nábožensky zmiešaných manželstiev. Na adresu zmiešaných manželstiev sa vyjadril v závere rozpravy o vládnom vyhlásení 30. novembra 1939 aj predseda vlády Vojtech Tuka: „Tá Slovenka, ktorá sa vydala za Čecha, sa už vtedy stratila pre slovenský národ.“ Na adresu detí zo zmiešaných slovensko-českých manželstiev potom dodal: „Ale čo očakávať od takýchto polokroných Slovákov, keď prídu veľmi ťažké časy, keď slovenská krv bude žiadať od každého, aby obetoval všetko? Títo, ktorých by sme z nejakého humanizmu tu trpeli, by zlyhali a stali by sa najväčšími škodcami národa vtedy, keď by ich bolo najviac treba.“¹¹ Proti nábožensky zmiešaným manželstvám sa argumentovalo

najmä poukazom na to, že „ani jedno takéto manželstvo nie je šťastné“¹² a prípadne pozitívne príklady zmiešaných manželstiev boli odmietané s tým, že „ústupky katolíkov v miešanom manželstve bývajú veľmi ťažko vykúpené“.¹³

Cieľom slovenskej vlády malo byť predovšetkým korigovanie chýb minulosti, keď sa zneuctievala „svätýňa rodinného života“, preto bolo potrebné „vrátiť rodine matku a matke rodinu, autoritu, úctu a lásku, celé to jej kráľovstvo v rodine, z ktorého ju poblúdené časy vydedili“.¹⁴ Ideálom bola „nová rodina“ – rodina mravná, charakterná, cnostná a statočná. Cieľom reformy rodinného života malo byť hľadanie cesty „vedúcej naspäť k čistému, krásnemu, mravnému, blaženému rodinnému životu, ktorého osou je matka: duša, srdce i ohnisko každej domácnosti“. Mal sa tak reštaurovať kult kresťanskej matky ako reprezentantky všetkých ľudských cností. Matky mali prevziať zodpovednosť za výchovu lepších občanov slobodného štátu, lebo „v matkách žije národ“.¹⁵

Jozef Tiso v júni 1939 na oblastnom zjazde Hlinkovej mládeže v Trenčíne zaradil rodinu medzi štyri hlavné ideály a piliere slovenskej mládeže.¹⁶ V rámci osláv Dňa matiek v máji 1939 v slávnostnej reči ministra školstva Jozefa Siváka bolo zdôraznené, že „rodina je základom štátu. Slovenský štát chce sa starať o povznesenie rodiny, chce sa líšiť od Republiky, ktorá podceňovala význam matky a rozkladom rodiny chystala i zánik slovenského národa. Hlavným činiteľom rodiny je matka – ona zasluhuje si najväčšie uznanie. Tým viac je to pravda o slovenskej matke, ktorá v minulosti udržovala náboženské a národné presvedčenie v národe. Ona dávala národu synov, ktorí za slobodu vedeli trpieť i mrieť. Dnes dáva mladému Slovenskému štátu pracovníkov, vojakov, je najmohutnejšou oporou

¹² Autorka uviedla príklady, kde si katolícke dievča vzalo za manžela „inoverca“, ale deti boli pokrstené v mužovej viere, navštevovali aj kostol a školu podľa mužovho želania (myslia sa pravdepodobne evanjelici) a osud katolíckeho mladíka, ktorý sa zosobášil s dievčinou inej viery a v inom chráme a potom celý život nemohol vykonávať katolícke cirkevné obrady. V ďalšom príbehu chlap, katolík po prestupe na vieru svojej budúcej manželky úplne zanevrel na náboženský život. M.H. SMREČIANSKA List priateľke. In: *Nová žena*, 11. februára 1940, roč. III, č. 7, s. 2-4.

¹³ Miešané manželstvo. In: *Nová žena*, 10. marca 1940, roč. III, č. 11, s. 6.

¹⁴ Matky musia závodit' vo výchove lepších občanov slobodného Slovenska. In: *Slovák*, 31. mája 1939, roč. XXI, č. 124, s. 4.

¹⁵ Matky musia závodit' vo výchove lepších občanov slobodného Slovenska. In: *Slovák*, 31. mája 1939, roč. XXI, č. 124, s. 4.

¹⁶ Slovenskej mládeži musíme vrátiť ideály. In: *Slovák*, 27. júna 1939, roč. XXI, č. 146, s. 1-2.

⁷ SIVÁK, Jozef. Matka – a jej kult. In: *Slovák*, 6. apríla 1939, roč. XXI, č. 81, s. 1.

⁸ Matky musia závodit' vo výchove lepších občanov slobodného Slovenska. In: *Slovák*, 31. mája 1939, roč. XXI, č. 124, s. 4.

⁹ Matky musia závodit' vo výchove lepších občanov slobodného Slovenska. In: *Slovák*, 31. mája 1939, roč. XXI, č. 124, s. 4.

¹⁰ Minister Jozef Sivák : Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú. In: *Slovák*, 28. mája 1940, roč. XXII, č. 123, s. 4.

¹¹ Tesnopisecká zpráva o 18. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave vo štvrtok 30. novembra 1939. <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135166>, s. 21-31.

štátu.¹⁷ Minister zároveň zdôraznil, že „z matkiných rúk vychádza do sveta hotový človek, slovenská matka neodkloní sa nikdy od zásad, ktoré matku vyniesli na prestol kráľovnej anjelov.“¹⁸ Dotkol sa aj problému „rozvracania“ rodín: „rozsobášov, manželské nevery a iné neresti v poslednom čase takzvaný moderný svet navnášal do rodiny, aby ju otrávil“¹⁹. Pri príležitosti osláv Dňa slovenskej rodiny 26. mája 1940²⁰ bola na stránkach *Slováka* slovenská rodina definovaná ako „predpoklad a základ všetkého v národe“. Význam Dňa slovenskej rodiny bol zdôraznený osobnou záštitou prezidenta Jozefa Tisa nad priebehom osláv. Mal sa tým demonštrovať záujem „otca vlasti“ o rozvoj slovenskej rodiny, jeho snaha povzbudiť a utvrdiť v práci „za lepší a krajší život slovenskej rodiny“.²¹ Denník *Slovák* pri tejto príležitosti zdôraznil, že národ pozostáva z jednotlivcov, ktorí sú vychovávaní v malých „buňkách – rodinách“. Preto je „rodina základnou buňkou národa a štátu“ a aké sú tieto rodiny, taký je národ – „nosné piliere štátu“. Rast národa sa dal zabezpečiť len podporou rodiny – zdravej a šťastnej, lebo „zdravá, mravná, šťastná a usmievavá rodina znamená pevné, šťastné a usmievavé Slovensko“.²² Slovenská rodina mala byť bohabojná, svedomitá a usporiadaná a slovenská žena – matka odvážna, smelá a hrdinská. Ako príklad bola vyzdvihovaná robotnícka rodina, lebo mala najväčšie zásluhy na „zvýšení populácie“ a zachovaní „kresťanského rázu“ Slovenska.²³ Robotnícke rodiny totiž vo všeobecnosti mali väčší počet detí.²⁴ Slovenská rodina mala byť „najzdravším prameňom, z ktorého vyrastá národný život, súčasne prvou školou budúcich

občanov, preto zákonmi chránená proti úkladom, ktoré narušujú alebo zamedzujú prelievanie života v rámci rodiny“.²⁵

Najvyššia hodnota rodiny plynula z toho, že bola „výtvorom Božím“²⁶. Rodina ako „kolíska detí a národa, jeho sily a slávy“ je „svätá“. V rodine stráženej manželmi – rodičmi, mali vyrastať ľudia pevného charakteru a správnych schopností, budúci členovia ľudskej spoločnosti, ktorí sa „mužne chovajú v skúškach radostných i smutných a poslúchajú predstavených a Boha“. Prebiehajúci vojnový konflikt sa premietol aj do predstavy o zachovaní ideálu slovenskej rodiny: „Z rodinného príbytku a zo školy nemá sa robiť iba predsieň vojenského tábora. Manželia sa nesmú natrvalo jeden od druhého oddelovať. Dietky sa nesmú odlučovať od dozoru rodičov, bedliacich nad ich telom i dušou. Rodiny sa nemajú pripravovať o úžitok zo svojich dôchodkov a majetkov.“²⁷ V roku 1942 ale slovenské rodiny ešte neboli konfrontované priamo s vojnovými udalosťami.

Ohrozením rodiny boli najmä rozluky, či rozvody manželstiev a bezdetnosť manželských párov. Veľmi často sa preto môžeme stretnúť na stránkach tlače s kritikou rozvratu slovenskej rodiny, ktorý zároveň oslaboval „korene štátu a ľudskej spoločnosti“.²⁸ Za hlavné príčiny krízy manželského a rodinného života boli považované obmedzovanie pôrodnosti a pribúdanie manželských rozvodov v období po prvej svetovej vojne, teda v období Československej republiky. Minister školstva Jozef Sivák upozornil na rozklad slovenskej rodiny v období „prvej republiky“, ktorej „režim sa prehrešil proti Bohu, národu a rodine“.²⁹ Mnohí autori sa prikláňali k argumentom sociológov, ktorí videli „hlavné príčiny uvoľnenia manželského sväzku v zmene veku sobáša, väčšom počte žien, pripustenie bezdetnosti a systému jedného páru detí, spoločnú výchovu a styky dvoch pohlaví pred manželstvom, emancipáciu žien a nie na poslednom mieste úpadok nábožnosti – liberalistické hazardovanie svätosťou

¹⁷ Najkrajší sviatok srdca. In: *Nová žena*, 11. júna 1939, roč. II, č. 24, s. 2-3.

¹⁸ Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú. In: *Slovák*, 28. mája 1940, roč. XXII, č. 123, s. 4.

¹⁹ Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú. In: *Slovák*, 28. mája 1940, roč. XXII, č. 123, s. 4.

²⁰ Od mája 1940 sa sviatok Dňa matiek rozšíril na Deň slovenskej rodiny. K. Matka základom rodiny. In: *Slovák*, 18. mája 1940, roč. XXII, č. 116, s. 3.

²¹ Prezident Slovenskej republiky na čele starostlivosti o rodinu. In: *Slovák*, 22. mája 1940, roč. XXII, č. 119, s. 2.

²² K. Matka základom rodiny. In: *Slovák*, 18. mája 1940, roč. XXII, č. 116, s. 3.

²³ PAUČO, Jozef. V prvom rade rodina robotníka. In: *Slovák*, 19. mája 1940, roč. XXII, č. 117, s. 3.

²⁴ Autor článku Jozef Paučo poukazoval najmä na protiklad k úradníckym rodinám, kde sa len jeden úradník mohol pochváliť, že má najväčšiu rodinu, lebo mal päť detí. PAUČO, Jozef. V prvom rade rodina robotníka. In: *Slovák*, 19. mája 1940, roč. XXII, č. 117, s. 3.

²⁵ BACHINGEROVÁ, Viera. Matka v službách národa. In: *Slovák*, 14. mája 1944, roč. XXVI, č. 110, s. 4.

²⁶ DUNAJECKÝ, O. Slovensko na rodinnom fronte. In: *Slovák*, 7. júna 1942, roč. XXIV, č. 127, s. 1-2.

²⁷ DUNAJECKÝ, O. Slovensko na rodinnom fronte. In: *Slovák*, 7. júna 1942, roč. XXIV, č. 127, s. 1-2.

²⁸ VRCHOVSKÝ, Jozef. Príčiny novodobého manželského rozvratu. In: *Nová žena*, 19. februára 1939, roč. II, č. 8, s. 4.

²⁹ SIVÁK, Jozef. Matka – a jej kult. In: *Slovák*, 6. apríla 1939, roč. XXI, č. 81, s. 1.

sväzku *manželského*.³⁰ Autori poukazovali na problém „bezdetnosti a chudobu na deti“ v mnohých manželstvách, pričom bezdetnosť bola aj dôvodom rozpadu manželstva, preto apelovali na zvýšenie pôrodnosti. Dôležitý bol postoj katolíckej cirkvi, ktorá sa zasadzovala „za rodinu prirodzenú s hojným počtom detí“³¹. Ideálom boli najmä roľnícke rodiny „k pôde viazané, mnohočlenné a jednotným rodinným duchom preniknuté rodiny majú záujem o národ a jeho samostatnosť“.³² Naopak až odstrašujúco bola opísaná rodina inteligentov, ktorí „berú život len zo stránky materiálnej“. Predmetom kritiky bola ich pohodlnosť a chuť po pohodlí, pôžitku a bohatstve a nechť mať deti: „So stúpajúcou vzdelanosťou, keďže i ženy stoja dnes v popredí verejného života, nemôžeme cívať v populačnom zdravom vývoji pred nerestou pohodlnosti a honby za velikášstvom.“³³

Aj duchovný správca redakcie ženského časopisu *Nová žena*, Eugen Filkorn³⁴ odmietal jednodetné rodiny a zasadzoval sa za zakladanie silných a početných rodín. Systém „jedného dieťaťa, najviac dvoch detí“, označil za cestu „k národnej smrti“. Na rozdiel od iných autorov Eugen Filkorn priniesol aj svojrázny „recept“ na riešenie otázok podpory manželstva a rodiny: odstrániť z verejného života všetko, čo vedie k rozvodom a rozlukám – najmä „šialené zbožňovanie nevernosti manželskej na javiskách, v knihách, v časopisoch..., to mrzké obchodovanie s živým ľudským mäsom v zábaavných lokáloch a na uliciach veľkomesta“³⁵. Žiadal teda zavedenie cenzúry a kontroly tlače, umeleckých, kultúrnych a zábavných predstavení. Podporu rodinného života mali zabezpečiť aj včasné sobáše, skrátenie vojenskej prezenčnej služby, zavedenie rodinnej mzdy a plátov, ktoré mali umožniť zakladanie rodín. Kritika uvoľnenia právnej ochrany manželstva prijatím tzv. rozlukového zákona sa objavovala na stránkach novín oveľa častejšie. Zaistenie právnej ochrany manželstva a rodiny bolo vnímané ako prvý krok

³⁰ VRCHOVSKÝ, Jozef. Príčiny novodobého manželského rozvratu. In: *Nová žena*, 19. februára 1939, roč. II, č. 8, s. 4.

³¹ VRCHOVSKÝ, Jozef. Príčiny novodobého manželského rozvratu. In: *Nová žena*, 19. februára 1939, roč. II, č. 8, s. 4.

³² KÖRPER, Karol. Slovenská rodina – prameň národnej jednoty. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 1.

³³ MOLNÁROVÁ, Mária. Láska. In: *Nová žena*, 8. októbra 1939, roč. II, č. 41, s. 10.

³⁴ Eugen Filkorn (* 1881 – † 1974) - riaditeľ vysokoškolského internátu Svoradov, duchovný správca Ústredia slovenského katolíckeho študentstva a zakladateľ ženského spolku Katolícka jednota.

³⁵ FILKORN, Eugen. Nová žena v novom slovenskom živote. In: *Nová žena*, 8. januára 1939, roč. II, č. 2, s. 2-3.

k posilneniu manželstva a rodiny, ale malo byť doplnené obnovením „kultu slovenskej rodiny skutkami nielen rečami“³⁶, návratom k morálnemu a kresťanskému princípu slovenskej spoločnosti. Preto sa objavovali návrhy odstrániť zo škôl, časopisov, divadla, filmu a rozhlasu všetko, čo znižuje význam riadnej rodiny. Rozbíjanie rodiny sa dialo hlásaním voľnej lásky, uvoľňovaním pevnej kresťanskej morálky a nechutnými žartmi a porekadlami sa zosmiešňovala sviatosť manželstva. Otázka rozvodov manželstva mala mravný charakter. Manželský zväzok bol podľa kresťanskej zásady nerozlučiteľný, neexistoval problém, ktorý by viedol k rozvodu a narúšal by posvätnosť rodiny.

Žena patrí do rodiny

Vo vládnom vyhlásení autonómnej vlády Slovenskej krajiny z 21. februára 1939 bola definovaná úloha ženy jednoznačne: „Zásadou musí zostať, že vydaté ženy treba vrátiť rodinnému krbu, lebo ony sú povolané viesť a udržiavať vladárstvo v rodine, kde je ich pravé miesto.“³⁷

V početných diskusiách o prepúšťaní vydatých žien zo zamestnania a podpore pôrodnosti už v období autonómie odznievali názory o potrebe navrátiť slovenskú ženu do rodiny. Otázka prepúšťania vydatých žien súvisela najmä s ekonomickými a sociálnymi problémami po stratách rozsiahlych území. Postupne sa ale v diskusiách okrem ekonomických a sociálnych argumentov (problém dvojitych príjmov, hromadenia príjmov v rodinách) začali objavovať argumenty o neochote žien uzatvárať manželstvá a zakladať rodiny („radšej trčia v úrade, ako by sa snažili o vydaj, a to len preto, že sa boja rodinných starostí a majú strach o to, že muž nebude mať taký príjem ako ony!“³⁸). Duchovný správca redakcie ženského časopisu *Nová žena* Eugen Filkorn požadoval „zatvoriť brány všetkých úradov pred dievčatami. Ďalej zrušiť koedukáciu, dievčatá nech chodia len do dievčenských škôl a tie už od ľudovej školy nech ich vychovávajú všestranne k najoznešenejšiemu povolaniu, k rodinnému životu i k materstvu.“³⁹

³⁶ POCKODY, Štefan. Od koreňov treba nápravy In: *Slovenský denník*, 4. novembra 1938, roč. XXI, č. 255, s. 3.

³⁷ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77..

³⁸ NEMČOK - FURIČ, Ján. Zjavy, ktoré musia zmiznúť. In: *Slovenský denník*, 26. októbra 1938, roč. XXI, č. 248, s. 3

³⁹ FILKORN, Eugen. Nová žena v novom slovenskom živote. In: *Nová žena*, 8. januára 1939, roč. II, č. 2, s. 2-3.

Do diskusie sa zásadným spôsobom zapojil dňa 19. novembra 1938 v rozhovore s redaktorom *Slováka* vtedajší predseda autonómnej vlády Jozef Tiso, ktorý uviedol: „Ženu chceme vrátiť rodine. Kde zarába muž a má taký plat, že by tri rodiny vyživil, tam žena nesmie brať prácu iným. Ženám chceme vrátiť mužov, ktorí budú mať platy také, aby z nich mohli starať sa o svoju rodinu primerane k svojmu stavu.“ Zamestnávanie žien bolo vnímané ako prekážka pre zamestnávanie slobodných mužov. Keďže cieľom bola podpora slovenskej rodiny a zakladanie nových rodín, bolo podľa predsedu autonómnej vlády dôležité „dať mužom možnosť zakladať rodiny“, preto „viac nesmú prekážať zamestnané ženy mužom ženatým, ktorí sú bez práce“. ⁴⁰ Prekážkou nezamestnanosti mladých mužov a ich neochoty uzatvárať manželstvá a zakladať rodiny boli údajne zamestnané ženy v štátnej službe.

Na stránkach ženského časopisu *Nová žena* sa objavilo niekoľko článkov, v ktorých sa autorky vyjadrili napriek výhradám súhlasne k snahám autonómnej vlády vytesniť ženy zo zamestnania. Túto snahu vítali najmä kvôli podpore rodinného života a pôrodnosti: „Neprestáva sa prizvukovať: Zapnime všetky sily k budovaniu nového Slovenska! Teda majú sa do tejto práce zapäť aj sily mnohých pracovitých rúk žien. Áno, v prvom rade v rodinnom živote, k budovaniu šťastlivých slovenských kozubov.“ ⁴¹ Ženy boli povzbudzované, aby sa neobávali prípadného prepustenia zo zamestnania, veď „cena ženy spočíva predsa v jej vlastnostiach: byť oporou muža, urobiť domácnosť miestom oddychu, vzorom poriadku a to duchom lásky, zaručiť dosiahnutie cieľa manželstva – rodinu a výchovu detí, zaistiť blaho manželovi národa, ktorý bezdetstvom hynie nielen fyzicky, ale i mravne“. Neznámy autor (autorka) uisťuje ženy, ktoré sa príkladne starajú o rodinu a domácnosť, že „takej žene nikdy nebude muž vyčítať, že mu nezarába a takto pomaly stane sa i rozluka zbytočnou“. ⁴²

Už v období autonómie sa tak stretáme s jednoznačným zadefinovaním úlohy ženy v slovenskej spoločnosti - napríklad v časopise *Kultúra* Alexander Knapo uviedol, že žena „ako matka a obetavá družka mužova koná pre štát iste oveľa ťažšie, ale užitočnejšie úkony, ako na hociakom inom

poli pôsobnosti“.⁴³ Začiatkom decembra 1938 uverejnil časopis *Nová žena* nepodpísaný článok *O miesto ženy...*, v ktorom je úloha ženy definovaná v duchu kresťanskej morálky jednoznačne: „Najprírodzenejší rámec rozvinutia ženských vlôh a schopností je materinstvo. Boh obdaril ženu na túto úlohu nielen darmi tela, ale i duše, a to hlavne pokladmi nesmiernej lásky materinskej.“ Emancipácia a feminizmus je podľa autora článku „vybočením“: „Smer, ktorý žene XX. storočie naznačilo, je odbočkou a vykoľajením. Žena je niečo celkom iného, ako muž. V myslení, cítení a konaní. Má podmienky, ale nemá možnosti dosiahnuť to, po čom sa emancipáciou usiluje.“⁴⁴

Článok, ktorý jednoznačne vymedzuje súkromný priestor (rodinu a domácnosť) ako jediný možný pre pôsobenie a realizáciu žien, bol publikovaný v januári 1939 duchovným správcom redakcie *Novej ženy* mons. Eugenom Filkornom. V jeho rozsiahlom úvodníku sa objavuje jednoznačná argumentácia, prečo ženy nepatria do verejného života: „Dravá rieka s kalnými vlnami sa nehodí ženám.“ Filkorn zároveň kritizuje feminizmu a emancipáciu, ktorá zlyhala v kritických momentoch: „Feministické heslá o rovnoprávnosti žien s mužmi nikdy tak dôkladne nebankrotovali, ako práve v týchto pohnutých, historických chvíľach.“ Úlohu ženy zredukoval Filkorn len na jeden moment: „povolaním ženy od prírody je stvoriť život, nový život. Priviesť ho na svet a opatrovať. Áno, povolaním, úlohou ženy je – byť milujúcou ženou svojho muža a obetavou matkou jeho dietok. To je povolaním **každej** [zvýraznené v origináli] ženy. Preto protiví sa prirodzenosti ženy, keď chcú z nej urobiť byrokrata alebo advokáta, sudcu alebo politika.“ K otázke rovnoprávnosti mužov a žien dodáva, že žene nemôže stačiť „rovnoprávnosť“, lebo ona je viac – „Ona je matkou jeho dietok. A to je hodnosť nad všetky pozemské. Materstvo postavené bolo na najvyšší piedestál, keď žena stala sa Bohorodičkou.“ Autor v článku „hovorí“ v mene slovenskej ženy, čo chce a čo nie: „Preto slovenská žena nechce tam, kam patrí muž. A nedá sa balamútiť feministickými heslami, ale s radosťou zaujme svoje miesto od prírody jej určené – v rodine.“⁴⁵ Autor veľmi romanticky definoval rodinu ako „kráľovstvo ženy“, kde žena vládne ako kráľovná srdcom, životnou múdrosťou a svojim umením.

⁴³ KNAPO, Alexander. Analýza problému žien. In: *Kultúra*, november – december 1938, roč. X, č. 11 – 12, s. 237-238.

⁴⁴ O miesto ženy... In: *Nová žena*, 4. decembra 1938, roč. I, č. 49, s. 4-5.

⁴⁵ FILKORN, Eugen. Nová žena v novom slovenskom živote. In: *Nová žena*, 8. januára 1939, roč. II, č. 2, s. 2-3.

⁴⁰ Slovenský snem skutkom. In: *Slovák*, 20. novembra 1938, roč. XX, č. 265, s. 1.

⁴¹ VALKOVÁ, Margita. Hlas Sloveniek. In: *Nová žena*, 1938, roč. I, č. 50, s. 4-5.

⁴² Dôstojnosť ženy nespočíva v jej výrobnej činnosti. In: *Nová žena*, 11. decembra 1938, roč. I, č. 50, s. 10.

Vymedzenie tejto ženskej sféry – rodiny a domácnosti sa odrazilo aj v diskusiách o vzdelávaní dievčat. Vo vianočnom čísle denníka *Slovák* vyšiel rozsiahly článok o probléme vzdelávania žien.⁴⁶ Autor článku Štefan Pockody konštatoval, že „v druhej republike prevládne tendencia za návrat žien k rodinám a domácnostiam“. Zároveň ale v článku prízvukoval: „Čím viac čakáme od vzkrieseného kultu rodín, tým väčšmi treba požadovať a zdôrazňovať vzdelanie žien“. Pockody si vzdelávanie žien predstavoval jednoznačne - malo pripraviť „k úlohám materstva a domáceho hospodárstva, a len potom sledovať možnosť existenčného zaistenia a v niektorých prípadoch mimoriadneho nadania i k vyššej činnosti duševne“. Autor požadoval reorganizáciu štúdia dievčat: „Nezdravá záplava stredných škôl ženskou mládežou kričí po úprave a to tým spôsobom, žeby vhodný výber umožňoval štúdium len žiačkam skutočne súcim, kým ostatné by sa pripravovali k praktickému zamestnaniu.“ Do učebných osnov pre stredné školy, eventuálne pre dievčenské stredné školy po zrušení koedukácie, požadoval zaradenie praktických predmetov, „sledujúcich poučenie pre budúce matky a gazdiny“. Najprimeranejšie vzdelávanie pre ženy videl na školách „odborných pre ženské povolania a na školách gazdinských“.⁴⁷ V tlači sa objavili názory na reformu ženského vzdelávania. Cieľom malo byť „osobitné vyššie vzdelanie ženské“, ktoré malo „vychovať ženskú ušľachtilú v smýšľaní i v citoch, dobrú vychovávateľku budúcej generácie, dobrú ženu a matku, národne povedomú, duševne i telesne zdravú a silnú“.⁴⁸ Problém vzdelávania žien bol dávaný do súvislosti s nezáujmom a neschopnosťou dievčat a žien zakladať si rodiny a viesť domácnosti: „Štúdium (predovšetkým vysokoškolské) pomerne ľahko odcudzuje devu rodinnému životu, vzbudzuje v nej pocity silného, často prehnaneho sebavedomia i nechť k domácim prácam.“⁴⁹

Vymedzenie a úloha ženy v slovenskom štáte len nadviazali na rétoriku z obdobia autonómie. V časopise pre slovenské ženy *Úsmev* sa autor pri obrane žien a vyzdvihovaní jej úlohy v slovenskej spoločnosti odvolal na autoritu prezidenta dr. Jozefa Tisu, ktorý výstižne ocenil

prácu žien: „Žena slovenská bola vždy vernou strážkyňou rodinného krbu a opatrovaním ohniska domáceho zapísala sa do dejín svojho národa. Bola prvou a v premnohých prípadoch jedinou učiteľkou slovenčiny a samaritánkou svojho muža v krutých bojoch verejného života. Jej pričinením stal sa rodinný krb nielen osviežujúcou oázou, ale i posledným útočiskom, kam sa utiahli muži – bojovníci po vyčerpávajúcich zápasoch.“ Autor zdôraznil práve úlohu slovenskej ženy ako ochrankyne rodinného krbu, vychovávateľky a učiteľky materinského jazyka („ľubozvučnej materčiny“). A ďalej citoval prezidenta Tisa, že práve slovenská žena – matka vždy „vo svojom kráľovstve, v rodinnom kruhu bdela nad prameňom národného života anonymne, ale s tým väčšou láskou a oddanosťou“.⁵⁰

Žene pripadol ako „hlavný odbor jej činnosti starostlivosť o novú, zdravú a lepšiu generáciu, o sporiadanú a dobre vedenú domácnosť“.⁵¹ Miesto pre kresťanskú ženu malo byť v rodine, v „rodinnom kruhu“ a kresťanských charitatívnych spolkoch.⁵² Miesto slovenskej ženy v samostatnom slovenskom štáte definoval aj *Spoločenský lexikón*. Jeho autor Ľudovít Michalský pozitívne hodnotil úsilie štátu „prepustiť vydaté ženy so zaistenou existenciou zo štátnych služieb a vrátiť ženu jej pravému poslaniu“. Pripustil, že v zamestnaní sú ženy cennými pracovnými silami, v niektorých povolaniach dokonca „nepostrádateľné“ (učiteľky, telefonistky, stenopistky). Zároveň dodal, že „žene sú určené vyššie úlohy v národe, ako je snaha po samostatnosti a nezávislosti v rodinnom živote. Z úradu, zo školy ulopotená, zachmúrená a znervóznená žena - matka nemá sily venovať sa výchove svojich detí, ak totiž nejaké deti má.“ Upozornil na značne vysoké percento bezdetných zamestnaných žien, alebo žien len s jedným dieťaťom. Určil ženám dôležité pri výchove a vzdelávaní detí: „Dnešná škola dosiaľ viac učí, ako vychováva a práve načím nedostatky doplniť vhodnou domácou výchovou, ktorej hybnou silou je jedine vzdelaná matka, ktorá sa môže nehatene venovať tejto vznešenej a národu i ľudstvu tak prospešnej úlohe.“⁵³

⁵⁰ Slovenská žena. In: *Úsmev*, 24. októbra 1940, roč. I, č. 4, s. 2.

⁵¹ ZACHAR, Ján. Príprava slovenskej ženy pre život. In: *Slovák*, 30. júla 1939, roč. XXI, č. 173, s. 10.

⁵² J.B. Kresťanská žena a jej miesto vo verejnom živote. In: *Slovák*, 28. júla 1940, roč. XXII, č. 177, s. 10.

⁵³ MICHALSKÝ, Ľudovít. *Spoločenský lexikón*. II. vydanie. Trnava: Nakladateľstvo Pavla Gerdelána, 1941, s. 115. Úryvok prevzal a uverejnil pod titulom *Poslanie slovenskej ženy* časopis pre ženy *Úsmev* slovenských žien a dievčat. *Poslanie slovenskej ženy*. In: *Úsmev*, 19. decembra 1940, roč. I, č. 12 – 13 (vianočné dvojčíslo), s. 16.

Žene teda bola definovaná ako „Bohom ustanovená kráľovná rodinných krbov“⁵⁴. Ako „duša, srdce i ohnisko každej domácnosti“⁵⁵ bola jednoznačne spojená s rodinou a domácnosťou, teda so súkromnou sférou života. Jej úloha bola vymedzená aj autoritou samotného Boha: „Takto si to praje sám Boh, od ženy žiada veľkú zodpovednosť už tým, že do jej rúk sveril materstvo, prenechávajúc jej úlohu vychovávateľky nových generácií.“⁵⁶ Na stránkach *Novej ženy* bolo poslanie „novej slovenskej ženy“ vykreslené veľmi jasne: „Predstavujeme si novú slovenskú ženu predovšetkým statočnú, chladnokrvne uvažujúcu a rozhodujúcu, nebojácnu a ak Boh navštívi ju skúškami, ako ten biblický Job trpezlivú, nereptajúcu, v utrpení neklesajúcu, ale vždy pevne dôverujúcu.“⁵⁷

Žena ako matka mala v spoločnosti jasne stanovené úlohy a ciele. Úlohou ženy v rodine bolo „všetky rozpukliny zahladzovať, svojou jemnosťou, vycibrenosťou, šľachetnosťou zaplašiť rozpajedencov, zastat sa doráňaných neborákov“.⁵⁸ Najdôležitejšou úlohou ženy a cieľom jej života malo byť vyššie poslanie: „Pán Boh stvoril ženu pre vyššie poslanie. Postavil ju na čelo života, dal jej právo a povinnosť, byť matkou budúcich generácií, strážcom drahého rodinného krbu, pomocnicou muža – bojovníka o chlieb, o zabezpečenie bytia rodiny. ... Civilizácia a príliš chladné rozumkovanie od tohto poslanca ju čiastočne odchýlili.“⁵⁹ Duchovný správca Katolíckej Jednoty žien a ženského časopisu *Nová žena* mons. Eugen Filkorn, odvolávajúc sa na názor sv. Tomáša Akvinského, opakovane potvrdil rovnoprávne postavenie ženy ako človeka s mužom. Dodal ale, že „žena je bytosť slabšia a mužovi poddaná. Ale zato žena dostala skvelú náhradu: telesnú krásu a plodné materstvo. A k týmto dvom význačným prednostiam pridal im Boh živú obrazotvornosť, jemnosť citov a neprekonateľnú nežnosť srdca, z ktorého vyvierajú nesmierna láska a obetavosť až k sebažertve“.⁶⁰ Rodičovstvo a materstvo boli prirovnávané k hrdinstvu vojakov, ktorí sa neboja smrti. V prípade matiek ale bola zdôrazňovaná potreba nebať sa „nového života“. Materstvo bolo považované za vrchol ženských

cností, za hrdinstvo žien.⁶¹ V denníku *Slovák* sa v súvislosti s oslavami Dňa matiek zdôrazňovalo, že „kult modernej ženy, pohodlného života, ktorý je obecným zjavom súčasných pomerov, zatlačuje materstvo. Materstvo je obeta, obeta nielen duševného vypätia, ale ešte viacej obeta vlastného tela, obmedzovania jeho náležitostí.“⁶² S materstvom bola bezprostredne spojená výchovná úloha matky, najmä tzv. národná výchova. Zdôrazňoval sa najmä význam „materinskej reči“, ktorú matky spoločne „v národe dávajú deťom“.⁶³

Otázka výchovy detí bola pri definovaní materstva často zdôrazňovaná, najmä v súvislosti s perspektívou vzdelaných žien po prepúšťaní vydatých štátnych verejných zamestnankýň. Vzdelanie ženy bolo vnímané ako nevyhnutnosť pre správnu výchovu a vzdelávanie nasledujúcich generácií. Slovenské ženy čakalo v živote „omnoho vznešenejšie poslanie než mnohokrát len mechanické vykonávanie práce v úrade, t. j. povinnosť vykonávať telesne zdravých a mravne bezúhonných synov národa“. Slovenské ženy tak mali byť nie len dobrými matkami, ale aj dobrými vychovávateľkami.⁶⁴

Niektorí autori vnímali úlohu ženy ako matky oveľa komplexnejšie a dávali ju do súvislosti s národom a jeho osudom, či budúcnosťou („Národ a armáda, národ a matka!“), lebo „matka je základom rodiny, je základom národa a štátu, lebo v rukách ženy a matky ležia osudy národa hlbšie, ako to vieme pochopiť“.⁶⁵ Konkrétnou úlohou, či skôr povinnosťou, bolo preto „vychovávať pre národ vojakov“. Matka utvára povahu a charakter dieťaťa, učí k odvahe a hrdinstvu, „vdychuje vlastnosti budúcich vojakov a obrancov do srdca dieťaťa“. Je to úloha nesmierne ťažká a bolestná, lebo „milujúce srdce sa chveje o každý krok svojho dieťaťa, ale nikdy v histórii národa naša žena a matka nesklamala a nesklame ani teraz“. Výchova „nezdolného vojaka práce i meča“ mala prebiehať aj vo sfére životosprávy a telesnej zdatnosti. V závere autor – muž uviedol, že slovenská matka „s krvácajúcim srdcom a predsa s úsmevom na perách podá synovi štít do zápasu a vie, že mu musí povedať: Chod', syn môj, rod ťa volá. Vráť sa s čistým štítom, alebo na štíte

⁵⁴ J.H. Veľké tajomstvo. In: *Nová žena*, 4. júna 1939, roč. II, č. 23, s. 3.

⁵⁵ SIVÁK, Jozef. Matka – a jej kult. In: *Slovák*, 6. apríla 1939, roč. XXI, č. 81, s. 1.

⁵⁶ GAVORNÍKOVÁ, Mária. Aj Modra pochopila. In: *Nová žena*, 16. júla 1939, roč. II, č. 29, s. 9.

⁵⁷ M.V. Poďte ku mne všetci... In: *Nová žena*, 17. septembra 1939, roč. II, č. 38, s. 4.

⁵⁸ PAUČO, Jozef. Slovenská rodina. In: *Slovák*, 12. júna 1941, roč. XXIII, č. 133, s. 1.

⁵⁹ KARAFFA, K. A. Slovenským ženám. In: *Nová žena*, 14. apríla 1940, roč. III, č. 16, s. 2-3.

⁶⁰ FILKORN, Eugen. Mysli na život! In: *Nová žena*, 9. apríla 1939, roč. II, č. 15, s. 2-3.

⁶¹ Minister Jozef Sivák : Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú. In: *Slovák*, 28. mája 1940, roč. XXII, č. 123, s. 4.

⁶² Materinská reč. In: *Slovák*, 21. mája 1939, roč. XXI, č. 117, s. 1.

⁶³ Materinská reč. In: *Slovák*, 21. mája 1939, roč. XXI, č. 117, s. 1.

⁶⁴ LAPIN, Jozef. Slovensko v prerode a ženská otázka. In: *Slovák*, 23. mája 1939, roč. XXII, č. 34, s. 11.

⁶⁵ OHRIVAL, Juraj. Matky nám vychovávajú hrdinov. In: *Slovák*, 23. mája 1939, roč. XXI, č. 118, s. 2.

*Radšej by som ťa videla mŕtveho, ako vracajúceho sa s hanbou.*⁶⁶ Od žien sa očakávalo aj vychovávanie a vzdelávanie nasledujúcich generácií, žena tak mala byť dobrou matkou, dobrou gazdinou a zároveň aj vzdelanou ženou, ktorá „*vychováva zdravé a životaschopné budúce pokolenia*“.⁶⁷

Úloha ženy vo výchove budúcich generácií bola dôležitá z hľadiska zachovania a prežitia národa, lebo „*najmocnejšie pôsobí na vývin charakteru svojich detí, pod jej priamym a nepriamym vplyvom je najužšia ľudská spoločnosť, rodina, teda v širšom zmysle slova žena spravuje a usmerňuje i vývin a osud národa.*“ Slovenské ženy boli vyzývané k aktívnemu postojú a k práci pre národ: „*Pohľad pred seba káže prejsť k skutkom a činne sa zúčastniť na práci za národ, za jeho lepší zajtrajšok. Nehľadajme len veľké úlohy. ... Podmienky slovenského života žiadajú aj drobnú, tichú, nenáročnú, vytrvalú kultúrnu prácu medzi ľuďmi.*“ Ženy sa mali venovať ľudovýchovnej práci, praktickým radám a návodom o výchove, opatere a výchove detí, starostlivosti o rodinu, domácej a osobnej hygieny, účelného vedenia domácnosti, dobrého hospodárenia, atď., zároveň mali šíriť národnú výchovu, lásku k rodu.⁶⁸ Špecifickou úlohou žien bola obrana „*čistoty nekompromisného, katolíckeho charakteru*“⁶⁹ slovenského štátu.

Otázke definovania miesta a úlohy ženy v slovenskej spoločnosti sa v sérii článkov v ženskej prílohe denníka *Slovák* venovala Cecília Tomašítková- Klčová. Podľa jej názoru bolo povolaním ženy starať sa o rodinu a domácnosť, vychovávať deti. Preto propagovala praktické vzdelávanie dievčat pre vedenie domácnosti a starostlivosť o deti, aby sa pripravili pre gazdinské povolanie, vychovávateľstvu venovala patričnú pozornosť. Bolo to nevyhnutné pre zastavenie „*úpadku rodiny a úteku žien z domácnosti*“.⁷⁰ Autorka ale v nasledujúcom článku kritizovala právne postavenie ženy – matky. Žena má na starosti „*telesnú výchovu a zdravie dieťaťa*“, ale zákon stanovuje ako hlavu rodiny otca, ktorý má nad deťmi aj zvláštnu, tzv. „*otcovskú*“ moc. Matka, ktorá lepšie pozná dušu svojho dieťaťa, bola ponechaná v prípade rozhodovania o výchove

a vzdelávaní detí mimo rozhodovaciu právomoc.⁷¹ Autorka sa dotkla aj problému zárobkovo činných žien a žien – gazdiniek, ktoré sa starali o domácnosť a naplno sa venovali rodine a domácnosti. Zárobkovo činné ženy sa podľa jej názoru tiež starali o domácnosť, často ale v neskorých večerných hodinách, na úkor svojho zdravia a v dôsledku vyčerpanosti pravdepodobne aj na úkor svojej zárobkovej činnosti. Zárobková činnosť, starostlivosť o rodinu a deti je podľa autorky ťažká úloha. Problém zárobkovo činných žien považovala autorka len za dočasný jav a po upokojení pomerov, „*keď nastane doba pokoja, pôjde zaiste svet svojou prirodzenou cestou a prirodzený vývoj vyrieši najlepšie a najzdravšie všetky teraz sporné a páľčivé problémy*“. Za prirodzené tak pravdepodobne považovala plné realizovanie žien v rodine a v domácnosti. Zámerom autorky ale bolo vyzdvihnutie úlohy žien – gazdiniek, ktoré celý svoj život venovali starostlivosti o rodinu, riadnu výchovu detí a vedenie domácnosti, čím vytvárali hodnoty a úspory, majetok ako zamestnané ženy účelným vedením domácnosti, a dobrým gazdovaním.⁷² Problém zaznávanie žien v domácnosti bol pravdepodobne rozšírený, poukazoval naň aj článok z marca 1943. Hospodárne vedenie domácnosti, varenie v období všeobecného nedostatku, ale aj výchova detí si totiž vyžadovali vzdelanú a inteligentnú ženu, ale aj uznanie domácej práce.⁷³ Žena predstavovala symbol domova, lebo „*len žena dodáva domovu útulnosť, miloty kúzl a istoty, lebo jej duch, jej láska, ktorou spojuje celú rodinu, akoby sa zhmotňovali v izbách, v náradí, v drobných ozdobách, v kvetinách na stole, ba priamo vidíte a cítite ich v ovzduší.*“⁷⁴

Diskusie o prirodzenej úlohe ženy v spoločnosti a vládnuca politická elita vymedzil pre ženy priestor pre ich pôsobenie najmä v kruhu rodiny a v domácnosti. Verejné pôsobenie žien malo byť orientované na charitatívne činnosti, sociálnu prácu, vzdelávanie a výchovu žien, mládeže a detí. Problém podpory rodiny a pôrodnosti rezonoval aj v činnosti ženských spolkov. Časť ich aktivít bola priamo zameraná na vzdelávanie, výchovu a praktické vedenie k starostlivosti o domácnosť a deti, najmä novorodencov. Činnosť ženských spolkov sa zameriavala

⁶⁶ OHRIVAL, Juraj. Matky nám vychovávajú hrdinov. In: *Slovák*, 23. mája 1939, roč. XXI, č. 118, s. 2.

⁶⁷ THURZOVÁ, Nelly. Túžby matiek. In: *Slovák*, 5. januára 1941, roč. XXIII, č. 4, s. 14.

⁶⁸ BROCKOVÁ Karolína. Slovenky v úlohe dneška. In: *Živena*, december 1942, roč. XXXII, č. 12, s. 411-414.

⁶⁹ J. H. Nekatolícky katolicizmus. In: *Nová žena*, 25. februára 1940, roč. III, č. 9, s. 2.

⁷⁰ TOMAŠTÍKOVÁ – KLČOVÁ, Cecília. Význam domácich náuk. In: *Slovák*, 10. mája 1942, roč. XXIV, č. 106, s. 14.

⁷¹ TOMAŠTÍKOVÁ – KLČOVÁ, Cecília. Právne postavenie matky v rodine. In: *Slovák*, 17. mája 1942, roč. XXIV, č. 111, s. 14.

⁷² TOMAŠTÍKOVÁ – KLČOVÁ, Cecília. Žena v domácnosti. In: *Slovák*, 24. mája 1942, roč. XXIV, č. 117, s. 10.

⁷³ Slovenské ženy chcú oslavovať prácou. In: *Slovák*, 14. marca 1943, roč. XXV, č. 61, s. 6.

⁷⁴ G-a. Domov. In: *Nová žena*, 9. júna 1940, roč. III, č. 24, s. 4.

na mladé ženy a dievčatá, najmä v najzaostalejších častiach Slovenska. Živena sa po vyhlásení slovenského štátu vymedzila ako kultúrny spolok⁷⁵ [zdôraznené v zápisnici – pozn. E. Š.], ktorý v úzkej spolupráci s Maticou slovenskou „a iných ľudovýchovných a kultúrnych ustanovizní chce konať kultúrnu a ľudovýchovnú prácu najmä pre Slovenky ako na dedine, tak i v meste. Sociálnu prácu necháva spolkom, ktoré budú jej vykonávaním poverené.“⁷⁶ Katolícka Jednota žien naďalej rozvíjala svoje náboženské, vzdelávacie a sociálne aktivity „za národné a náboženské povznesenie Slovenska“.⁷⁷ Táto organizácia, združujúca asi 8 tisíc slovenských žien sa rozhodla zriadiť Krajský akčný výbor a pri ňom jednotlivé odbory: kultúrny, kultový, tlačový, organizačný, mravnostný, rodinný, sociálny, spoločenský, národopisný, finančný a telovýchovný.⁷⁸ Spoločenský odbor mal organizovať spoločenské podujatia (majálesy, čajové večierky, oslavy Dňa matiek) a pri tej príležitosti kontaktovať katolícke rodiny, spájať ich a zároveň pomáhať iným odborom organizovať spoločenské akcie.⁷⁹ Cieľom odboru pre povznesenie rodiny boli najmä prípravy Dňa matiek, konkrétne mali „pátrať po slovenských matkách s početnou rodinou, vyšetrovať ich pomery, ich zásluhy vo výchove“.⁸⁰ Na aktivitách Katolíckej Jednoty žien a jednotlivých odborov sa zúčastňovali a riadili ich manželky a rodinné príslušníčky čelných predstaviteľom štátu (Mária Stanová, Ella Medrická, Angela Sidorová, Anna Sokolová, Anna Machová, Anna Turková – Tisová, Hana Tisová – Tureková, Mária Kaššovicová). Katolícka Jednota žien intenzívne motivovala svoje

členky, aby sa aktívne zapájali do osvetovej a vzdelávacej činnosti, najmä na vidieku. V časopise *Nová žena* boli publikované aj praktické rady a návody na usporiadanie prednášky, výber témy, či jej priebeh. Odporúčanou základnou a prvou témou bola najmä „rodina a správny život v nej“. Prednáška mala byť postavená na „náboženskom podklade, lebo kaz, ktorý sa vodral do nášho spoločenského života v znamení pomýlenej emancipácie a vo forme t. zv. voľného rodinného života, zahlodal v uplynulých rokoch aj do slovenskej katolíckej rodiny“⁸¹. Potom mali prísť na rad ďalšie témy: hygiena, starostlivosť o dieťa, výchova atď. Ženský časopis *Nová žena* informovala svoje čitateľky o organizovaní cyklu prednášok pod vedením profesora Alojza Churu (Zdravé dieťa – naša budúcnosť!), ktoré boli vysielané rozhlasom. Redakcia zároveň informovala o komisii, ktorá pripravovala hromadný „posluch“ prednášok.⁸² Kultúrny a tlačový odbor Akčného výboru Katolíckej Jednoty žien zorganizovali 28. marca 1940 v Aule Slovenskej univerzity prednášku univerzitného profesora Alojza Churu (prodekana lekárskej fakulty a autor knihy *Slovensko bez dorastu*). Prednáška sa zaoberala poklesom pôrodnosti na Slovensku a „úteku od materinstva“.⁸³

Vzdelávacej a výchovnej práci na vidieku sa intenzívne venoval aj ženský spolok Živena. V Ústave Milana Rastislava Štefánika fungovali školy pre vzdelávanie učiteliek ženských odborných škôl, ošetrovateliek a škola pre sociálno-zdravotnú starostlivosť. Pri Živene fungoval Sociálny dom (Dom sociálno-zdravotnej starostlivosti o mládež). Dlhodobo organizovala kurzy varenia a šitia, kurzy pre mladé matky, pre gazdiné, rozličné prednášky o starostlivosti o dieťa, hygiene, čistote bývania, o ženských právach, o práva ženy ako matky, manželky a občianky, atď. Členky Živeny práve tu videli priestor pre angažovanie sa vzdelaných a inteligentných žien, aby „pôsobili výchovne medzi ženami na vidieku, vzdelávali ich, vliali im sebadôveru, sebavedomie, viedli ich samovzdelávaniu, vzbudzovali v nich záujem o dobro a krásu, praktické ženské rady“.⁸⁴

⁷⁵ Živena musela oklieštiť svoj sociálny program na nátlak zo strany HSLS. Sociálne aktivity mala totiž zastrešovať práve HSLS a neskôr jej Ženský odbor. Živena sa mala na základe požiadavky vlády (rozhodnutie Ministerstva vnútra z 11. augusta 1939) premenovať na Živena, spolok evanjelických žien. Tento návrh sa ale nerealizoval, Živena zostala celonárodnou ženskou ustanovizňou. Bližšie k vývoju v spolku Živena v období slovenského štátu TKADLEČKOVÁ – VANTUCHOVÁ, Jarmila. *Živena – spolok slovenských žien*. Bratislava : EPOCHA, 1969, s. 150-163.

⁷⁶ Zápis z Mimoriadnej schôdzky predsedníctva ústredného výboru Živeny z Turčianskeho sv. Martina v Bratislave dňa 12. januára 1939 o 16. hod. v Carltone. In: *Živena*, január 1939, roč. XXIX, č. 1, s. 28.

⁷⁷ GESSAYOVÁ – BRESTENSKÁ, Elena. Katolícke Slovenky, dajme sa všetky do práce. In: *Nová žena*, 19. marca 1939, roč. II, č. 12, s. 4.

⁷⁸ GESSAYOVÁ – BRESTENSKÁ, Elena. Na zakľúčenie. In: *Nová žena*, 30. júla 1939, roč. II, č. 31, s. 7.

⁷⁹ Z nášho života : Zpráva spoločenského odboru Krajského akčného výboru Katolíckej Jednoty žien. In: *Nová žena*, 23. apríla 1939, roč. II, č. 17, s. 9.

⁸⁰ Z nášho života : Zpráva odboru pre povznesenie rodiny pri Krajskom akčnom výbore Katolíckej Jednoty. In: *Nová žena*, 7. mája 1939, roč. II, č. 19, s. 9.

⁸¹ SABOLOVÁ, Helena. Ako prednášať na vidieku. In: *Nová žena*, 19. marca 1939, roč. II, č. 12, s. 3-4.

⁸² Zdravé dieťa – naša budúcnosť! In: *Nová žena*, 28. januára 1940, roč. III, č. 5, s. 6-7.

⁸³ Z nášho života : Z Bratislavy. In: *Nová žena*, 7. apríla 1940, roč. III, č. 15, s. 15.

⁸⁴ WRCHOWSKÁ, Oľga. Potreba a cieľ ľudovýchovnej práce medzi dedinskými ženami. In: *Živena*, január 1939, roč. XXIX, č. 1, s. 229 – 231.

V decembri 1939 sa začali prípravy na založenie dievčenskej organizácie v rámci Katolíckej akcie. Biskupský zbor sa rozhodol vytvoriť jednotnú dievčenskú organizáciu *Sdruženie katolíckych dievčiat Veniec pri Katolíckej Jednote žien*. Čestnou predsedníčkou organizácie sa stala pani Božena Tuková. Združenie katolíckych dievčiat Veniec malo osem pracovných odborov (pre výchovu náboženskú, morálnu, rodinnú, kultúrnu a tlačovú, národnú, sociálnu a soc. zdravotnú, skautskú a výchovu telesnú). Poslaním Venca bolo „prehlbovať v slovenských dievčatách náboženské i národné ctenie, dať im teoretickú i praktickú výchovu pre poslanie manželky, matky, vychovávateľky a vedúcej domácnosti. Veľkú váhu kladie pri tom na šport a telesnú výchovu vôbec, aby sa národu odchovala zdravá, zdatná a pritom charakterná dievčenská generácia.“⁸⁵ Úlohou organizácie bolo poskytovať „teoretickú a praktickú výchovu pre poslanie manželky, matky, vychovávateľky, vedúcej domácnosti a starať sa pri tom aj o šport a telesnú výchovu, aby sa tak národu odchovala zdravá, zdatná a charakterná dievčenská generácia.“⁸⁶

Súčasťou mobilizácie ženskej časti populácie bolo založenie dievčenského zboru Hlinkovej mládeže.⁸⁷ Hlavné veliteľstvo HM začalo (podľa § 17 zákona č. 144/1940 Zákona o HG a HM) koncom septembra 1940 organizovať dievčenský zbor HM-D z dievčiat („ženskej mládeže“) vo veku od 6 do 20 rokov. Zborovou vodkyňou HM sa stala prof. Štefánia Poláková a jej zástupkyňou bola menovaná učiteľka Margita Valková.⁸⁸ Do HM - D mali vstupovať dievčatá vo veku od 6 do 20 rokov. Dievčatá boli rozdelené do troch výchovných oddelení: víly (6 – 11 ročné), tatrany (11 – 16 ročné) a devy (16 – 20 ročné). Snahou organizácie bolo zapojiť dievčatá „do rytmu národného života“ a vychovať Slovensku „verné, oddané a nekompromisné Slovenky, ktoré budú vedieť plniť poslanie slovenskej ženy – matky v rodine a naučia sa riešiť jej potreby a ťažkosti. Budúca slovenská žena má mnoho povinností k národu, i k ľudstvu. Ona bude vychovávať nové a nové generácie, ktoré vyrastú na výslní slobody a preto im bude musieť vštepovať

*mravné a národné idey, aby nezapadli v ľahkomyseľnosti.“*⁸⁹ Vodkyne dievčenskej Hlinkovej mládeže si mali pri svojej práci uvedomiť „poslanie ženy, najmä plniť statočne a obetave povinnosti manželky a matky v rodine“ a pripraviť slovenské dievčatá na splnenie tohto poslania, lebo „blaho slovenskej rodiny nadovšetko! – to musí byť vtlačené do čiel našich dievčiat, prvých dcér slobodnej slovenskej otčiny“.⁹⁰ Od vodkyne sa očakávalo vedenie k prísnejšej výchove a vzdelávaniu, aby „budúcej matke dala základ k zdravej tvrdosti pri výchove dietok“. Celý program HM - D s jeho nábožensko-mravnou, národnou, telesnou a praktickou výchovou mal viesť k „zdravej a pravej slovenskej rodine“ a vodkyňa HM-D mala svojim zverenkyňiam neustále vlievať do duší „veľkosť a svätosť ich poslania. Iba vtedy, ak si to plne uvedomia, budú vedieť znášať všetky ťažkosti a bóle, ktoré na ne v rodinnom živote čakajú a bez ktorých niet nič veľké a sväté“.⁹¹ Aj cieľom dievčenských organizácií Veniec a HM - D bola príprava a vedenie k rodinnému životu a materstvu. Najväčšiu časť výchovnej a vzdelávacej činnosti v rámci dievčenských organizácií tvorila rodinná výchova a príprava na materstvo a vedenie rodinného života.

Do sľubne sa rozvíjajúcich aktivít Katolíckej Jednoty žien a jej dievčenskej organizácie Veniec a pokračujúcej osvetovej a kultúrnej práce Živeny zasiahol na jeseň 1940 článok Mila Urbana⁹² *A kde sú naše ženy?* na titulnej strane denníka *Slovák*. Článok, ktorého cieľom bolo aktivizovať slovenské ženy v prospech režimu a pripraviť pôdu pre vznik Ženského odboru HSLS, vyvolal veľkú polemiku a prudké reakcie najmä ženskej časti spoločnosti. V príspevku od neznámej autorky N. T. Ď. sa stretávame s veľmi kritickým postojom k článku Mila Urbana. Autorka kritizovala fakt, že ženy nemali zastúpenie v politike: „Vytvorili nás s parlamentu, dobre. Ale mali nám dať dajakú možnosť, aby sme aj naďalej ostali v kontakte s našimi zákonodarcami, lebo náš Snem pojednáva i zákonoch týkajúcich sa nielen mužov, ale aj nás žien.“ Odmietala prepúšťanie žien a neúctu mužov voči ženám:

⁸⁵ Slovenské katolícke dievčatá do jednej organizácie. In: *Nová žena*, 24. decembra 1939, roč. II, č. 52, s. 8-9.

⁸⁶ KAREŠOVÁ, Ella. Sdruženie slov. kat. dievčiat. In: *Nová žena*, 7. januára 1940, roč. III, č. 2, s. 6.

⁸⁷ Zákon č. 166/1940 zo dňa 4. júla 1940 o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži. In: *Stráž*, september – október 1940, roč. II, č. 1 - 2, s. 17-19.

⁸⁸ Ženská mládež soľkou HM. In: *Stráž*, september – október 1940, roč. II, č. 1 - 2, s. 20-21.

⁸⁹ POLÁKOVÁ, Štefánia. Milé sestry vodkyne! In: *Stráž*, november – december 1940, roč. II, č. 3 - 4, s. 55-57.

⁹⁰ VÁLKOVÁ, Margita. Vodkyňa HM - D : Čo si musí uvedomiť. In: *Stráž*, január 1941, roč. II, č. 5, s. 109-110.

⁹¹ VALKOVÁ, Margita. Národná výchova dievčiat. In: *Stráž*, september 1941, roč. III, č. 1, s. 7-9.

⁹² Milo Urban (* 1904 – † 1982) – spisovateľ, redaktor, publicista a prekladateľ. Bol významným predstaviteľom slovenskej literatúry 20. storočia, redaktor kultúrnej rubriky *Slováka* a v rokoch 1940 – 1944 šéfredaktor *Gardistu*.

„Vidia v nás len prostriedok k zachovaniu ľudského plemena, pracovnú silu pre domácnosť a niektorí spoločnicu, dobrú na pobavenie.“⁹³ Neznáma autorka tak nepriamo požadovala zapojenie žien nielen do verejného, ale aj do politického života, zastúpenie žien v rozhodovaní o budúcnosti slovenskej spoločnosti a nielen ich vytlačenie do rodín a domácností a zredukovanie ich života len na plodenie detí. Tajomníčka ústredia Živeny Irena Smoliarová v reakcii na Urbanov článok ocenila, že zo žien sa nemajú robiť „otrokyne kuchýň“. Poukázala na problém žien, ktoré boli prepustené z úradov, škôl, zamestnania a vrátili sa k „rodinnému životu“. Práve preto vyzdvihla domácu prácu žien – starostlivosti o domácnosť a dieťa („Kuchyňa, domov, čar a krása lásky, istota mužskej opory, úsmev dieťaťa ostáva i pre najsamostatnejšie mysliaču a konajúcu ženskú prvým a posledným ideálom.“), ich samostatnosť, schopnosť nakladať s finančnými prostriedkami („V peniazoch vidí iba prostriedky, ktorými múdre spravuje svoje malé kráľovstvo.“), schopnosť pestovať svoj zovňajšok veľmi rozumne a účelne, starať sa o zdravú výchovu detí a zveľádovanie domácnosti. V mene ženského spolku Živena poukázala na bohatú vzdelávaciu, kultúrnu, hospodársku aktivitu tejto organizácie, okrem iného aj na vzdelávaciu a osvetovú činnosť žien a dievčat v najzaostalejších regiónoch Slovenska. Vzdelávaním žien a sociálnou podporou/prácou pomáhala Živena vyrovnávať rozdiely medzi mestskou a dedinskou ženou, medzi ženou inteligentnou a menej vzdelanou: „Slovenka i dnes vie, čo chce“.⁹⁴

Proti Urbanovmu útoku na ženy sa ohradila aj Katolícka Jednota žien na stránkach svojho týždenníka *Nová žena*. Autorka vymenovala vo svojej reakcii všetky aktivity, ktoré táto ženská organizácia pripravovala a kde všade sa jej činnosť prejavila (zimná pomoc, vojenská staničná služba, podpora chudobných rodín, zbieranie prostriedkov na kostol, opravy kultúrneho domu, odevov pre chudobné deti na prvé sväté prijímanie, organizovanie zbierky na zlatý poklad štátu, ale aj spoločenské príležitosti a čajové večierky, výstavy opravy.⁹⁵ Výsledkom Urbanovej kampane bol vznik Ženského odboru HSLS. Po búrlivej diskusii sa objavila 6. októbra 1940 v denníku *Slovák* správa, že v rámci

⁹³ N. T. Ď. Že kde sú naše ženy? In: *Slovák*, 15. septembra 1940, roč. XXII, č. 220, s. 10.

⁹⁴ SMOLIAROVÁ, Irena. „A kde sú naše ženy?“ : Odpoveď na článok Mila Urbana. In: *Živena*, august – september 1940, roč. XXX., č. 8 – 9, s. 218-221; SMOLIAROVÁ, Irena. Naše ženy sú tu! In: *Slovák*, 15. septembra 1940, roč. XXII, č. 220, s. 10.

⁹⁵ M.V. A kde sú naše ženy? In: *Nová žena*, 22. septembra 1940, roč. III, č. 39, s. 2.

generálneho sekretariátu HSLS sa utvorila „zvláštna ženská sekcia, hlavne pre prácu sociálnu“, ktorá pripravuje „organizovanie tohtoročnej Zimnej pomoci“. Ženy mali za úlohu „šitie, plátanie bielizne a šiat, pletenie svetrov, organizovanie a rozdeľovanie šatstva tým, ktorí toho najviac potrebujú“. Na čele ženskej straníckej sekcie stála manželka predsedu vlády Božena Tuková, ktorá „s nevšednou láskou a pochopením ujíma sa ťažkej, zodpovednej, ale krásnej práce – obetovať sa pre lepšiu budúcnosť národa“. Výzva mala nielen sociálny rozmer (organizovanie zimnej pomoci), ale aj rozmer politický. Všetky slovenské ženy sa mali podľa možností zapojiť do činnosti na Zimnej pomoci, prihlásiť sa v miestnej odborovej organizácii HSLS, kde pri hromadnom šití a pletení odevov pre chudobné rodiny a vojakov boli usporiadané prednášky pre ženy.⁹⁶ Organizácia mala fungovať ako koordinátorka ženských verejných aktivít a časom pravdepodobne aj jedinou ženskou organizáciou. Ženský odbor HSLS postupne rozvinul svoje aktivity. V októbri 1940 sociálny odbor usporiadal čajový večierok za účasti prezidenta Jozefa Tisu v prospech Zimnej pomoci. Prezident pri stretnutí uviedol na adresu slovenskej ženy, že „prišiel čas, keď záujem národa vyžadoval jej väčšiu intenzitu práce, keď ju volal von zo svojho domáceho kráľovstva. A tu sa postavila smelo v politický boj, vystúpila na verejnosť a len keď tam vykonala svoju povinnosť, vrátila sa opäť do svojej domácnosti.“ K činnosti Ženského odboru HSLS uviedol, že jeho cieľom nebolo vytrhnúť slovenskú ženu z rodiny: „Volá predovšetkým ženy, ktoré sú rodinou málo zamestnané, lebo žiadna verejná práca nemôže ospravedlniť ženu, ktorá by zanedbávala svoju vlastnú rodinu. Tam je jej prvé a najkrajšie miesto.“ Spoločná práca všetkých slovenských žien ako členiek strany sa mala na poli sociálnom prejavovať napr. zriaďovaním detských jasíel, materských škôl, podporou kurzov pre šitie a varenie.⁹⁷

Napriek snahám režimu zapojiť ženy do verejného života, prevážil v spoločnosti aj vo vedení HSLS konzervatívny pohľad na úlohu slovenskej ženy v spoločnosti – jej doménou mala zostať rodina a domácnosť, starostlivosť o deti a manžela, výchova a vzdelávanie nasledujúcich generácií. V roku 1942 už na stránkach tlače intenzívnejšie rezonovala aj úloha ženy vo vojnovom úsilí. Totálna vojna zatiahla ženy do verejného pôsobenia a angažovania sa vo vojne (od bojujúcich, cez

⁹⁶ KUBALOVÁ, Gita. Výzva k slovenským ženám! In: *Slovák* 6. októbra 1940, roč. XXII, č. 238, s. 8.

⁹⁷ HELENA S. Pán prezident medzi nami. In: *Nová žena*, 27. októbra 1940, roč. III, č. 44, s. 2.

pracujúce, až po domáci front a charitu), „prítom všetkom musí ženská ostať v podstate ženou, ochrankyňou rodinného ohniska, žiarlivým strážcom nových pokolení a krásy ducha“. Autor článku tak opätovne vyzdvihol „prirodzené“ poslanie ženy – byť manželkou a matkou, v domácnosti a v rodine, ale potvrdzuje „cieľuprimerané a nevyhnutné využitie je schopností a výkonnosti na inom poli“. Samozrejme autor má na mysli vojnu a vojnové hospodárstvo.⁹⁸ Na stránkach *Novej ženy* pribúdali články a fotografie o zapojení žien do vojny a vojnového snaženia (najmä v Nemecku, Taliansku, Fínsku, ale aj vo Veľkej Británii). Aktivity slovenských žien sa naďalej sústredili na intenzívnu sociálnu a charitatívnu činnosť, organizovanie Zimnej pomoci pre chudobné rodiny a ženy s deťmi a podporu slovenským vojakom na fronte (balíčky, návštevy ranených, pomoc rodinám bojujúcich vojakov).

Ideál ženy – matky

Pri definovaní nového ideálu ženy vychádzal režim najmä z hodnôt a názorov, ktoré presadzoval. Snaha vytesniť ženy z verejného do súkromného priestoru definuje ideál ženy ako starostlivú a obetavú matku a dobrú gazdinú, ktorá sa stará o blaho svojej rodiny, pohodlie a spokojnosť svojho manžela. Miesto ženy bolo jasne vymedzené do súkromnej sféry – do rodiny a domácnosti, kde sa mala realizovať. Takto bol ideál ženy prezentovaný aj v tlači a politickej propagande. Predmetom kritiky preto bol feminizmus, ženská emancipácia a moderné ženy – tzv. „nové ženy“, ktoré v medzivojnovom období propagovali moderný životný štýl. Ten bol v príkrom rozpore s prezentovaným ideálom ženy – matky. S pozitívnym očakávaním bol prijatý aj opätovný záujem o ženy a dievčatá plných, ženských tvarov: „Mizne z obzoru typ kostnatej ženy ktorá sa húževnate snažila zbaviť svojich vnád, žena dneška má okrúhle ramená, tenkú taliu [pás] a ružovobielu pleť.“⁹⁹ Obrovská kritika sa zniesla najmä na adresu mladých dievčat, ktoré žili moderným životným štýlom: „zahodiac všetok cit hanby, – tento báječný kvet dievčenskej duše, – chodia vyobliekané ako hetéry, núkajúc svoje telo napospas labužníkom, ktoré navštevujú mraone závadné predstavenia biografov a divadiel, ktoré v nedostatočných dresoch vyvalujú sa na takzvaných štrandoch, ktoré so

⁹⁸ ČEČETKA, Ľudovít. Ženské v dnešnej vojne. In: *Živena*, máj 1942, roč. XXXII, č. 5, s. 186 – 1189.

⁹⁹ Žena sa vracia k svojmu prirodzenému povolaniu. In: *Slovenský denník*, 6. novembra 1938, roč. XXI, č. 257, s. 6

záľubou pestujú indiánske tance a zábavy, trampujú, alebo ktoré ako dievky polosveta vymaľované a s cigaretou v ústach chodia po našich mestách a otravujú nielen povetria, ale i dušu nevinných dieťok. V tejto otázke treba sa nám postaviť na jasné stanovisko Cirkvi. A Cirkev všetky tieto veci zakazuje pod tarchou smrteľného hriechu.“¹⁰⁰ Fajčenie žien a používanie parfumov bolo neprípustné.¹⁰¹ Pri kritike fajčenia sa už objavili aj varovania pred ohrozovaním dieťaťa. Modernú mladú dámu fajčiacu cigarety presviedča jej teta, že ústa fajčiarok začnú páchnuť, prsty a zuby žltnúť a ruky strácať na svojej pôvodnej kráse a „domysli si, ako prospeje zdraviu svojho dieťaťa žena, ktorá je zároveň matkou a pri tom fajčí? ... Až ti dá Pán Boh možnosť stať sa ženou – matkou, uznáš, že ústami, ktoré páchnu cigaretou, nemôžeš sa priblížiť k nežným ústočkám svojho dieťaťa.“

Na stránkach *Kultúry* bolo kritizované aj používanie líčidiel. Keďže prirodzeným ženským povolaním (povolaním nie zamestnaním!) „bolo stať sa matkou, vychovávať deti, stvoriť domov pre svojich, domov i keď chudobný a skromný, ale milý, príjemný, presiaknutý duševnosťou čistej a tvorivej ženy, milý ostrov v búrke života“, bolo používanie líčidiel a skrášľovacích prostriedkov neprijateľným: „Predstavte si tvár tejto pracujúcej, šťastlivej, dúfajúcej a radujúcej sa matky! Aký nesmysel by bol býval farby natrieť na túto teplú, vernú tvár, ktorú láska v tvorbe, viera, úfnosť, snaživosť a obetavosť farbila.“¹⁰²

Naopak ideálnu predstavu ženy opísala vo svojom príspevku v *Novej žene* redaktorka Alica Borošová: „Dobrá žena chce v rodine skutočne svietiť ako slnko. Snaží sa, aby svojmu mužovi bola milou družkou života, priateľkou, spoločnicou. – Vždy viac a viac prehľbuje svoje vzdelania, aby aj v tom mohla držať s mužom jeden krok. Pravda, svoju hlbokú ženskosť a kultúru srdca nejde zameniť za nejaké mrzké neženské zvyky, ako fajčenie a pod. Či by sa nám páčilo slniečko, keby sa z neho dymilo ako z komína? My si ho, pravda, predstavujeme pokojné, čisté, vždy jasné.“ Táto metafora o žene ako slnku sa nesie celým príspevkom. A na záver autorka dodáva: „Žena, ktorá chce, aby svoju rodinku urobila šťastnou, musí sa snažiť byť slniečkom svojej rodiny.“¹⁰³

¹⁰⁰ MATTOŠKA, P. Libor. Katolícke dievča a apoštolstvo. In: *Nová žena*, 12. novembra 1939, roč. II, č. 46, s. 2-3.

¹⁰¹ BETKA Z. Milostivá, na slovíčko...! In: *Úsmev* 14. novembra 1940, roč. I, č. 7, s. 7.

¹⁰² KLIMKO, Ján. Vyfarbená žena. In: *Kultúra*, marec 1939, roč. XI, č. 3, s. 61-65.

¹⁰³ BOROŠOVÁ, Alica. Žena slnkom v rodine. In: *Nová žena*, 15. januára 1939, roč. I, č. 3, s. 7.

Žena mala „byť anjelom dobroty v rodine, anjelom s dobrým srdcom, s prívetivým pohľadom a s ochotou vždy rozdávať radosť, lásku spokojnosť“.¹⁰⁴ K ideálnym vlastnostiam ženy patrila skromnosť, obetavosť a láska: „Naše rodiny budú vtedy šťastné, keď ženy budú skromné, keď žena bude vedieť s radosťou sa zrieknuť svojho pohodlia a rozličných potrieb pre svoju osobu z lásky k mužovi a nadovšetko z lásky k deťom. Keď dieťa bude vítaným pokladom v rodine a nie obávanou ťarchou. Pre ženu najdôležitejšia práca za národ je v kruhu vlastnej rodiny.“¹⁰⁵

Žena mala „rozsievať šťastie, byť svetlým lúčom v šedivom živote, osvetľovať a zohrievať ho. A to je možné vtedy, keď žena bude nevyčerpatelným zdrojom úsmevov.“ Ako usmiaty a šťastný tvor potom mohla „plnými priehrštiami rozsievať iskry šťastia do duší utrápených. Svojou láskou každá manželka a matka vytvorí z domácnosti teplé hniezdečko, ktoré vystelie svetlými úsmevami. Manžel sa v ňom rozvoeselí, oddýchne si. Život je ťažký, ale jeho čierne mraky rozptýli žena doma svojim úsmevom, odstráni chmáry s čela jemným pohladením. Dodá sily, chuti, vzpruží do práce na poli národnom.“¹⁰⁶

Žena bola „povolaná strážiť teplotu rodinného krbu a byť pilierom krásneho súladu rodiny. V jej rukách je uschovaný čarovný kľúč radostného úsmevu členov rodiny!“ Žena je krásna len ako žena, a to vtedy, keď „verne plní svoju ženskú úlohu, keď svoje ženstvo vedie krásnym tajomstvom lásky božej.“¹⁰⁷ Aj na obálke časopisu *Nová žena*¹⁰⁸ bolo v komentári k fotografii mladej žena vo vkusne a moderne zariadenej izbe prestierajúcej na stôl k poludňajšiemučaju uvedené: „Skôr by sa mužskí ženili, keby všetky ženy boli také domáce, vkusné“.

Veľmi častý bol stereotyp slovenskej matky ako jednoduchej, tichej a zbožnej ženy, ktorá je vo vnútri hrdou a nepoddajnou.¹⁰⁹ Veľmi časté bolo označenie ženy - matky ako „vestálky života, strážkyne posvätného ohňa rodinnej spolupatričnosti, neúnavnej pracovníce pri domácom kozube“.¹¹⁰

¹⁰⁴ ABELOVSKÁ, Anna. Ženské srdce. In: *Nová žena*, 18. júna 1939, roč. II, č. 25, s. 5.

¹⁰⁵ KOVÁČOVÁ, Margita. Pracujem v duchu A. Hlinku. In: *Nová žena*, 10. septembra 1939, roč. II, č. 37, s. 2-5.

¹⁰⁶ MARIENA F-Á. Viac úsmevov, viac šťastia! In: *Nová žena*, 3. marca 1940, roč. III, č. 10, s. 2.

¹⁰⁷ POTOCKÁ, H. Vytvoríme v sebe nového človeka : Žena a láska. In: *Nová žena*, 10. marca 1940, roč. III, č. 11, s. 2.

¹⁰⁸ *Nová žena*, 22. júna 1940, roč. III, č. 26.

¹⁰⁹ OHRIVAL, Juraj. Matky nám vychovávajú hrdinov. In: *Slovák*, 23. mája 1939, roč. XXI, č. 118, s. 2.

¹¹⁰ Oslavujeme matky. In: *Slovák*, 14. mája 1944, roč. XXVI, č. 110, s. 10.

Vyzdvihovalý bol najmä ideál viacdetej matky: „Mnohodetná matka je dnes našim ideálom a máme ich na Slovensku – chvála Bohu – dosť“. Boli oceňované ako pravé kresťanské matky, ktoré „v stave manželskom nehľadali radovánky, ale vzali na ramená ťažký kríž materstva a kráčali s ním... Matky trpiteľky, matky bojovníčky, ale pritom šťastné, blažené, ktoré si nezúfajú pre biedu – sú to vo veľkej väčšine matky najchudobnejšie.“¹¹¹

Najmä v ženskom katolíckom časopise *Nová žena* bol často prezentovaný ideál ženy – matky a oslavované viacdete matky. V máji 1939 v rámci mesiaca úcty k matkám priniesla *Nová žena* portréty dvoch viacdete matiek - Jozefína Raffayová porodila 16 detí (osem ale zomrelo krátko po narodení) a Oľga Mojtová porodila 11 detí, z ktorých 9 prežilo.¹¹² Téma viacdete matiek sa objavila aj krátkej úvahe, v ktorej sa autorka prihovarila matke, ktorá porodila a pokrstila svoje deviate dieťa, pričom vyjadrila obdiv viacdete matkám: „Vaše dni sú vyplnené obetami, ktorých často jediným svedkom je Boh, sudca najspravodlivejší. ... Lebo Vy ste úplne pochopili hĺbku, vznešenosť a zodpovednosť slova: matka.“¹¹³ Autorka kritizovala jednodete rodiny, kde jedináčik je „nespokojný malý despota, domáci bôžik“, ale aj proti domácim miláčikom, „vykefovaným, pestovaným psíčkam a angorským mačkám“. Najsilnejším argumentom pre založenie veľkej rodiny bol jas čistých detských očí a úsmev nevinného dieťaťa, ale aj pokojná staroba v kruhu početných dcér a synov.

Najmä v májových číslach denníka *Slovák* pri príležitosti osláv Dňa slovenskej rodiny sa v článkoch oslavovala slovenská žena, ktorej úlohou bolo „vychovávať národu verných synov a dobré dcéry“. Slovenská matka nie len rodí nových členov spoločnosti, „nášho národa – nových háemistov, budúcich roľníkov, robotníkov, remeselníkov, úradníkov, učiteľov, kňazov, ministrov“, ale s materskou starostlivosťou „učí ich láskou slovenčinou hovoriť a modliť“. Slovenská matka je „poklad, ktorý učí svoje dieťatko chodiť do kostola zbožne sa modliť a byť verným svojmu národu“.¹¹⁴

V marci 1942 v ženskej prílohe denníka *Slovák* bola vyzdvihnutá úloha ženy v „oslobodenom“ Slovensku. Väčšinu žien, ozajstných „strážkyň rodinných kozubov“, charakterizovala láska k rodine, pracovitosť, skromnosť a porozumenie pre záujmy verejnosti. Preto boli vyzdvihovalé ženy – matky, pred ženami, ktoré boli bezdete,

¹¹¹ Bude slovenský národ veľkým národom? In: *Slovák*, 27. mája 1939, roč. XXI, č. 122, s. 2.

¹¹² Dve zaslúžilé slovenské mamičky. In: *Nová žena*, 28. mája 1939, roč. II, č. 22, s. 3.

¹¹³ ST. L. Hrdinská matka. In: *Nová žena*, 22. októbra 1939, roč. II, č. 43, s. 3.

¹¹⁴ Na okraj dňa : Matka v rodine a národe. In: *Slovák*, 29. mája 1943, roč. XXV, č. 123, s. 3.

tvrdopracujúce ženy pred pestovanými dámami. Ako „dokonalý vzor“ a príklady „skromnosti, pracovitosti, jemnosti“ mali slúžiť „ženy, panie, manželky našich najpoprednejších činiteľov“.¹¹⁵

Dôsledný výklad ideálu slovenskej ženy nám zanechala na stránkach denníka *Slovák* Viera Bachingerová, ústredná tajomníčka Ženského odboru HSLS. Doslovne v článku o slovenských matkách uviedla: „Za ideálnu ženu – matku pokladáme tú slovenskú ženu, ktorá má aspoň tieto dobré vlastnosti: je zdravá a krásna, zbožná skromná, domáca a k tomu všetkému národne uvedomelá.“¹¹⁶ Len telesne silná a zdravá žena mohla byť matkou „zdravého, silného pokolenia, nádeje to národa“. Slovenská žena mala byť skromná, obliekať sa aj deti jednoducho, čisto, striedmo a vkusne, výhodou bolo, ak vedela šiť. Zároveň mala byť mravná a zbožná, dbať o svoju dôstojnosť a mravnosť, lebo ženu „posväcuje materstvo“. Mala byť žiť spokojne, ticho a znášavo v kruhu rodiny. Žena mala byť národné uvedomelá a svojou rečou a vstúpaním národného povedomia „dávať národu nového člena“. Dievčatá mali byť vychované „pre rodinu a domácnosť“. Žena ako „ochrankyňa, anjel strážca rodiny“ mala byť pripravená stať sa aj živiteľkou rodiny, najmä v časoch vojny. Na svoje poslanie sa dievčatá mali systematicky pripravovať, nie vysedávať po kaviarňach, spolkoch a kluboch, lebo „najkrajším a najideálnejším spolkom pre dievča je rodina a domácnosť“. Ako uviedla Viera Bachingerová, „životným poslaním ženy je stať sa matkou a po boku manžela brať účasť v právach i povinnostiach rodičovských a keď otec nedostačuje alebo chýba, prebrať na seba plnú moc a právo“. Žena, ktorá chcela slúžiť národu, chcela sa stať ochrankyňou národa sa mala stať matkou „v rámci rodiny“.¹¹⁷

Ideál ženy matky sa prezentoval aj prostredníctvom drobných článkov a poviedok v ženských časopisoch. Napríklad v *Novej žene* je v článku Žena a jej oči uverejnených niekoľko „skúseností“ sestry ošetrovateľky z gynekologickej ambulancie. Na niekoľkých príbehoch autorka opísala krásu žien očakávajúcich dieťa, ktorá sa zračí práve v ich očiach. Poukázala ale na ženy, ktoré sa snažili o prerušenie tehotenstva: „Prosím Pána Boha, aby dal nášmu slovenskému národu čím viac žien ozdobených najkrajším skvostom ženy: hodnosťou materstva, a aby

sa tohto skvostu ony samy dobrovoľne neznavovali.“¹¹⁸ V sentimentálnom príbehu matka, operná speváčka, ktorá opustila dieťa a manžela, bojuje o život svojho smrteľne chorého dieťaťa. V nemocnici modlitbami a opaterou o umierajúce dieťa sa pokúša zvrátiť tragický osud. Choré a vyslabnuté dieťa ale nakoniec v matkinom náručí zaspí a zázrakom sa vylieči. Matka bilancuje svoj život, ľutuje, že opustila dieťa a manžela. Symbolicky práve na Veľkú noc jej ale dieťa bolo vrátené a ona je rozhodnutá svoj život zmeniť.¹¹⁹ V ďalšom sentimentálnom príbehu autorka opísala vzťah mladej (20 ročnej) ženy k lekárovi, ktorý ale nebol pripravený na záväzky a preto opustil malé mesto a odišiel do Afriky. Mladá žena sa na vzťah pokúsila zabudnúť, pracovala a našla si manžela. Lekár po svojom návrate domov vyhľadal svoju starú lásku a pokúšal sa ju získať späť. Ona bola náchylná podľahnúť čaru jeho osobnosti, ale najdôležitejšie v jej živote už bolo dieťa: „On uvidel v jej očiach najčarovnejší úsmev ženskej krásy: úsmev milujúcej matky. Mlčky sa uklonil a tíško kráčal ku dverám, ako by sa bál porušiť tichý pokoj a šťastie tohto domu.“¹²⁰ Poučný charakter mal článok *Dve matky*, ktorý bol koncipovaný ako fiktívny výňatok z denníkov dvoch žien – matiek¹²¹. Prvá píše do denníka 24. decembra na Štedrý večer. Je sama, ale má pohodlný život a je samostatná, rozviedla sa („Nerozlučiteľné? Hlúposť! Bolo by to horšie ako otroctvo. A teraz, v dvadsiatom storočí, od vzdelanej, modernej, rovnoprávnej ženy žiadať niečo podobné. Cirkev je ukrutná!“). Smúti ale za dieťaťom, chlapca totiž ako sedemročného súd zveril do výchovy otcovi. Utešuje sa tým, že kvôli dieťaťu nemala nikdy spokojnú chvíľu. Uvedomuje si, že jej život je prázdny, doma ju čaká len mučivá samota, veľmi jej chýba synček Šteško. Ale je pyšná a nechce sa „pokoriť“ pred manželom a vrátiť sa k rodine, k synovi. Chce žiť, ale zároveň sa bojí, že už nikdy nenájde v živote blaženosť. Druhá matka píše svoj zápis 2. februára. Teší sa zo svojich štyroch detí, ktoré spia pokojne v postieľkach: „Osudom ženy v manželstve je odriekanie sa. ... Vopred som prijala každú obeť, každú starosť, vedela som, že nebudem žiť sebe, ale domovu, rodine, šťastiu tých, ktorí budú moji; a radovala som sa tomu. Obety a starosti nepripadali mi ťažkými,

¹¹⁵ - RA. Ženy v samostatnom Slovensku. In: *Slovák*, 14. marca 1942, roč. XXIV, č. 61, s. 11.

¹¹⁶ BACHINGEROVÁ, Viera. Matka v službách národa. In: *Slovák*, 14. mája 1944, roč. XXVI, č. 110, s. 4.

¹¹⁷ BACHINGEROVÁ, Viera. Matka v službách národa. In: *Slovák*, 14. mája 1944, roč. XXVI, č. 110, s. 4.

¹¹⁸ DUCHOŇOVÁ, Magda. Žena a jej oči. In: *Nová žena*, 19. marca 1939, roč. II, č. 12, s. 5-6.

¹¹⁹ DE HARBOU, Thea. Mater Dolorosa (preložila Marína Hájska). In: *Nová žena*, 9. apríla 1939, roč. II, č. 15, s. 5-7.

¹²⁰ ŽÁKOVÁ, M. Ona a on. In: *Nová žena*, 14. mája 1939, roč. II, č. 20, s. 4-5.

¹²¹ MALIČKÁ, J. Dve matky. In: *Nová žena*, 21. mája 1939, roč. II, č. 21, s. 3-4.

lebo čo by človek nevykonal a nezniesol pre tých, ktorých miluje.“ Matka sa so svojimi štyrmi deťmi pravidelne modlí večer ruženec. Spoločne navštevujú kostol, brat je kňaz, manžel hrá na organe. Cíti spokojnosť, božie požehnanie v manželstve a v deťoch. Poučne vyznieva aj článok o mladej učiteľke Viere, ktorá sa vydá za kolegu Ondreja a majú spolu dcérku Vierku. Učiteľka ale nestíha pracovať aj sa starať o dieťa a preto sa nakoniec rozhodne prácu zanechať a starať sa len o rodinu a dieťa. V stĺpčeku sa píše o ťažkom lúčení sa s deťmi v škole, ale nakoniec je spokojná so svojim rozhodnutím: „Šťastný je Ondro, šťastná Vieročka, ale najšťastnejšia je Viera, kedysi Lukáčová. Prečo? Neroztrhala svoje srdce.“¹²² Poučne a idealizovane vyznieva krátka poviedka o oslavovanej a spoločensky veľmi aktívnej mladej žene, ktorá sa zaoberala len svojim zovňajškom („ondulácia, manikúra, toalety, zábavy, šport, rozkoše života“), ale zrazu do jej život vstúpi tehotenstvo a následne dieťa. Pôvodne mladá a aktívna žena tehotenstvo odmietala, naplnilo ju hnevom sklamaním. O to väčšie prekvapenie zažila rozprávačka príbehu, keď prišla tejto dáme blahoželat a zistila, že v dome vládne „radostná a mäkká nálada“. Dieťa „malý čarodejník prečarilo pýchu matkinu“ a spojilo rodičov („muž a žena, čo dosiaľ v rozličných oblastiach duše blúdili, dnes svorne a v šťastnom objatí skláňajú sa nad kolískou“). Autorka oslavuje práve silu materinskej lásky.¹²³

Ako ideál bola v dobovej tlači prezentovaná najmä matka predsedu vlády dr. Jozefa Tisu. Bola opísaná ako stotočná žena, dobrá katolíčka, matka početnej rodiny a dobrá gazdinka: „Všade čistota, poznať, že tu vládne dobrá gazdinka. A tou veru stará pani je! ... Priamy pohľad, jasná tvár hovoria, že ide o stotočnú ženu. Veru ako rozprávka prichodí nám všetko, čo sme vo Veľ. Bytči u starých Tisovcov prežili. V nich a podobných im rodinách sú základy nášho kresťanského a národného života.“¹²⁴ Jej dcéra Hana Tureková – Tisová sprostredkovala dievčatám v Hlinkovej mládeži obraz matky Jozefa Tisa, Terézie Tisovej: „Naša matka je ženou vzácných vlastností: prirodzený rozum, bdelosť, s ňou spojená ráznosť, sporivosť, pilnosť a vytrvalosť charakterizujú každý jej krok a postavili ju ešte za život nášho dobrého otca na prestol vládkyne nášho rodinného kozubu.“ Ako matka siedmich detí bola teda ideálom pre mladé dievčatá a ženy. „Pritom

veľa pracovala v domácnosti na poli a v obchode. Všetku svoju prácu konala s radosťou, bez reptania, však aj so zdarom.“ Dcéra ďalej uvádza, že matka bola „prísna a chladná“, vekom ale upustila od svojej ráznosti a zostala citlivejšou. Dcéra ju opisovala ako dobrú gazdinu: „Obdivujem jej sporivosť časom, peniazmi i rečami.“¹²⁵ V rámci osláv sviatku Dňa slovenskej rodiny bola ako ideál a vzor slovenskej rodiny demonštrovaná „vzácná a drahá“ rodina prezidenta republiky Jozefa Tisa, ktorá „mala deväť a odchovala sedem detí a medzi nimi i syna, ktorý je dnes prvým občanom nášho štátu, prezidentom Slovenskej republiky“.¹²⁶

Príkladom pre slovenské ženy boli aj manželky významných predstaviteľov režimu. Ich názory, osudy a rodinné prostredie boli sprostredkované najmä rozhovormi na stránkach *Novej ženy*. Rozhovor poskytla *Novej žene* pani Alžbeta Machová, manželka šéfa propagandy Šaňa Macha. O svojom živote po boku politicky exponovaného manžela povedala: „Žijem s ním, o všetko sa zaujímam. Usilujem sa mu nesťažovať život, len aby sa najviac venoval svojej práci“. Najväčší význam a dôležitosť prikladala „riadnej výchove dieťať v rodine a usporiadanému životu manželskému“ u politických i nepolitických činiteľov. Sama rada diskutovala s mužom o politike, vymieňala si názory, ale neovplyvňovala ho. Ako „povzbudenie“ pre slovenské matky uviedla, že vychováva tri deti: „Predovšetkým slovenské matky sa nemajú špecializovať na jedno alebo dve deti. ... Úlohou slovenskej matky má byť vychovávať deti čo najviac v slovenskom duchu, naučiť ich, kto bol Hlinka a všetci naši veľkí. Veď dnes i deti sa už zaujímajú o politiku. Naučiť ich nábožne žiť. Naše matky majú viesť čím peknejší rodinný život, nemajú sa báť detí a povinností z toho vyplývajúcich. Príliš nepolitizovať, ale zato zapojiť sa do politických udalostí, nakoľko je to na osoh nášho štátu.“¹²⁷ Ďalšie interview sa objavilo na stránkach *Novej ženy* v novembri 1939. Manželka ministra hospodárstva Ella Medrická bola, podľa názoru redaktor, srdečná a veľmi skromná dáma. Rozhovor prebiehal „v útulnej domácnosti, kde vás ovanie kúzlo ozajstného rodinného tepla“, kde okrem ministra a jeho manželky a dvoch dcér, žili aj rodičia pána ministra. Pani Medrická bola veľmi

¹²⁵ TUREKOVÁ – TISOVÁ, Hana. Naša mama. In: *Slovenská deťv*, október 1943, roč. III, č. 2, s. 25-26.

¹²⁶ Minister Jozef Sivák : Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú. In: *Slovák*, 28. mája 1940, roč. XXII, č. 123, s. 4.

¹²⁷ MIKIČ, V. Žena a politika : Rozhovor s pi. Alžbetou Machovou. In: *Nová žena*, 15. októbra 1939, roč. II, č. 42, s. 4-6.

¹²² Fidelia Srdce nerozdelené. In: *Nová žena*, 6. augusta 1939, roč. II, č. 32, s. 3.

¹²³ KOČANOVÁ, M. Rodinná radosť. In: *Nová žena*, 7. apríla 1940, roč. III, č. 15, s. 4.

¹²⁴ HRABOVSKÝ, K. Jozef. U Tisovcov vo Veľkej Bytči. In: *Slovák*, 29. januára 1939, roč. XXI, č. 24, s. 5.

aktívna – funkcionárka Mariánskej kongregácie slovenských dám, predsedníčka spoločenského odboru Akčného výboru KJŽ „zapojuje sa tak a pomáha v budovaní štátu prácou práve ženám najbližšou“¹²⁸. Manželka ministra školstva Jozefa Siváka bola opisovaná ako milá a dobrosrdečná dáma, ktorá si „získala srdce Prievidžanov“¹²⁹. Autorka spomienkového medailónu vyzdvihla jej starostlivosť o kultúrne podujatia v Prievidzi (literárne večierky), ochotu pomáhať (darovala chudobnej matke kočík pre dieťa), vzornú starostlivosť o domácnosť (vzorná domáca pani a gazdiná), skromnosť, šetrnosť, schopnosť výborne variť. Zdôraznila, že pani Siváková nemala nalakované nechty a o svoju dcéru sa sama príkladne starala: „Výchovu svojej dcéry nesveruje cudzím ľuďom, lebo len vlastná matka najlepšie porozumie dieťaťu. Často ju vídame, ako si bystrú dcérušku sama odprevádza do školy, s ňou sa prechádza, prípadne vedie do kostola a pravidelne pristupuje k sviatostiam.“¹³⁰

Postupne sa stredobodom záujmu stala manželka predsedu vlády Božena Tuková. V článkoch bola opisovaná ako „žena – trpiteľka, prvá dcéra slovenského národa“. Silu, lásku a trpezlivosť čerpala Božena Tuková aj „z materinskej súcitnej lásky k tým najmenším a najchudobnejším“.¹³¹

Oslave ženy – matky bol každoročne v máji určený Deň matiek¹³², ktorý „v pravom kresťanskom duchu podporuje kult obetavých a statočných matiek“¹³³. V apríli 1939 vyzval minister školstva Jozef Sivák slovenských umelcov (spisovateľov, básnikov a hudobných skladateľov), aby podporili oslavy a pomohli „ospievať a opísať dobrú slovenskú matku“¹³⁴. Súčasťou politiky štátu malo byť podľa ministra Siváka „účinné pestovanie kultu matky v rodine, vzkriesenie, oživotvorenie rodiny, obnovenie rodinného života“.¹³⁵ Dňu matiek bola venovaná veľká pozornosť na stránkach tlače. Na stránkach Slováka bol sviatok niekoľkokrát pripomínaný už

¹²⁸ I.S. Priateľské posedenie u pani Medrickej. In: *Nová žena*, 26. novembra 1939, roč. II, č. 48, s. 4-5.

¹²⁹ Rodina Jozefa Siváka žila v Prievidzi, kde boli obidvaja manželia aktívny vo verejnom a kultúrnom živote (Matica slovenská, Muzeálny spolok Hornej Nitry). Na jar 1939 sa rodina presťahovala do Bratislavy. Článok v *Novej žene* bol rozlúčkou Prievidžaniek s pani Sivákovou.

¹³⁰ PRIEVIDŽANKA Naša pani Siváková. In: *Nová žena*, 9. apríla 1939, roč. II, č. 15, s. 8.

¹³¹ Ako organizujú naše ženy zimmú pomoc. In: *Nová žena*, 2. februára 1941, roč. IV, č. 5, s. 2 – 3.

¹³² Tento sviatok sa oslavoval v medzivojnovom Československu od roku 1923.

¹³³ Najkrajší sviatok srdca. In: *Nová žena*, 11. júna 1939, roč. II, č. 24, s. 2-3.

¹³⁴ SIVÁK, Jozef. Matka – a jej kult. In: *Slovák*, 6. apríla 1939, roč. XXI, č. 81, s. 1.

¹³⁵ SIVÁK, Jozef. Matka – a jej kult. In: *Slovák*, 6. apríla 1939, roč. XXI, č. 81, s. 1.

od začiatku mája.¹³⁶ Pre rok 1939 bola odporúčaná účasť na oficiálnych oslavách v krojoch, vyšívaných košeliach, šatách ozdobených ľudovými výšivkami za spevu ľudových piesní.¹³⁷

S Dňom matiek sa spájal od roku 1940 Deň slovenskej rodiny.¹³⁸ Predmetom osláv bola slovenská matka, ktorá „peľhá a starostlive, v národnom a kresťanskom duchu, vychováva svoje deti“ a slovenský otec, ktorý „úmorne robí svoju ťažkú robotu, len aby mohol svojej rodinke zabezpečiť hmotné potreby, bez ktorých – aspoň najzákladnejších – nebolo by možné predpokladať, že národu tam vyrastie rodina zdravá, šlachetná a šťastná“.¹³⁹ Na takýchto rodinách mala byť budovaná samostatnosť a „večná budúcnosť“ slovenského štátu.

S oslavami Dňa matiek a Dňa slovenskej rodiny boli spájané najvýznamnejšie osobnosti slovenského politického života. Záštitu nad oslavami Dňa matiek v roku 1939 prevzal vtedajší predseda vlády Jozef Tiso a minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák.¹⁴⁰ V máji 1940 sa organizovali oslavy Dňa slovenskej rodiny. Nad slávnostnou akadémiou Katolíckej jednoty dievčat Veniec prevzal 26. mája 1940 záštitu opätovne prezident republiky Jozef Tiso, aby tak zdôraznil význam tohto sviatku.¹⁴¹ Prezident Jozef Tiso sa osobne zúčastnil osláv Dňa slovenskej rodiny a slovenskej matky vo Veľkej Bytči 21. mája 1940 v kruhu svojej rodiny.¹⁴² Na podporu slovenských rodín sa v nedeľu 19. mája a 26. mája 1940 uskutočnila aj špeciálna Zbierka Dňa slovenskej rodiny, ktorej výnos mal pomáhať „budovať sústavný a železný základ národa – starostlivosť o rodinu, aby boli zoládnuté úlohy ktoré na náš národ skladá ťažká

¹³⁶ Oslava dňa matiek v Bratislave. In: *Slovák*, 20. mája 1939, roč. XXI, č. 116, s. 4. Pripomienka Dňa matiek sa objavila aj v ženskej prílohe denníka Žena doma a v spoločnosti. ANKA. Boh žehnaj slovenské matky. In: *Slovák*, 7. mája 1939, roč. XXI, č. 103, s. 6.

¹³⁷ Slovenky, Slováci! In: *Slovák*, 16. mája 1939, roč. XXI, č. 113, s. 2. Oslavy Dňa matiek sa nakoniec uskutočnili 29. mája 1939, kvôli zlému počasiu boli preložené rozhodnutím ministra školstva a národnej osvety Jozefa Siváka z 21. mája 1939. Oslavy dňa matiek budú v pondelok. In: *Slovák*, 25. mája 1939, roč. XXI, č. 120, s. 1.

¹³⁸ LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V. 1938 - 1945*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012, s. 197.

¹³⁹ Slovenská rodina – nádej štátu. In: *Slovák*, 1. júna 1943, roč. XXV, č. 125, s. 3.

¹⁴⁰ Matky musia závodit' vo výchove lepších občanov slobodného Slovenska. In: *Slovák*, 31. mája 1939, roč. XXI, č. 124, s. 3.

¹⁴¹ Prezident Slovenskej republiky na čele starostlivosti o rodinu. In: *Slovák*, 22. mája 1940, roč. XXII, č. 119, s. 3.

¹⁴² Pán prezident oslávil sviatok slovenskej rodiny u svojich rodičov. In: *Slovák*, 22. mája 1940, roč. XXII, č. 119, s. 3.

doba“.¹⁴³ Oslavy prebiehali po celom Slovensku, v jednotlivých obciach a mestečkách sa konali akademie, sprievody a prednášky.

Aj Deň slovenskej rodiny v roku 1941 sa niesol v duchu veľkých osláv v rámci celého Slovenska (12. júna) a následne aj v hlavnom meste v Bratislave (22. júna). Oslavy viedla a organizovala HSLS, Ústredie starostlivosti o mládež, spolu s príslušníkmi Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže.¹⁴⁴ Naopak oslavy v roku 1942 už boli poznamenané prebiehajúcimi bojmi na východnej fronte, ktorých sa zúčastnili aj slovenskí muži.¹⁴⁵ Oslavy sa uskutočnili na celom Slovensku 7. júna 1942 pod dohľadom HSLS, Ústredia starostlivosti o mládež a najmä za účasti školskej mládeže a členov strany.¹⁴⁶ V roku 1943 sa oslavy uskutočnili 29. a 30. mája. Okrem slávnostnej akademie pod heslom „*Za pevnosť slovenskej rodiny*“ sa v nedeľu 30. mája uskutočnila slávnosť pod názvom „*Deti rodičom*“ v Univerzitetnej záhrade na Špitálskej (dnešná Medická záhrada).¹⁴⁷ O priebehu osláv v Bratislave, v Bánovciach nad Bebravou a v Trenčíne priniesol denník *Slovák* rozsiahlu reportáž.¹⁴⁸ Pri príležitosti Dňa slovenskej rodiny prijal prezident Tiso 29. mája 1943 dvadsať člennú delegáciu slovenských matiek, ktoré porodili a vychovali 12 až 15 detí. Prezident Tiso pri tejto príležitosti predniesol, že „*slovenský národ sa nemusí báť depopulácie, vymieranie, lebo vy, slovenské matky, tvoríte základ zdravých, bohabojných a mravných rodín*“.¹⁴⁹ Ocenil pevnosť a zdravie slovenských rodín a slovenských matiek, ktoré vychovali slovenskému národu „*pevný základ*“. Prítomné matky boli následne ocenené dekrétom („*Hlinkova slovenská ľudová strana vďačí Vám za obetavosť a námahou, ktorou ste slovenskému národu vychovali počet detí*“).

V roku 1944 prebiehali oslavy Sviatku slovenskej rodiny vo veľmi skromnej réžii pod patronátom Ženského odboru HSLS dňa 14. mája. V rámci slávností mali byť oslavované najmä matky, ktoré „*vychovali národu vynikajúcich synov s dcéry*“, okrem toho aj mnohohodným matkám.

¹⁴³ K. Matka základom rodiny. In: *Slovák*, 18. mája 1940, roč. XXII, č. 116, s. 3.

¹⁴⁴ Deň slovenskej rodiny. In: *Slovák*, 18. mája 1941, roč. XXIII, č. 114, s. 3.

¹⁴⁵ Vojna a jej vplyv na rodinný život rezonuje v úvodníku DUNAJECKÝ, O. Slovensko na rodinnom fronte. In: *Slovák*, 7. júna 1942, roč. XXIV, č. 127, s. 1-2. Oslavy Dňa slovenskej rodiny. In: *Slovák*, 9. júna 1942, roč. XXIV, č. 128, s. 3.

¹⁴⁶ Deň slovenskej rodiny bude 7. júna. In: *Slovák*, 16. mája 1942, roč. XXIV, č. 110, s. 3.

¹⁴⁷ Oslavy Dňa slovenskej rodiny. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 2.

¹⁴⁸ Slovenská rodina – nádej štátu. In: *Slovák*, 1. júna 1943, roč. XXV, č. 125, s. 3.

¹⁴⁹ Slovenský národ sa nemusí báť vymierania : Vodca vzdal vďaku slovenským matkám v mene národa. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 1.

Od vecných darov sa už ale malo upustiť.¹⁵⁰ Prezident republiky Jozef Tiso sa zúčastnil osláv Dňa slovenskej rodiny v Bánovciach nad Bebravou.¹⁵¹

Oslava ženy – matky a jej idealizácia tvorili súčasť štátnej rodinnej politiky na podporu materstva a pôrodnosti. Rodinná politika mala nepochybne veľmi dôležité miesto v agende autonómnej vlády a neskôr aj vlád slovenského štátu.

Materstvo a podpora pôrodnosti zo strany štátu

Už v období autonómie sa objavili návrhy na podporu pôrodnosti. Propaganda vyzývala ženy k návratu k manželstvu a rodine. Slovenská autonómna vláda sústredila pozornosť na propagáciu rastu pôrodnosti a zakladania viacdetných rodín. Usilovala sa motivovať rodiny, aby mali viac detí a tým podporiť pôrodnosť prostredníctvom rôznych opatrení sociálnej politiky. Plánovala odstupňovať platy podľa počtu detí a „*všetkými prostriedkami podporovať rodiny najmä početné*“, ale aj „*čo najprísnejšie stíhať rodiny umele neplodné*“.¹⁵² Vo vládnom vyhlásení bol zdôraznený význam rodiny, ktorá mala stáť „*v obore sociálnej politiky v popredí záujmov slovenskej vlády*“¹⁵³. Autonómna vláda deklarovala potrebu podporovať všetko, čo prispieva k jednote a pevnosti slovenských rodín, pretože „*malý slovenský národ viac, ako ktorý iný, potrebuje zdravé, silné, hospodársky zaistené a patrične rozvetvené rodiny, aby ich súhrn dával v jadre existenčné silný a duchom mocný celok, ktorý čestne obstojí v ťažkých skúškach života*“¹⁵⁴. K zlepšeniu sociálnej situácie a k podpore populačnej politiky mali prispieť navrhované opatrenia rozpočtového výboru Slovenského snemu, ktoré odporúčal slovenskej vláde počas rokovaní o rozpočte Slovenskej krajiny 14. februára 1939. V záujme lepšieho „*sociálneho zaistenia úradníckej a zamestnaneckej generácie, ako aj v záujme zdravej populačnej politiky*“ mala vláda novelizovať „*platový zákon tak, aby*

¹⁵⁰ Všeličo zo Ženského odboru HSLS : Sviatok slovenskej rodiny. In: *Slovák*, 30. apríla 1944, roč. XXVI, č. 99, s. 13.

¹⁵¹ Vodca na oslave „Dňa slovenskej rodiny“ v Bánovciach. In: *Slovák*, 17. mája 1944, roč. XXVI, č. 112, s. 3.

¹⁵² Slovenský snem skutkom. In: *Slovák*, 20. novembra 1938, roč. XX, 1938, č. 265, s. 1.

¹⁵³ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77

¹⁵⁴ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77.

sa poskytovali príplatky na ženu a výchovné na druhé a ďalšie dieťa, teda, aby sa dávali platy rodinné“.¹⁵⁵

V podobnom duchu je formulovaná podpora viacdenných rodín aj v programovom vyhlásení autonómnej vlády. Vláda chcela „umožniť zakladanie rodiny a zabezpečiť hmotné predpoklady jej jestvovania“ uzákonením tzv. rodinnej mzdy, „poťažne rodinných platov, aby mladému mužovi bolo umožnené uzavrieť manželstvo a aby v ňom vhodnou úpravou príplatkov pre ženu a deti, stupňovane podľa ich počtu, bola zabezpečená výživa rodiny a výchova detí“. Vyplácaním, resp. zatiaľ len príslubom vyplácania, rodinnej mzdy chcela politická reprezentácia motivovať obyvateľov Slovenska k zakladaniu rodín a k zvýšenej pôrodnosti. S cieľom podporiť rodiny, mala byť upravená štátna bytová politika, keďže „lacný a zdravý byt je práve tak základom rodinného života, ako príslušný dôchodok vydržovateľa rodiny“.¹⁵⁶ Bytová politika mala pri prideľovaní štátnych a verejných bytov zohľadniť potreby rodinnej politiky a podporiť viacdenné páry.¹⁵⁷ Plány bytovej politiky autonómnej vlády boli veľmi optimisticky prezentované vo vládnom programe. Vláda chcela podporiť rodinný život „umožnením lacného a zdravého bývania, o čo je postarané v rámci starostlivosti o stavebný ruch.“¹⁵⁸

Vláda zamýšľala v rámci rodinnej politiky „zámernou výchovou mládeže pre rodinný život, mravnou ochranou detí a riadením sociálne zdravotných poradní pre snúbencov a manželov a zvlášť i pre matky“ podporiť uzatváranie manželstiev a zakladanie mravných, kresťanských rodín.¹⁵⁹

V otázke podpory pôrodnosti vládný program konštatoval nedostatok „pôrodných pomocníc v malých obciach na Slovensku“. Vláda preto plánovala zdokonaľiť starostlivosť o rodičky a novorodencov rozšírením stavu pôrodných asistentiek (babíc), najmä v malých obciach, skrátením prípravných kurzov a prednostným prijímaním záujemkýň

o toto povolanie z malých obcí a mestečiek.¹⁶⁰ Vláda chcela motivovať pôrodné asistentky úpravou ich platov (honorárov), s cieľom „presťahovať diplomované pôrodné pomocnice naspäť do dedín, ktoré z existenčných dôvodov opustili“. Vládný program predpokladal veľké finančné výdavky na pokrytie prenatálnej starostlivosti o ženy, ale skvalitnenie popôrodnej starostlivosti o matku a novorodenca. Problém veľkej úmrtnosti dojčiat bolo pravdepodobne potrebné riešiť urýchlene: „Ale otázka nestrpí odkladu, lebo ak chceme veľkú úmrtnosť kojencov na Slovensku znížiť, musíme túto veľmi vážnu zložku prenatálnej starostlivosti slovenskej matky dobre a rázne vybudovať.“¹⁶¹ Otázka veľkej úmrtnosti dojčiat sa vo vládnom programe objavila aj v súvislosti s nedostatočnou starostlivosťou o deti v rodinách, nedostatkom vedomostí a skúseností ich matiek: „Hlavnou príčinou úmrtnosti kojencov na Slovensku je, žiaľbohu, vo veľkej väčšine nedostatočná znalosť potrebnej životosprávy budúcej matky a neznalosť opatery nemluviča, ďalej vrodenej slabosť kojenca, črevné katary z nesprávnej výživy a nákazlivé choroby.“¹⁶² Vzdelávanie žien v tejto oblasti teda malo reálnu potrebu v praxi. Vládný program sa v súvislosti s vysokou úmrtnosťou dojčiat dotkol aj problému ochrany zamestnaných matiek pred pôrodom a dojčiacich žien „zamestnaných v priemyselných podnikoch, živnostiach a poľnohospodárstve“.¹⁶³ Autonómna vláda počítala so zakladaním jasiel, ktoré by boli poskytovali pracujúcim ženám a „nemlúvičatám potrebnú zdravotnú ochranu“.¹⁶⁴ Podporiť pôrodnosť zdravého slovenského potomstva mali aj vládou navrhované tzv. eugenické poradne, ktoré mali „prakticky propagovať heslo len zdraví ľudia do manželstva“. V tomto prípade môžeme hovoriť o kontrole pôrodnosti a zásahu do individuálnych práv človeka, keďže vláda chcela „regulovať“ uzatváranie manželstiev a zakladanie rodín: „Chceme zdravé obyvateľstvo, preto bude potrebné,

¹⁵⁵ Rozpočet Slovenskej krajiny schválený. In: *Slovák*, 15. februára 1939, roč. XXI, č. 38, s. 1.

¹⁵⁶ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77.

¹⁵⁷ Slovenský snem skutkom. In: *Slovák*, 20. novembra 1938, roč. XX, 1938, č. 265, s. 1.

¹⁵⁸ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77.

¹⁵⁹ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 77.

¹⁶⁰ „Zavedieme na prechodný čas troch rokov pri štátnej škole pre výcvik pôrodných pomocníc v Bratislave skrátené kurzy 5-mesačné namiesto zákonom ustanovených 10-mesačných kurzov. Košická štátna škola pre výcvik pôrodných pomocníc bude preložená dočasne ku krajinskej nemocnici v Turčianskom Sv. Martine. Na jednu i druhú školu prijímané výlučne kandidátky z malých obcí. Týmto opatrením dúfame, že za tri roky podarí sa nám doplniť nedostatok babíc v malých obciach na Slovensku.“ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 80.

¹⁶¹ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 80.

¹⁶² Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 81.

¹⁶³ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 81.

¹⁶⁴ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 81.

aby každý zo snúbencov položil si otázku, či prináša do budúceho manželstva najdôležitejšiu zložku – zdravie – telesné i duševné.¹⁶⁵

Autonómna vláda sa snažila aj prakticky podporovať starostlivosť o matky a novorodencov. Pre tento účel boli zriaďované špeciálne poradne pre matky a deti ako preventívne inštitúcie.¹⁶⁶ Zároveň po pôrode mala navštíviť čerstvú matku sociálna pracovníčka, ktorá jej mala poskytnúť rady a pokyny ako správne ošetrovať novorodenca. Denník *Slovák* informoval o činnosti poradní pre matky a deti na Slovensku a o práci sociálnych pracovníčok, ktoré vykonávali kontrolné návštevy v rodinách, pričom sledovali starostlivosť a výchovu detí v rodinách. Ak ženy neboli schopné sa postarať o dieťa, mohli získať sociálnu pomoc.¹⁶⁷ Preventívna starostlivosť o matky a novorodencov mala pomôcť účinnejšie bojovať s vysokou úmrtnosťou dojčiat na Slovensku.¹⁶⁸

Problém populačnej politiky rezonoval aj na stránkach tlače. V nepodpísanom článku *Budúcnosť národa a populačná otázka* v ženskom časopise *Nová žena* je populačná otázka definovaná ako „najdôležitejšia otázka budúcnosti národa a štátu“, ktorej musí venovať pozornosť každý občan a občianka. Ako príklady, kde sa podarilo zastaviť pokles a dokonca dosiahnuť nárast pôrodnosti, boli uvádzané Nemecko a Taliansko. Dôvody tohto pozitívneho trendu nachádza autor (autorka?) najmä „politike sociálnej, špec. rodinnej. Sú to zvlášť sňatkové pôžičky, väčšie podpory pri väčšom počte detí v rodine, zvýšenie zamestnanosti, zamedzenie preoktného sťahovania do miest atď.“ V článku boli vyzdvihované hodnoty, ktoré vedú k zvýšenej pôrodnosti: „obrodienie náboženské, srdečnejší pomer k Bohu a k blízkym, viera v krajší život, lepšiu budúcnosť národa“. Naopak „veľkou prekážkou rozvoja a krásy rodinného života je sebeckosť, lakomstvo“¹⁶⁹. Praktické problémy starostlivosti o deti už autor preniesol na nebeského Otca: „Náš malučký národ zachráni len

krdle detí, nebojme sa, že nebude mať čo jesť a čím sa odievať, veď sa o ne Otec Nebeský postará, ako sa nám postaral nečakane o slovenskú vládu...“¹⁷⁰

Po vyhlásení samostatného štátu mohla vláda začať naplno realizovať svoju predstavu rodinnej politiky, ktorá bola zadefinovaná už v programovom vyhlásení autonómnej vlády, vo Vládnom vyhlásení Tukovej vlády z 21. novembra 1939 a neustále potvrdzované v prejavoch čelných reprezentantov režimu.

Priority rodinnej politiky slovenskej vlády prezentoval rozsiahlych článok na úvodnej strane vládného denníka *Slovák*. Autor O. Dunajecký sa na problém rodinnej politiky pozrel širšie, v kontexte celej Európy, pozitívne príklady ale nachádzal najmä v Taliansku. Vyzdvihol „pozitívnu rodinnú politiku založenú na pápežských encyklikách“ – sústavnú podporu mnohodetných manželstiev, boj proti jedno a dvojdetným manželstvám, proti staromládenectvu, obranu nerozlučiteľnosti manželstva, trestanie takých verejne činných osôb, „ktorí v rodinnom živote sú cynickým výsmechom svätosti rodinného stánku“, teda takých, ktorí si neplnia povinnosti rodinné. Článok otvorene kritizoval „mŕtve stavby bratislavských domov, kde sotva sa ozve živší detský hovor“, ale najmä „evanjelický útek od rodinnej politiky“¹⁷¹ a „pohrdanie viacčlennou rodinou“, ktorý sa už začal šíriť aj do katolíckeho prostredia. Celý článok bol koncipovaný ako propaganda „čistého rodinného života“, v závere sa dokonca objavila výzva: „Deti, deti, deti!“¹⁷²

Dôležitou súčasťou štátnej politiky podpory rodiny a pôrodnosti mali byť opatrenia na ochranu manželstva a rodiny. Téma rozvratov manželstiev rezonovala v slovenskej politike a spoločnosti. Ideálna slovenská rodina mala byť ako „svätyňa“ – naplnená kresťanským duchom, zbožnosťou a silným národným povedomím, zdravá, mravná,

¹⁶⁵ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené Jozefom Tisom..., c. d., s. 81.

¹⁶⁶ Takáto poradňa bola zriadená v Malackách. Poradňa pre matky a deti v Malackách. In: *Slovák*, 3. februára 1939, roč. XXI, č. 28, s. 5.

¹⁶⁷ Staráme sa o zdravie detí. In: *Slovák*, 15. februára 1939, roč. XXI, č. 38, s. 6.

¹⁶⁸ Denník *Slovák* uviedol, že v roku 1937 pripadalo na 1000 živo narodených detí 150 zomrelých. Staráme sa o zdravie detí. In: *Slovák*, 15. februára 1939, roč. XXI, č. 38, s. 6.

¹⁶⁹ Budúcnosť národa a populačná politika. In: *Nová žena*, 22. januára 1939, roč. II, č. 4, s. 7.

¹⁷⁰ Budúcnosť národa a populačná politika. In: *Nová žena*, 22. januára 1939, roč. II, č. 4, s. 7.

¹⁷¹ Jednodetnosť bola najfrekvencovanejšia u príslušníkov protestantskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a u helvétskeho vyznania, teda u evanjelikov a kalvínov. Etnologička Marta Botíková vysvetľuje tento jav najmä istou dávkou racionality a pragmatickosti, obsiahnutej v týchto náboženstvách. Na Slovensku sa jednodetnosť v 30 – rokoch 20. storočia najvýraznejšie prejavila v južných protestantských oblastiach bývalých žúp Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej a Gemerskej, ako aj v časti župy Zemplínskej. BOTÍKOVÁ, Marta. Regulácia pôrodnosti. In: BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradicie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997, s. 153 (s. 148-160).

¹⁷² DUNAJECKÝ, O. Rodinná politika – najsilnejšia politika. In: *Slovák*, 29. júla 1939, roč. XXI, č. 172, s. 1.

pocitvá, cnostná a šťastná. Minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák volal po tradičnej slovenskej rodine, ktorá sedávala za jedným stolom, jedla z jednej misy a krájala jeden chlieb. Idealizoval „tradičnú“ slovenskú rodinu v minulosti, ktorá nepoznala rozvody, manželskú neveru a iné neresti, ktoré „moderný svet navnášal do rodiny, aby ju otrávil, rozvrátil a zničil“. Preto Sivák varoval pred rozvracaním slovenských rodín: „Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú, rozkladá verejný život, ale súčasne rozkladá i štát.“¹⁷³ V mene vlády sa vyslovil pre ochranu rodín ako „národných klenotníc a svätýň“. Problém rozvodov („rozsobášov“) a rozvrátených manželstiev, opustených detí, sklamaných manželiek a manželov „podomiela štátnu pevnosť a vospolné šťastie národného spoločenstva“. Politika štátu mala rodinu „vnútorne upevniť a povzniesť podľa zásad kresťanských a hmotne ju zabezpečiť“.¹⁷⁴ V rámci rodinnej politiky sa preto propagoval inštitút manželstva a agitovalo sa proti rozlukám (rozvodom) manželstva.¹⁷⁵ V rámci podpory rodiny a v duchu kresťanskej morálky boli odsudzované rozluky manželstiev ako také. Mnohí, ktorí sa vyjadrili v prospech podpory a ochrany slovenských rodín, požadovali zrušenie tzv. rozlukového zákona, ale aj dôslednú cenzúru v tlači, rozhlas, divadlách, aby nebolo hanobené a znevažované manželstvo. Cieľom „reformy rodinného života“ malo byť „hľadanie cesty vedúcej naspäť k čistému, krásnemu, mravnému, blaženému rodinnému životu, ktorého osou je matka“ a na jej konci mali byť slovenské rodiny „svorné, vzorné, starých slovenských tradícií“.¹⁷⁶ Za problémom s poklesom pôrodnosti na Slovensku stáli údajne pomery v Československej republike, „české a židovské pokrokárstvo“ a túžba po ľahkom živote bez potomstva.¹⁷⁷ Prvoradou sa tak stala otázka kodifikácie rodinného práva,

aby sa obmedzila rozvodovosť, ale zároveň aby sa sprísnil podmienky uzatváranie manželských zväzkov, nad ktorými mal dohliadať štát. Snahy o sprísnenie rozlúk / rozvodov manželstiev boli na stránkach tlače zdôrazňované najmä pri príležitosti Dňa slovenskej rodiny. „*Liberalisticko – materialistické manželské právo*“ údajne odporovalo duchu slovenskej rodiny, lebo umožňovalo rozluku manželstva. Preto sa objavovali výzvy na sprísnenie rozlukového zákona: „*Mali sme statočnú odvahu zákonom zabrániť strašnej pliaže úpadkového rodinného života, vraždeniu nenarodených, musíme mať odvahu zabrániť svojvoľnému zahášanju plápolania rodinného života.*“¹⁷⁸ K úprave manželského práva došlo v rokoch 1940 a 1943, keď došlo k úpravám občianskeho sporového poriadku v prípade manželských sporov. Povinnosťou súdu bolo napomôcť zmiereniu manželov a tým zachovaniu manželstva. O definitívnom ukončení manželstva – rozluke rozhodoval už len senát.¹⁷⁹

Intenzívne boli najmä snahy vlády podporiť rast populácie a populačnú politiku na Slovensku. V tlači sa objavil veľký počet článkov proti regulácii pôrodnosti. Problém regulácie pôrodnosti spájali autori s pohodlím a veľkými nárokmi, ktoré „*úpadok slovenského národa, s jeho vymieraním*“. Za tento stav boli obviňované slovenské ženy: „*rodiny s prázdnyimi kozubmi, domácnosti bez detského smiechu, bez milého dupotu detských nožičiek*“.¹⁸⁰ Odsúdenie žien, ktoré sa zbavili svojho nenarodeného dieťaťa sa objavila na stránkach *Novej ženy* aj vo vianočnom čísle v roku 1940. Autor článku L. Mattoška¹⁸¹ spája ženu – matku s dokonalosťou prežívania vianočného večera: „*Zlaté srdce matky nahradí chudobu, opustenosť, zimu a hlad, ale matku nenahradí ani ten najpestrejšie ozdobený stromček, ani hromada vybraných darov.*“ Autor definoval „*pravú matku*“ ako zlatú bránu nového života, na rozdiel od matiek, ktoré sa „*neprávom honosia touto dôstojnosťou, lebo ich duša a svedomie je močiarom, z ktorého vychádza pach mŕtvol a z ich srdca predierajú sa bolestné stony počatých, ale*

¹⁷³ Minister Jozef Sivák : Kto rozvracia rodiny, rozvracia spoločnosť ľudskú. In: *Slovák*, 28. mája 1940, roč. XXII, č. 123, s. 4.

¹⁷⁴ MARKOVIČ, Gustáv. Za zdravú a šťastnú rodinu. In: *Slovák*, 18. mája 1941, roč. XXIII, č. 114, s. 4.

¹⁷⁵ Otázne je, do akej miery bola rozvodovosť v slovenskej spoločnosti skutočným problémom. Podľa sčítania obyvateľstva v medzivojnovom Československu pripadalo na 1000 mužov 2 (podľa sčítania v roku 1921) resp. 3 rozvedení (podľa sčítania v roku 1930). Aj na strane žien platilo, že zastúpenie rozvedených a rozlúčených osôb bolo v slovenskej populácii v medzivojnovom období zanedbateľné (na 1000 žien pripadalo 3, resp. 5 rozvedených alebo rozlúčených osôb). Bližšie: ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribum EU, s.r.o., 2012, s. 82-83.

¹⁷⁶ SIVÁK, Jozef. Matka – a jej kult. In: *Slovák*, 6. apríla 1939, roč. XXI, č. 81, s. 1.

¹⁷⁷ Bude slovenský národ veľkým národom? In: *Slovák*, 27. mája 1939, roč. XXI, č. 122, s. 2.

¹⁷⁸ DUNAJECKÝ, O. Slovensko na rodinnom fronte. In: *Slovák*, 7. júna 1942, roč. XXIV, č. 127, s. 1-2.

¹⁷⁹ V rokoch 1922 – 1936 bolo na Slovensku rozvedených 20 manželstiev a 930 rozlúčených. Bližšie TIŠLIAR, Pavol. Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: *Populačné štúdie Slovenska I*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 49 (s. 19-90).

¹⁸⁰ M. K. Hriešne cintoríny národa. In: *Nová žena*, 15. decembra 1940, roč. III, č. 51, s. 6-7.

¹⁸¹ Mattoška Libor (* 1891 – † 1958), vlastným menom Jozef Holica, člen františkánskej rehole, spisovateľ, redaktor, publicista, intenzívne sa zúčastňoval na národnom a náboženskom živote, podporoval katolícke spolky a vydávanie katolíckej tlače a literatúry pre deti a mládež (Priateľ dietok).

nenarodených ľudských tvorov. Takéto Herodesove duše nemôžu sa čistým zrakom pozerat' do svetiel sviečok vianočného stromčeka. A nemajú ani práva na radosť, lebo sú vrahmi, keď násilne zhasili svetielka, ktoré v ich materinskom lone zapálila ruka Božia.“¹⁸² S kritikou jednodetných alebo bezdetných manželstiev sa na stránkach *Novej ženy* stretávame častejšie. Takéto matky boli označené ako „najnemravnéjšie tvory na svete, veď regulujú prírodu, zasahujú do Božieho diela, mnoho ráz vraždia. ... Ako by nik nevidel desaťtisíce inteligentných paničiek, ktoré svoju nehoráznú nemravnosť prenášajú aj na náš dobrý dedinský ľud a ženú naše Slovensko do predčasného hrobu. Naše matky mali po desať detí, Boh sa postaral o ne, dnešné sa boja jedného. Kresťanský štát takých matiek trpieť nebude.“¹⁸³ Regulácia pôrodnosti bola jednoznačne označená ako vražda: „tí, ktorých izby sú pusté, mali by sa zadívať ponad svoje slepé náruživosti na koreň veci: načo uzavierali manželstvo? ... Sám P. Boh vie, koľká kliatba nenarodených, zašantročených, rozvíjajúcich sa životov, prischýňa na ich dušiach. Nezáleží na tom, či je človek starý deň, alebo sto rokov; pri vedomí, alebo nie, silný alebo bezbranný; násilné vyhasnutie jeho života je čirou brutálnou vraždou, zafaženou tuná ešte tým, že jej pôvodcom je vlastná matka.“ Bezdetné rodiny boli obviňované z pohodlnosti, neochoty mať deti a starať sa o ne: „je to panská rodina – tí, čo najviac žijú z národa, najmenej mu dávajú“. Dieťa - jedináčik bolo označené za rozmazanca, ktorý „je skôr k ďalšiemu rozkladu národa, ako k jeho posilneniu“. Nechuť mať viac detí bola považovaná za prejav egoizmu, pohodlnosti, „mládravej zmäkčenosti“.¹⁸⁴ Jednodetné rodiny boli výsledkom úbytku sobášov, zvýšením sobášneho veku, mravným rozkladom („dieťa dnes znamená starosti, povinnosti, zriekania a je menej vítané ako inokedy“), pohlavnými chorobami. Často uvádzaným dôvodom jednodetnosti bola zárobková činnosť žien, ktoré nemali dostatok času na výchovu detí.¹⁸⁵ Naopak vyzdvihovali mnohodetné chudobné rodiny, ktoré „dávajú národu a Cirkvi najstatočnejších ľudí“ a kde sa „nevzpierajú Božiemu požehnanu“.¹⁸⁶

Ostro proti slobodným mužom (starým mládencom) a jednodetným manželstvám vystúpil aj podpredseda vlády Alexander Mach. Dotkol sa najmä neochoty mužov (najmä úradníkov) ženiť sa a zakladať si

rodiny. Pripustil, že pri mladých zamestnancoch v štátnej a verejnej službe môže byť založenie rodiny problém, ale pri mužoch s príjmom 1800 Ks nie. Takýto muž by ale „musel žiť menej egoisticky, menej pre seba, musel by žiť predovšetkým a len rodine, len kolektívu, teda tak, ako to štát národnosocialistický prikazuje“¹⁸⁷. Podľa Alexandra Macha mládenecká daň v tomto prípade nie je veľmi účinná, preto prišiel s návrhom na „trest pre prečin proti vitalite národa“. Opätovne vyzdvihuje mnohodetné robotnícke a roľnícke rodiny, ktoré sú síce chudobné, ale „chápu svoje povinnosti k národu“. V prejave sa nikde ale nezmieňuje, že chudoba v mnohodetných rodinách mala veľa krát katastrofálne následky. Naopak prezentoval idealizovanú predstavu, ako deti chudobných rodičov vždy nájdu niečo na jedlo: „Takí z nich budú vojaci že až. To nie sú pánske deti, kde sa jedlo dáva podľa vitamínov...“. Ostrej kritike podrobil jednodetné rodiny, kde dieťa je „bôžikom“ a matka „sa musí šetriť“. Mach v tom videl príklon „ku skazenej pôžitkárskej tradícii kultúrneho západu“. Problémom je aj emancipácia a snaha žien vyrovnat' sa mužom v užívaní si života, v delení sa o všetko. Podľa Macha manželstvo a viacdetná rodina nevyučovala u žien verejné pôsobenie, odvolával sa na príklady rodín „našich vysokých činiteľov“. Pravdepodobne mal namysli aj vlastnú manželku. Alžbeta Machová v roku 1939 poskytla rozhovor časopisu *Nová žena*, v ktorom sa vyjadrila v prospech viacdetných rodín, sama mala v čase rozhovoru tri deti, jedno dieťa jej zomrelo, ale predpokladala, že ďalšie deti ešte mať bude.¹⁸⁸ K téme populačnej politiky sa *Nová žena* vrátila vo februári 1941 aj v reakcii na „prehlásenie“ podpredsedu vlády Alexandra Macha o rodinnom živote. Autorka článku H. S. celý problém populačnej otázky definovala ako chybu v nedodržiavaní náboženských predpisov a morálky. Kritizuje „úradníkov a inteligentov s peknými príjmami“, ktorí sa nechcú ženiť a zakladať si rodiny, a keď sa aj rozhodnú pre deti, majú jedno najviac dve. Dotkla sa aj podpory matiek a kultu matky v spoločnosti, ktorú sa podľa nej v Československej republike nepodarilo obnoviť. Nabáda preto ženy, aby sa v priaznivejšej dobe (po zavedení tzv. výchovného u verejných zamestnancov na všetky deti, ale aj pri čiastočných kompenzáciách u súkromných zamestnancov) rodiny postarali o populačný rast, aby mali slovenské katolícke ženy deti. Apeluje na ženy, aby pomáhali rodinám s viacerými deťmi

¹⁸² MATTOŠKA, P. Libor. Vianoce ženy – matky. In: *Nová žena*, 22. decembra 1940, roč. III, č. 52, s. 5.

¹⁸³ DAFČÍK, Ján. Výchova dievčat v slovenskom štáte. In: *Kultúra*, január – február 1940, roč. XII, č. 1 – 2, s. 27 (s. 22-27).

¹⁸⁴ L. O. Svätá rodina. In: *Nová žena*, 10. januára 1943, roč. VI, č. 2, s. 3-4.

¹⁸⁵ MUC. MILKA D. Dieťa. In: *Nová žena*, 30. apríla 1944, roč. VII, č. 18, s. 8-9.

¹⁸⁶ L. O. Svätá rodina. In: *Nová žena*, 10. januára 1943, roč. VI, č. 2, s. 3-4.

¹⁸⁷ Otázka rodinného života. In: *Gardista*, 19. januára 1941, roč. III, č. 15, s. 1.

¹⁸⁸ Alžbeta Machová porodila ešte ďalšie dve deti. MIKIČ, V. Žena a politika : Rozhovor s pi. Alžbetou Machovou. In: *Nová žena*, 15. októbra 1939, roč. II, č. 42, s. 4-6.

s charitatívnou prácou: „Keď náš robotník, náš zriadenec a nižší úradník uvidí, že štát mu je vďačný za jeho správne pochopenie populačnej otázky, keď ucíti aj materiálnu podporu a nebude mu robiť starosti, z čoho kúpiť deťom šaty a obuv, nebude siahť k prostriedkom, ktoré znamenajú umelé zatlačovanie vitality národa.“ Podľa autorky je „povinnosťou“ kresťanskej ženy, ak jej to zdravotné podmienky umožňujú priniesť „obeť na oltár národa, ktorú od nej naše Slovensko čaká v dieťati“. Ako vzory potom uvádza talianske a nemecké ženy.¹⁸⁹

Najrozsiahlším príspevkom k populačnej politike bol článok – prednáška univerzitného profesora Alojza Churu¹⁹⁰ v dvoch májových číslach *Novej ženy* v roku 1940. Článok s mottom: „Zdravé dieťa v rodine, Zdravá mládež v dedine, Zdravý občan v krajine, taký národ nezhyne“ mal informovať verejnosť o klesajúcej populácii na Slovensku. Uverejňoval konkrétne údaje o poklese pôrodnosti, o úmrtnosti dojčiat a detí na Slovensku (v roku 1938), ale aj štatistiky o počte vydatých žien a narodených detí.¹⁹¹ Na základe tejto štatistiky, 33% žien „sa vylučuje z procesu populačného“. Podľa autora článku je to „symbol národného vymierania“¹⁹², pričom tento problém sa nedotýka len mestského prostredia, ale aj vidieka. V článku boli zhrnuté všetky následky populačného poklesu na národné hospodárstvo, štruktúru obyvateľstva, ale aj na chorobnosť žien: „Je veľmi málo známa pravda, že žena chorie nie pre deti, ktoré má ale ktoré nemá.“¹⁹³ V prednáške prof. Churu sa kritizoval pokles sobášnosti a nárast potratov – „odháňanie plodov“.¹⁹⁴

Séria článkov k populačnej politike pokračovala príspevkom o dieťati ako základe rodiny a národa. Konštatuje sa v ňom potreba podporovať práve tie vrstvy národa, ktoré „vykazujú najvyšší populačný prírastok“, najmä rodiny na vidieku a robotnícke rodiny: „O tieto vrstvy sa treba starať, aby pôrodnosť bola zachovaná a uplatnená a tu dať hospodárske

možnosti vychovať a uplatniť populačný prírastok.“¹⁹⁵ Za poklesom populácie tak podľa autora článku neboli hospodárske dôvody, veď práve „bohaté vrstvy a úradníci sú tí, ktorí tvoria mŕtvé jadro národa“. Príčinami zmenšenej plodnosti a pôrodnosti boli dôvody „duševné a materiálne“ – rozvody a rozluky manželstiev a „zvyk dívať sa na rodinu, ako na niečo dočasné, svetské a hmotné, nerozviazateľnosť a svätosť manželského sväzku sa rozvíkla“. Preto bola kritizovaná výchova detí, resp. dievčat, ich vedenie k samostatnosti a nezávislosti, najmä štúdium, ktoré relativizovalo manželstvo. Manželstvo bolo údajne vnímané len ako spoločenský zväzok, v ktorom sú deti len príťažou: „materialistické rozmýšľanie dnešného sveta podporuje rozvody, rozvody podporujú bezdetnosť a bezdetnosť zase rozvody, lebo nie je tu živé pojivo“.¹⁹⁶

Predmetom všeobecnej úcty a obdivu boli najmä viacdetné matky. Už v roku 1939 správcovia a riaditelia národných škôl spisovali a evidovali žijúce slovenské matky, ktoré mali viac ako 15 žijúcich detí. Údaje evidovalo Osvetové oddelenie ministerstva školstva a národnej osvety v súvislosti s oslavami Dňa slovenskej matky.¹⁹⁷ V roku 1943 bola opätovne publikovaná výzva pri príležitosti Dňa slovenskej rodiny na nahlasovanie viacdetných matiek. Akciu koordinovalo Ústredie ženského odboru HSLS, ktoré zbieralo podklady o matkách s dvanásť a viac deťmi.¹⁹⁸ Téma mnohodetných rodín rezonovala na stránkach tlače aj v prejavoch politikov veľmi často. Mnohodetné rodiny a matky boli predmetom záujmu politikov, ženských spolkov aj tlače. Mnohodetné rodiny reprezentovali podľa oficiálnej politiky typickú slovenskú rodinu, „udržiavali národ pri silách v časoch najhorších, im vďačí národ za to, že jeho vetvy sa rozrastali a mohutneli“.¹⁹⁹ V článkoch sa objavovala kritika na obdobie Československej republiky, keď boli údajne deti z mnohodetných rodín objektom žartov a posmechov, urážania rodičov zo strany svojich spolužiakov (často Neslovákov) a profesorov (takmer vždy Neslovákov), „lebo ich náhľad na poslanie rodiny bol iný, stotožňoval sa s náhľadom pokrokárskych strán“.²⁰⁰ V máji 1943 uverejnila redakcia *Slováka* postrehy z návštev niekoľkých vybraných viacdetných rodín.

¹⁸⁹ H. S. Je reč o rodine. In: *Nová žena*, 9. februára 1941, roč. IV, č. 6, s. 3.

¹⁹⁰ Alojz Chura (* 1899 – † 1979) – lekár a pediater, prednosta Kliniky pre choroby detské Lekárskej fakulty UK (Slovenskej univerzity) v Bratislave, zakladateľ a organizátor moderného slovenského detského lekárstva.

¹⁹¹ Na 1000 vydatých žien pripadlo v roku 1921 celkovo 244 detí, v roku 1934 pripadlo na rovnaký počet vydatých žien 200 pôrodov, v roku 1936 už len 100.

¹⁹² Životný problém Slovenska. In: *Nová žena*, 5. mája 1940, roč. III, č. 19, s. 2-3.

¹⁹³ Životný problém Slovenska. In: *Nová žena*, 12. mája 1940, roč. III, č. 20, s. 2-3.

¹⁹⁴ V článku sa počet potratov odhaduje v roku 1932 do 25 tisíc, do roku 1934 do 32 tisíc. Podľa štatistík z nemocníc to bolo v roku 1932 celkovo 2889 potratov a v roku 1936 to bolo 4727. Dieťa základ rodiny, základ národa. In: *Nová žena*, 19. mája 1940, roč. III, č. 21, s. 3.

¹⁹⁵ Dieťa základ rodiny, základ národa. In: *Nová žena*, 19. mája 1940, roč. III, č. 21, s. 2-3.

¹⁹⁶ Dieťa základ rodiny, základ národa. In: *Nová žena*, 19. mája 1940, roč. III, č. 21, s. 2-3.

¹⁹⁷ Prihláste matky 15 a viac detí. In: *Slovák*, 4. mája 1939, roč. XXI, č. 106, s. 10.

¹⁹⁸ Oslavy Sviatku slovenskej rodiny. In: *Slovák*, 18. mája 1943, roč. XXV, č. 113, s. 3.

¹⁹⁹ Radosti a strasti mnohodetných rodín. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 5.

²⁰⁰ Radosti a strasti mnohodetných rodín. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 5.

Napriek biede sa redaktor všade stretol s idylou pokojného rodinného života, niekde s portrétom prezidenta Jozefa Tisa, či fotkou malej členky dievčenskej Hlinkovej mládeže a dvoma nadšenými členmi Hlinkovej mládeže (háemistami), preto odchádzal s pocitom, že „v tomto dome rastú pre národ v duchu slovenskom a kresťanskom vychovávané dietky, že v tomto dome vanie pravý ľudácky duch“. Zaujímavejší bol redakčný postreh o skutočnej biede obyvateľov na Kysuciach, kde mladá matka jedenástich detí, z ktorých ale len osem prežilo, zápasila s biedou: „jej oči namočené v slzách prosili o pomoc...“²⁰¹ Nebola to jediná kritika „pomero“ . Pri ďalšom stretnutí bol redaktor konfrontovaný s problémom otca trinástich detí, ktorí si nemohol nájsť stabilnú celoročnú prácu napriek tomu, že bol dlhoročným členom strany. Celý článok napriek zdôrazneniu nedostatku a chudoby mnohohodných rodín vyznieva pozitívne, najmä vďaka opisu poslednej vybranej mnohohodnej rodine z Bratislavy. Rodina so šesťnástimi deťmi (pôvodne mali sedemnást, ale jedno zomrelo) zápasila s chudobou, ale žila veselo a svorne, rodičia aj deti boli pracovití, húževnatí a usilovní. Deti študovali a boli veľmi usilovné. Celá rodina bola národne uvedomelá. Príbehy mnohohodných rodín boli opisované s veľkou dávkou romantiky a idealizmu. Rovnako aj matka pätnástich detí bola opísaná ako mladistvá žena so sivými očami žiariacimi radosťou, spokojnosťou a hrdosťou. Život rodiny bol opísaný sentimentálne – spoločné jedenie z jednej misy, zdravé a spokojné deti, niektoré už odrastené (dcéra už sama matka troch detí, mladík udatnej postavy ako Jánošík – vojak v službe), ktoré nepoznali lekára, lebo vyrastali na vzduchu a slnku.²⁰² Okrem idylických obrazov „tradičného“ slovenského rodinného života sa v tlači niekedy objavili aj kritické postrehy. Ako tvrdý stret s realitou vyznieva článok o skutočnom živote žien na Detve. Napriek idylickému opisu života na vidieku („S rannými zorami, s úsmevom na perách po sladkej noci, za spevu melancholickej piesne chystá sa Detvianka do každodennej borby za skyvou chleba. Kravičky podojú a z plnotučného mliečka pripraví chutné raňajky.“) si autor všimá jednoduchú a jednostrannú stravu obyvateľov („Nezaškodili by u nás kurzy varenia. Detvianky sú veľmi učerlivé a vďaka by takýto podnik navštívili. Najlepšie by sa uplatnili v zimných mesiacoch.“). Kriticky zhodnotil nedostatočnú lekársku starostlivosť o matky pri pôrode, ale

aj všeobecne rozšírenú nedôveru k lekárom: „Ľud, u ktorého ešte dnes je zakorenený odpor proti lekárskej pomoci, ťažko dopláca hlavne svojim zdravím. ... Lekár na Detve je k ťažko rodiacej žene volaný v poslednom okamžiku dohasínajúceho života. Koľko životov príde na zmar! Beda takému národu, ktorému matky v najťažšej chvíli bez pomoci zomierajú.“ Poukazuje na potrebu osvety a vzdelávania žien: „Ženy naše po pôrode hneď vstávajú, nedožičia odpočinku vysilenému telu a následky sa dostavia. Neoceniteľné služby vykonal by ten, kto by sa postaral o poučenie dobrosrdečného nášho ľudu. Hygienické nedostatky, zlá bytová kultúra, to sú záhubci zdravých našich žien. Predčasne starnúce ženy sú obrazom tejto sociálnej pliahy, gniaviacej život mladých žien.“²⁰³

Problém podpory pôrodnosti intenzívne riešila aj slovenská vláda. Diskusia na túto tému sa objavila v rámci rozpravy o vládnom vyhlásení v novembri 1939 na pôde Snemu. Poslanec Ferdinand Mondok požadoval „napomáhanie v zrastu slovenskej populácie“. A v súvislosti podporou rodiny a pôrodnosti dodal: „Sme presvedčení, že vláda všetko urobí, aby hmotné, platové, služobné a mzdové pomery žiteľov rodín boli čo najpriaznivejšie upravené, aby boli vhodné pre zakladanie a udržiavanie našich rodín. Ale vláda naša musí si byť vedomá a iste je si vedomá toho, že populácia je nielen otázkou finančnou, ale tiež otázkou mravnou. Preto zákonom treba chrániť posvätnosť rodiny, nerozlučiteľnosť manželského sväzku ako aj materstvo. Kolíska bývala v slovenských rodinách stárou časťou nábytku. Nech zostane i naďalej kolíska v slovenských rodinách domácim oltárom, na ktorom statočné manželské dvojice nech s radosťou očakávajú dar a požehnanie nebies. Zdravá populácia je najhlavnejším predpokladom a základom i silnej armády, ktorú nemôže postrádať ani náš mladý štát.“²⁰⁴ V závere rozpravy o vládnom vyhlásení vystúpil aj predseda vlády V. Tuka, ktorý sa tiež vyjadril k populačnej politike. Celý problém, podľa neho, spočíval v nízkych platoch úradníkov, ktorí sa môžu oženiť až keď majú 30-32 rokov. Nízka úroveň príjmov je spôsobená absenciou rodinných prídavkov na tretie a každé ďalšie dieťa absenciou rodinnej mzdy. Okrem sociálnych súvislostí ale poukázal na problém potratov: „z lekárskej fakulty bolo mi poloúradne oznámené, že na Slovensku sa stáva ročne 50. 000-60. 000 potratov, slovenský národ príde ročne o toľko dorastu. V našich lekárskech kruhoch

²⁰¹ Radosti a strasti mnohohodných rodín. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 5.

²⁰² Pätnásť okolo jednej misy. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 3.

²⁰³ KINCL, Karol. Žena na Detve. In: *Nová žena*, 28. mája 1939, roč. II, č. 22, s. 8 - 9.

²⁰⁴ Tesnopisecká zpráva o 16. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 28. novembra 1939. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=28648&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>>, s. 6-7 (s. 3-9).

zahniezdil sa zvyk, že ženám sa „pomôže“, a to úradne, lekársky, ale samozrejme vec, len pod tou podmienkou, že to vraj vyžaduje zdravie budúcej matky. A táka matka potom prinesie od druhého lekára vysvedčenie, že áno, jej zdravie vyžaduje potrat. A čo je pravda, odvolávam sa na chýrečného berlínskeho gynekológa, profesora Bumana, ktorý 45 rokov bol profesorom na lekárskej fakulte a môžete si myslieť, pánovia, koľko tisíc a tisíc matiek prešlo jeho rukami. A na konci svojho profesorského účinkovania vyhlásil verejne toto: „Po celý môj život, v celom mojom lekárskom účinkovaní bolo len 6 takých prípadov, kde zdravie matky vyžadovalo umelý potrat. V tomto ohľade tiež mienime zasiahnuť, ale až ku koreňu tohto zla.“²⁰⁵ Vláda prikročila k riešeniu dvoch pálcivých problémov: ochrane nenarodeného dieťa a sociálnej podpore viacdenných rodín.

Po vzniku Slovenského štátu sa už v ústave venovala pozornosť ústavnej ochrane materstva, rodiny a manželstva.²⁰⁶ Napriek tejto ústavnej ochrane sa rozvinula diskusia o potrebe sprísniť a úplne obmedziť umelé prerušenia tehotenstva. K diskusii o pripravovanom zákone o potratoch prispel aj autor J.H. [pravdepodobne Hlavatý Ján – pozn. E. Š.], ktorý vyzdvihol najmä postoj vedcov – lekárov, ktorí sa pri probléme interrupcií riadia katolíckou cťou a morálkou a označil ich za najväčších dobrodincov „národa a štátu, lebo mu pomáhajú zachraňovať státisíce budúcich občanov“. Okrem matiek samotných, „najväčšiu zásluhu na populácii národa majú nekompromisní kňazi a lekári, ktorí v mene viery a vedy zachraňujú bezbranné ľudské bytosti ešte v matkinom lone.“²⁰⁷ Výsledkom úvah o potratoch bol vládny návrh zákona o ochrane plodu (jeho vzniku a o zmene §§ 285 a 286 trestného zákona a §§ 423 až 427 vojenského trestného zákona).²⁰⁸ V návrhu zákona sa jednoznačne stanovilo, že „umelé prerušenie tehotnosti je zakázané a trestné“. V prípade vážneho ohrozenia života tehotnej ženy sa malo umelé prerušenie tehotnosti previesť len v ústavoch Ministerstvom vnútra na to určených a len po vyčerpaní všetkých liečebných možností. Trestné bolo aj zadováženie

²⁰⁵ Tesnopisecká zpráva o 18. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave vo štvrtok 30. novembra 1939. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135166>>, s. 21-31.

²⁰⁶ Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. zo dňa 21. júla 1939, § 86.

²⁰⁷ J. H. Požehnanie pravej viery a vedy. In: *Nová žena*, 23. februára 1941, roč. IV, č. 8, s. 2.

²⁰⁸ Vládny návrh zákona o ochrane plodu, jeho vzniku a o zmene §§ 285 a 286 trestného zákona a §§ 423 až 427 vojenského trestného zákona. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=349&fileName=T0310_00.pdf&ext=pdf>.

„prostriedku na vyhnutie plodu, návodu na vyhnutie plodu aj pomoc a samotné ponúknutie sa na vyhnutie plodu“. Prísne tresty boli určené tým, ktorí „zbavia iného schopnosti plodenia s úmyslom urobiť ho neplodným“ (trest väzenia od jedného do päť rokov, ak sa tak stalo proti jeho vôli, od dvoch do desať rokov). Trestné bolo aj „vyrábať, dovážať, predávať alebo inak rozširovať, prípadne cieľom rozširovania prechovávať prostriedky, ktoré slúžia výlučne proti počatiu“. V dôvodovej správe k zákonu bolo uvedené, že cieľom prijímanej zákonnej normy má byť ochrana materstva a zvýšenie populácie, nakoľko sa „doterajšia ochrana plodu rozširuje a zosilňuje“. Mala sa obmedziť možnosť previesť prerušenie tehotnosti, keď na to nie je dôvod. Zákon mal znemožňovať umelým spôsobom zabráňovať vzniku tehotnosti. O návrhu zákona jednal Snem Slovenskej republiky 29. marca 1941 (už 25. marca 1941 na spoločnom rokovaní ústavno-právneho a sociálneho a zdravotného výboru parlamentu)²⁰⁹. Spravodajca ústavno-právneho výboru Vojtech Tvrdý vo svojej reči zdôraznil, že „základným prvkom spoločnosti a štátu je kresťanská rodina. Rodina je najdôležitejšia fyziologická, hospodárska a mravná jednotka. Členovia kresťanskej rodiny sú spojení neporušiteľnými božími zákonmi. Zdravá kresťanská rodina je pevným fundamentom štátu. Preto Ústava Slovenskej republiky vyslovuje ako hlavnú zásadu nášho štátneho života zvýšenú ochranu nad slovenskou rodinou a materstvom. Slovenská vláda, postupne splňujúc úlohy jej svereného Ústavou, chce návrhom zákona o ochrane plodu dosiahnuť ozdravenie slovenskej rodiny a chce dosiahnuť zvýšenie populácie slovenského ľudu.“²¹⁰ Podľa stanoviska ústavno-právneho výboru je „vyhnutie plodu najväčším úkladom a zločinom proti rodine, je vraždou podľa božieho zákona, podľa prirodzeného práva, podľa zákona kresťanskej viery, ale aj podľa presvedčenia každého svedomitého a poctivého lekára odborníka“ a preto navrhli absolútny zákaz „vyhnutia plodu“. Zároveň sa jednoznačne vyslovili proti sociálnym dôvodom interrupcie „takzvanej indikácia sociálnej“, lebo „bieda a ťažké hospodárske pomery sa nemôžu liečiť vraždou človeka a žiadna pospolitost nemôže mať záujem na utrácaní plodov“.²¹¹ Zákon zároveň zakazoval vyrábať, dovážať, predávať a rozširovať „prostriedky slúžiace výlučne proti počatiu pod prísnyimi trestami“. Obidva výbory sa jednomyseľne zhodli,

²⁰⁹ Tesnopisecká zpráva o 60. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v sobotu 29. marca 1941. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=42416&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>>.

²¹⁰ Tesnopisecká zpráva o 60. zasadnutí Snemu..., c. d., s. 4.

²¹¹ Tesnopisecká zpráva o 60. zasadnutí Snemu..., c. d., s. 4-5.

že používanie, predávanie, vyrábanie a rozširovanie akýchkoľvek ochranných prostriedkov je „činom nemravným a hriješným“. Ironicky z dnešného pohľadu vyznieva odlišovanie „nedovolených a hriješných“ prostriedkov proti počatiu, naproti tomu sa netrestalo používanie, predávanie, vyrábanie a rozširovanie ochranných prostriedkov, ktoré mali chrániť pred pohlavnými chorobami. Spravodajca Vojtech Tvrdý zdôraznil, že „týmto sa nevyslovuje súhlas s používaním ochranných prostriedkov, rešpektuje sa plne kresťanské stanovisko, ale len s trestnoprávného hľadiska upravuje sa matéria, takže uvažujú sa tresty len na určité skutkové podstaty pri výrobe a rozširovaní ochranných prostriedkov“. Až hrozivo vyznieva záver správy ústavnoprávného výboru, v ktorom spravodajca uviedol, že „mnohé povolania ukladajú občanom povinnosť hrdinstva a prípadne aj obeť života. Stav manželský a materstvo je takým svätým povolaním, ktoré vyžaduje tiež hrdinskosť a ak je treba i obeť života.“²¹² Ženy teda mali byť pripravené obetovať aj svoj život v prospech „svätého povolania“ – materstva. Zákon bol schválený s odporúčaním zainteresovaných výborov na úplný zákaz interrupcií, bez možnosti akejkoľvek lekárskej intervencie do priebehu tehotenstva. Podľa právnej historičky Kataríny Zavackej predstavuje táto právna úprava zásah do reprodukčných práv žien, ignorovanie rovnoprávnosti žien a ich práva na život.²¹³

Materiálne podmienky pre zakladanie rodín a podporu pôrodnosti mali zabezpečovať rodinné prídavky, vyplácané na všetky deti. Zavedenie tzv. rodinných miezd bolo súčasťou vládneho vyhlásenia Tukovej vlády. Podľa vládneho návrhu zákona o dočasnej úprave plátov štátnych zamestnancov²¹⁴ malo byť tzv. výchovné vyplácané na všetky deti štátnych zamestnancov (na prvé dieťa 1800 Ks, na druhé dieťa 1200 Ks a na ďalšie deti 1200 alebo 900 Ks podľa skupiny zamestnancov). V dôvodovej správe sa uvádzalo, že Slovenská republika je budovaná na princípoch kresťanských, preto „snaží sa odstrániť všetko, čo prekáža uzavieraniu manželstiev a plodeniu potomstva v rámci posvätného stavu manželského. Preto slovenská vláda – súc si vedomá, že len silná a mravná slovenská rodina si bude vedieť zachovať túto slobodnú zem na veky pokladá

²¹² Tesnopisecká zpráva o 60. zasadnutí Snemu..., c. d., s. 5-6.

²¹³ ZAVACKÁ, Katarína. „Vládárstvo v rodine“ : Politika Slovenského štátu voči ženám. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁNOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica. *Histórie žien : Aspekty písania a čítania*. Bratislava : Aspekt, 2007, s. 312-315 (s. 307-316).

²¹⁴ Vládny návrh zákona o dočasnej úprave plátov štátnych zamestnancov. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=236&fileName=T0196_00.pdf&ext=pdf>

si za svoj prvotný program zabezpečiť aj hmotne kresťanské rodiny“. Cieľom vládneho návrhu mala byť podpora mnohodetných rodín. Cieľom bolo realizovať tzv. rodinnú mzdu. Do návrhu zákona sa dostala podpora pre manželku bez vlastných príjmov, ale len u skupiny štátnych zamestnancov s malým príjmom. Predbežne tak vláda musela „upustiť od rodinného prídavku alebo od poskytnutia prípadnej podpory na zariadenie domácností a obmedzila sa len na zvýšenie výchovného na deti a na rozšírenie tohto na každé dieťa. I týmto spôsobom nadobudnú platy ženatých zamestnancov ráz rodinných plátov.“²¹⁵ O výslednej podobe zákona sa rokovalo 4. júla 1940 a v rámci rozpravy vystúpil poslanec Anton Hancko, ktorý uviedol: „Zvýšením výchovného na deti a rozšírením tohto na každé dieťa uplatňuje sa spravodlivý, kresťanský a sociálny princíp. Týmto nadobúdajú platy ráz rodinných plátov. Hlavnou novinkou v tejto platovej úprave je to, že výchovné ustalať sa jednotne i pre úradníkov i pre zriadencov, čím sa uplatňuje ten sociálne ideálny princíp, že pre národnú pospolitost' je každé dieťa rovnako cenné a vzácné.“ Tento zákon sa mal stať „fundamentálnym zákonom tvorenia, zakladania zdravých rodín v národe, je prípravou lepších čias, lebo vyzdvihuje vzácnu hodnotu dieťaťa v národe, povznáša mravy rodín, dvoíha populáciu. Stav manželský posilňuje kresťanským princípom sociálnej spravodlivosti, keď zabezpečuje výchovné na všetky deti a nielen na 1. a 2., čím posilňuje sa národ v jeho životných koreňoch.“²¹⁶ Nárast cien ale postupne zhoršoval životnú úroveň štátnych zamestnancov, preto vláda prikrčila k ďalšej úprave plátov štátnych zamestnancov. Upravil sa spôsob vyplácania tzv. výchovného na deti (na jedno dieťa 1800 Sk na ďalšie deti v rodine 1200 Sk) a zároveň bol zavedený mimoriadny príspevok pre štátnych zamestnancov – pre ženatých na manželku bez samostatného zárobku vo výške 3600 Sk, v prípade slobodných zamestnancov to bolo len 1800 Sk.²¹⁷

²¹⁵ Vládny návrh zákona o dočasnej úprave plátov štátnych zamestnancov.

²¹⁶ Tesnopisecká zpráva o 41. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave vo štvrtok 4. júla 1940 : Zpráva sociálneho a zdravotného, ústavnoprávného a rozpočtového výboru o vládnom návrhu zákona o dočasnej úprave plátov štátnych zamestnancov. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=42397&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>>, s. 8 (s. 4-10).

²¹⁷ Vládny návrh zákona o dočasnej úprave plátov štátnych zamestnancov a o zmene a doplnení niektorých ustanovení o úsporných opatreniach personálnych. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=342&fileName=T0303_00.pdf&ext=pdf>.

O novej podobe zákona rokoval snem 28. februára 1941.²¹⁸ Spravodajca rozpočtového výboru parlamentu Vojtech Husárek vo svojom prejave zdôraznil, že „osnova zákona má pred očami v prvom rade najnižšie kategórie zamestnanectva a keďže náš verejný život má spočívať na zásadách života rodinného, ide nám hlavne o to, aby sa umožnilo zakladať rodiny. Preto návrh zákona v § 3 pre každého ženatého zamestnanca určuje životné minimum. Je to veľmi účinný sociálny zásah do nášho platového systému“²¹⁹. Pri hlasovaní o definitívnej podobe zákona bol prijatý pozmeňovací návrh, aby sa mimoriadny príspevok vyplácal aj tým ženatým zamestnancom, ktorí žijú v spoločnej domácnosti s manželkou zamestnanou v činnnej štátnej alebo inej verejnej službe alebo majúcou stále zárobkové zamestnanie, ak hrubý služobný príjem manžela bez výchovného spolu s hrubým služobným príjmom alebo stálym zárobkovým príjmom manželky neprevyšuje ročných 28. 000 Ks.²²⁰

Okrem zlepšenia sociálnej situácie štátnych a verejných zamestnancov bolo potrebné riešiť aj sociálnu situáciu ženatých robotníkov. S návrhom na vyplácanie rodinného príspevku pre robotníkov prišiel v roku 1940 poslanec Rudolf Čavojský²²¹. Vo svojom návrhu sa odvolával na potrebu uplatnenia zásad kresťanskej sociológie a pápežských sociálnych encyklik. Podľa návrhu zákona bolo zavedenie rodinných prídavkov (rodinných miezd) „žiadúce nielen z ohľadu na sociálnu spravodlivosť a sociálnu lásku, ale je to potrebné aj z ohľadu na záujem národa a štátu. Zavedením rodinných prídavkov bude sa napomáhať populácii a zabezpečí sa výchova zdravých a silných detí. Takto sa budú odstraňovať aj príčiny takzvaných sociálnych chorôb. A pri vyššej životnej úrovni zabezpečuje sa aj väčšia kultúrna úroveň pracujúcich vrstev“. Rodinný prídavok sa mal vyplácať na deti (vlastné a osvojene), vnukov a súrodencov do 16. roku života (v prípade študujúcich do 24. roku), ak sa o nich robotník (v poľnohospodárstve

²¹⁸ Tesnopisecká zpráva o 58. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v piatok 28. februára 1941 : Zpráva sociálneho a zdravotného a rozpočtového výboru o vládnom návrhu zákona o dočasnej úprave platov štátnych zamestnancov a o zmene a doplnení niektorých ustanovení o úsporných opatreniach personálnych. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=42414&fileName=zazn.pdf&text=pdf>>

²¹⁹ Tesnopisecká zpráva o 58. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky..., c. d., s. 4.

²²⁰ Tesnopisecká zpráva o 58. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky..., c. d., s. 8-9.

²²¹ Návrh poslanca Rudolfa Čavojského a spoločníkov na vydanie zákona o rodinných prídavkoch robotníkov. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=284&fileName=T0244_00.pdf&text=pdf>.

a iných hospodárskych odvetviach) stará a zároveň aj na manželku, ak nie je zárobkovo činná.²²² Vládny návrh zákona o prídavkoch na deti robotníkov priniesol úpravu oproti poslaneckému návrhu.²²³ Nárok na prídavok mal mať zamestnanec (v poľnohospodárstve a inom hospodárskom odvetví s nemocenským poistením) na každé vlastné, nevlastné ako aj osvojené dieťa do 14. roku a na nemajetného chovanca vo veku do 14. roku, o ktorého sa bezplatne stará. Z rodinného prídavku vypadla podpora na manželku bez príjmu. Ak boli zamestnaní obidvaja rodičia, nárok na prídavok mal len jeden z nich, a to v prvom rade otec. V dôvodovej správe sa návrh odvoláva na pápežské encykliky a sociálnu a kresťanskú solidaritu. Zavedenie rodinného prídavku si podľa návrhu „vyžaduje nielen sociálna spravodlivosť a sociálna láska, ale je to potrebné aj s ohľadom na záujem národa a štátu. Zavedením rodinných miezd odstraňuje sa nebezpečie depopulácie a zabezpečí sa výchova zdravých a silných detí, odstraňujú sa aj príčiny sociálnych chorôb a zabezpečuje sa pri vyššej životnej úrovni aj vyššia kultúrna úroveň pracujúcich vrstiev.“ Vynechanie manželiek z rodinného prídavku „ospravedlňuje“ dôvodová správa najmä finančnou stránkou a zárobkovou činnosťou žien („manželky robotníkov sú zárobkové činné“). Vládny návrh bol prerokovaný na pôde snemu a schválený 24. septembra 1941 ako zákon č. 217/1941 o prídavkoch na deti robotníkov.²²⁴ Podmienkou na vyplácanie rodinných prídavkov bolo povinné nemocenské poistenie zamestnancov. Reálny dosah prijatých sociálnych opatrení sa mohol prejaviť v praxi až po dlhšom období.

Okrem právnej a materiálnej ochrany rodiny, manželstva a idealizovania žien – matiek vláda prikrročila aj k ďalším opatreniam, od ktorých očakávala populačný rast na Slovensku a zväčšený záujem o zakladanie rodín. Nepochybne veľkým impulzom pre rozvoj pôrodnosti, viacdetnosti a zakladania rodín malo byť prepúšťanie vydatých zamestnaných žien. Táto téma neustále rezonovala v politickom živote aj na stránkach tlače, dokonca aj v širšom kontexte otázky postavenia a úlohy žien v slovenskej spoločnosti. Zamestnávania žien bolo často spájané s odcudzovaním sa žien rodine a rodinnému

²²² Návrh poslanca Rudolfa Čavojského a spoločníkov.

²²³ Vládny návrh zákona o prídavkoch na deti robotníkov. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=437&fileName=T0398_00.pdf&text=pdf>.

²²⁴ Tesnopisecká zpráva o 70. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 24. septembra 1941. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=42426&fileName=zazn.pdf&text=pdf>>.

životu. V rámci rozpravy o vládnom vyhlásení na pôde Snemu Slovenskej republiky sa poslanec Ferdinand Mondok vyjadril, že „tisíce dievčat a žien sa pri úradníckych pulloch odcudzuje sa svojmu pôvodnému ženskému a materskému povolaniu. Dotiaľ ale tisíce mladých, inteligentných mužov sa poneviera po uliciach bez práce, bez chleba. Zamestnávajme viacej mužov, ktorí chcú byť hlavami rodín. Neobstojí námietka so strany žien, že bez úradníckych miest by boli chudobné a nevedeli by sa vydať, lebo vieme, že z úradníckeho platu žiadna slečna veno ešte nevgazdovala Naši mládenci, úradníci s troalým zamestnaním budú si ochotne brať i chudobné dievčatá, keď tieto budú náležite pripravené k vedeniu domácnosti a budú k úžitku v rodinnom živote.“ Úlohou žien v záujme národa bolo, „aby si obľúbili domácnosť a rodinný krb, ktorý je prameňom našej populácie“.²²⁵

Vládny návrh zákona o úprave služobného pomeru vydatých učiteliek, učiteliek ručných prác a opatrovateliek predpokladal dobrovoľný odchod vydatých učiteliek, učiteliek ručných prác a opatrovateliek výmenou za vyplatenie odstupného alebo uplatnenie si nároku na penziu (po dovŕšení 55 roku). Pozitívne stanovisko k návrhu zákona poskytli vo svojich správach aj kultúrny a ústavno-právny výbor Snemu Slovenskej republiky, pričom navrhovali urýchlené všeobecné riešenie problému zamestnaných žien vo verejnej a štátnej službe.²²⁶ Na zasadnutí kultúrneho výboru parlamentu vystúpil 25. septembra 1939 aj minister školstva Jozef Sivák. Vo svojom prejave zdôraznil najmä sociálny rozmer celej otázky (hromadenie príjmov v niektorých rodinách na úkor nezamestnaných učiteľov a učiteliek) a posilnenie solidarity a vedomie spolupatričnosti v národe,²²⁷ ktorý v diskusiách všeobecne dominoval. Objavili sa ale názory, že vydaté učiteľky uvoľnia po prepustení miesto nezamestnaným mladým absolventom, učiteľom, čo zároveň povedie k nárastu pôrodnosti u týchto prepustených učiteliek. Problému bezdetnosti vydatých učiteliek sa dotkol minister školstva Jozef Sivák pri rokovaní Kultúrneho výboru parlamentu o úprave služobného

pomeru vydatých učiteliek 25. septembra 1941. Prepúšťanie vydatých učiteliek považoval za spôsob ako „vrátiť ženu k rodine“, ako „dať deťom matku a podporiť natalitu“²²⁸. S rovnakým názorom vystúpil na stránkach mesačníka Spolku sv. Vojtecha Kultúra Ján Dafčík²²⁹. Podporil úsilie vlády postupne vyradovať ženy z verejného života, „umožniť im stať sa manželkami a matkami: teda vrátiť ich stavu, ktorý im bol samým Bohom určený“. Podľa jeho názoru je „dôstojnejšie byť manželkou, matkou, ktorá dáva život budúcim generáciám a vychováva ich, ako byť pisárkou, úradníčkou alebo naraz manželkou, matkou, vedúcou domácnosti a ešte aj učiteľkou“. Opäť poukazuje na problém bezdetnosti učiteľských a úradníckych párov: „stovky veľmi dobre platených, ale bezdetných úradníckych manželských párov. Ich boli kaviarne, kiná, tanečné miestnosti, bary, v lete sadli na auto a uháňali krížom krážom po svete za zábavou. Také manželky viedli v móde a dráždili matky obsypané deťmi, ktorým nestačilo ani na tie najjednoduchšie šaty, no, viedli i v rozvodoch a v manželských svároch. A tento nekresťanský spôsob života bývala Republika česko – slovenská podporovala.“²³⁰ Zákon č. 246/1939 Sl. z. o úprave služobného pomeru vydatých učiteliek bol prijatý 28. septembra 1939.²³¹ Do 30. novembra 1939 bolo podľa novej zákonnej úpravy prepustených ešte 146 vydatých učiteliek, celkovo odišlo zo štátnej služby 407 vydatých učiteliek.²³² Následne sa začali objavovať návrhy na obmedzenie prijímania dievčat na učiteľské ústavy, keďže „učiteľka je viac, než treba“²³³. Slobodné učiteľky ale boli najvhodnejšími kandidátkami na uvoľnené miesta na lazoch a kopaniciach, kam kvôli nedostatku ubytovania a absencie stravovania nechceli odchádzať

²²⁸ „Počet detí vydatých učiteliek rapídne klesol, je minimálny, vo väčšine nijaký.“ O nezamestnanej inteligencii. In *Nové slovenské školstvo I.: Reči Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedané v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940, s. 42 (s. 39-47).

²²⁹ Ján Dafčík (* 1896 – † 1967) - učiteľ, spisovateľ, školský inšpektor, pracovník Ministerstva školstva a národnej osvety, náčelník Slovenského katolíckeho skautingu.

²³⁰ DAFČÍK, Ján. Výchova dievčat v slovenskom štáte. In: *Kultúra*, január – február 1940, roč. XII, č. 1-2, s. 23, (s. 22-27).

²³¹ Deviata schôdza snemu Slovenskej republiky. In: *Slovák*, 29. septembra 1939, roč. XXI, č. 224, s. 3.

²³² *Nové slovenské školstvo II. : Reč Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedaná v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940, s. 8.

²³³ Minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák vo svojom expoze z 22. októbra 1940 o vládnom návrhu zákona, ktorým sa zriaďujú učiteľské akadémie. *Nové slovenské školstvo II. ...*, c. d., s. 10.

²²⁵ Tesnopisecká zpráva o 16. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 28. novembra 1939. Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=28648&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>>, s. 6-7 (s. 3-9).

²²⁶ Zpráva kultúrneho a ústavo - právneho výboru o vládnom návrhu zákona o úprave služobného pomeru vydatých učiteliek, vydatých učiteliek ručných prác národných škôl a vydatých opatrovateliek. Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=43&fileName=T0042_00.pdf&ext=pdf>.

²²⁷ V našom štáte nesmie byť nezamestnanej inteligencie. In: *Slovák*, 27. septembra 1939, roč. XXI, č. 222, s. 4-5.

muži alebo ženatí učitelia s rodinami. U mladých učiteliek sa očakávalo svojpomocné varenie a nenáročnosť na ubytovanie.²³⁴

Podobným spôsobom ako v prípade vydatých učiteliek sa postupovalo aj v prípade prepúšťania vydatých štátnych zamestnankyň. V rámci rozpravy pri prijímaní zákona na pôde parlamentu vystúpili spravodajca sociálneho a zdravotného výboru Jozef Drobný a spravodajca ústavnoprávneho výboru Anton Hudec. Poslanec Jozef Drobný pri hodnotení zákona uviedol, že sa ním „uskutočňuje heslo, vyhlásené prezidentom republiky, že vydatá štátna zamestnankyňa má byť vrátená rodine. Toto heslo našlo dobrý ohlas aj medzi vydatými štátnymi zamestnankyňami, lebo dvom pánom sa naraz slúžiť nedá. Veď mnohé štátne zamestnankyne len preto ostávali v úradoch i po vydaji, lebo príjem manžela vo väčšine prípadov bol nedostatočný pre riadnu výživu rodiny a tak ho bolo treba doplniť príjmom manželky. Mnohé štátne zamestnankyne sami cítili farchu dvojitého starostlivosť a dvojitej práce. Jedna starosť o konanie povinností v úrade, druhá starosť o vedenie domácnosti veru hodne vyčerpávali sily zamestnankyne a tieto dvojité povinnosti vo väčšine prípadov boli aj na úkor ich zdravia a radostnejšieho rodinného života.“²³⁵ Zákon č. 150/1940 Sl. z. o úprave služobného pomeru vydatých štátnych zamestnankyň a o zmene niektorých ustanovení vládneho nariadenia č. 380/1938 Sb. z. a n. o úsporných opatreniach bol prijatý 5. júna 1940.²³⁶ Skutočným zámerom vlády bolo prepustením vydatých učiteliek, učiteliek ručných prác a opatrovateliek, ako aj štátnych zamestnankyň vyriešiť problém nezamestnanosti mladých absolventov, učiteľov a úradníkov. Do akej miery sa tým podarilo podporiť aj zakladanie nových rodín a podporiť pôrodnosť je otázne.

²³⁴ Nové slovenské školstvo II. ..., c. d., s. 25.

²³⁵ Tesnopisecká zpráva o 37. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 5. júna 1940 (Zpráva sociálneho a zdravotného a ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu zákona o úprave služobného pomeru vydatých štátnych zamestnankyň a o zmene niektorých ustanovení vládneho nariadenia č. 380/1938 Sb. z. a n. o úsporných opatreniach personálnych). Dostupné na: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/DsDocumentVariant?documentVariantId=42393&fileName=zazn.pdf&ext=pdf>>, s. 6-7 (s. 6-10)

²³⁶ Zasadanie snemu Slovenskej republiky. In *Slovák*, 6. júna 1940, roč. XXII, č. 131, s. 3. Podľa zákona č. 40/1941 Sl. z. mohli prepustené učiteľky a štátne zamestnankyne (podľa §30 vládneho nariadenia č. 380/1938 Sb. Z. a n. a §9 zákona č. 150/1940 Sl. Z.), ktoré pôvodne pri odchode zo služby uprednostnili odstupné do 30 dní od účinnosti tohto zákona toto odstupné vrátiť a získať tak nárok na odpočívne platy (dôchodok) pred dosiahnutím 55. roku života. Rovnako aj učiteľky, ktoré sa dobrovoľne zriekli služby podľa §2 zákona č. 246/1939 Sl. z. a volili penzionovanie, nadobudli nárok na penziu pred dovŕšením 55. roku života, ak sa stali trvale neschopnými služby. *Päť rokov slovenského školstva : 1939 - 1943*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 97.

Pri prvom výročí vzniku slovenského štátu sa na stránkach tlače objavila spokojnosť s rodinnou politikou vlády. Nezáujem zakladať manželstvá, ktorý bol údajne spôsobený nadbytkom inteligencie, t.j. nadbytkom zamestnaných dievčat a vydatých žien vláda riešila „nie drasticky“, ale „správnym spôsobom“. Pri zamestnávaní boli uprednostňovaní mladí muži, ktorí „musia mať slušné zamestnanie, aby mohli čím skôr pomýšľať na ženbu a dievčatá musia znovu hľadať vyplnenie svojho ženského poslania v rodinnom živote“.²³⁷

Aj otázka reformy vzdelávania dievčat sa dostala do kontextu s problémom podpory pôrodnosti a navrátenia slovenských žien do rodín. Perspektívy ďalšieho vzdelávania dievčat púťali pozornosť odbornej aj laickej verejnosti. V súvislosti s ďalším smerovaním dievčenského školstva zaznievali aj názory o potrebe rozvoja najmä „učňovských dievčenských škôl“, na ktorých sa dievčatá mali pripraviť na založenie domácnosti a rodiny, „naučiť sa úsporne (časove i finančne) viesť domácnosť a dostať aspoň najpotrebnejšiu elementárnu prípravu pre starostlivosť o matku a dieťa a pre výchovu dieťaťa.“ Budúca slovenská škola mala „vychovávať hrdinské slovenské dievčatá, ktoré za svoj národ a za svoju vlasť budú vedieť obetovať všetko, len pre ňu budú žiť, len pre ňu pracovať, pre ňu rodiť mnoho zdravých synov a dcér a tie vychovávať v zmysle slov: so štítom, alebo na ňom“.²³⁸ Počas rokovaní Kultúrneho výboru Slovenského snemu o návrhu vládneho nariadenia o organizácii a správe a správe strednej školy minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák vyslovil názor, že slovenský národ potrebuje vzdelané ženy. Ich uplatnenie ale nevidel „po úradoch, kanceláriách, alebo hoc i za katedrami“. Predpokladal preto realizovanie „reformy životného povolania žien a rodinného života“. Ideálom dievčat mala byť stredná škola, ktorá „pripravuje na rodinný život“. Vláda mala dať dievčatám „príležitosť upraviť svoje vzdelanie tak a tým smerom, ktorý vedie k šťastnému rodinnému krbu“.²³⁹

Na stránkach ženského časopisu *Živena* sa objavil článok, v ktorom autorka Marta Bukovinská prezentovala názor na vzdelávanie žien a možnosti ich uplatnenia v zamestnaní, lebo „dnešné časy kladú na

²³⁷ ANKA. Slovenská žena v slobodnom štáte. In: *Slovák*, 14. marca 1940, roč. XXI, č. 61, s. 35.

²³⁸ DAFČÍK, Ján. Výchova dievčat v slovenskom štáte. In: *Kultúra*, január – február 1940, roč. XII, č. 1 – 2, s. 27 (s. 22-27).

²³⁹ Koedukácia sa protíví nášmu výchovnému ideálu. In: *Slovák*, 22. júna 1939, roč. XXI, č. 142, s. 2.

ženskú veľké požiadavky. Musí za každú cenu vedieť byť samostatná v boji o skyvu chleba, ale nesmie zabúdať pripravovať sa na svoje posvätné povolanie – na materinstvo.“²⁴⁰ Všeobecne sa tak akceptovalo zaradenie praktického vzdelávania pre dievčatá – vedenie domácnosti, domáce práce, starostlivosť o rodinu a dieťa. Otázka vzdelávania dievčat sa diskutovala v kontexte predstáv o ich profesijnej a spoločenskej realizácii. Jednotlivé názory odrážali dobové predstavy o „prirodzenom“ mieste ženy v rodine a o odlišnostiach medzi pohlaviami. Problém rezonoval na verejnosti najmä v súvislosti s prípravou vládneho návrhu na obmedzenie vysokoškolského vzdelávania dievčat.

Podporné stanovisko k vládne mu návrhu uverejnila *Slovenská pravda*. Neznámy autor (er) vyšiel pri formulovaní svojho názoru k obmedzeniu štúdia dievčat na vysokých školách z predpokladu, že „prirodzené miesto dievčaťa je v rodine, a že ani doterajšie stredoškolské a tým menej vysokoškolské štúdium ho na toto poslanie nepripravuje. Lebo koniec – koncov, my nepotrebujeme ženských inžinierov, advokátov, profesorov, hoci ich je nedostatok, ale potrebujeme zdravé, pre život a jeho ťažkosti dobre pripravené ženy – matky, ktoré sa nebudú báť rodiny a ťažkostí, ktoré sú s rodinným životom a s výchovou detí spojené. Keď máme zdravú matku, máme zdravú aj rodinu, a zo zdravých rodín pozostáva zdravý národ“²⁴¹. Opätovne argumentuje „prirodzeným poslaním ženy je v lone rodiny a je jej určené samým Stvoriteľom“. Spod tohto „zákona prírody“ oslobodzuje, podľa autora, len vyšší a nadosobný záujem „napr. služba božia, väčšie sebaposvätenie (napr. v reholi) alebo služba vyšším záujmom, napr. práca vedecká, sociálno – charitatívna a podobne, ale toto všetko sú vlastne len výnimky, všeobecným pravidlom pre mladých ľudí je založenie rodiny“. Autor pripustil, že vysokoškolské vzdelanie má určité prednosti, ale tie sú skôr „rázu individuálneho“ a platia len pre jednotlivé dievčatá a nie pre celok. Pripustil, že v niektorých odboroch sa vysokoškolsky vzdelané ženy uplatňujú lepšie ako muži (detskom a ženskom lekárstve), ale „nesmieme zabúdať, že vysokoškolské štúdium vo všeobecnosti odsudzuje dievčatá domovu a povolaniu ženy – matky“. Vysokoškolsky vzdelané ženy podľa neho „tratia smysel pre domácnosť, v ktorej i tak prv – neskôr zakotvia. A keď raz založia rodinu, už je ťažko mysliteľné, aby sa bez škody rodiny

²⁴⁰ BUKOVINSKÁ, Marta. Voľba povolanie pre dievčence. In: *Živena*, jún – júl 1940, roč. XXX, č. 6 – 7, s. 173-174.

²⁴¹ ER. Čo je s vysokoškolským štúdiom dievčat. In: *Slovenská pravda*, 30. septembra 1941, roč. VI, č. 224, s. 1.

venovali zamestnaniu, na ktoré sa štúdiom pripravili. Tak sa stáva, že nie sú ani v povolani činné, a ani v rodine sa nevedia dostatočne uplatniť, a aspoň za istý čas sú v nej bezradné“. V domácnosti a v rodine sa lepšie osvedčia dievčatá so stredoškolským (so stredoškolským odborným vzdelaním). Následne teda kladie otázku, načo bolo dievčatám to vysokoškolské štúdium. Dievčatá dosiahli síce vyššiu intelektuálnu a spoločenskú úroveň, ale bola príliš draho vykúpená a je otázne, či bola „hodná toľkej námahy, a či by sa to duševné niveau nedalo dosiahnuť vhodnejšími prostriedkami, ľahším a cieľu primeranejším spôsobom, bez toho teoretického balastu“. V závere veľmi alibisticky zhrnul (svoj pozitívny, ale vlastne negatívny postoj k vysokoškolskému štúdiu dievčat), že „sme len proti takému vysokoškolskému štúdiu dievčat, ktoré odcudzuje ženu od jej Bohom jej určeného poslania, to jest poslania ženy – matky – (predovšetkým vlastných detí!), a tu musíme bohužiaľ konštatovať, že okrem nepatrných výnimok je takým celé naše vysokoškolské štúdium, a teda že sa pre naše slovenské devy nehodí“.

Návrh na obmedzenie vysokoškolského štúdia žien vyvolal búrlivú reakciu najmä medzi ženami na stránkach ženských časopisov *Živena* a *Nová žena*. Odmietavé odborné stanoviská (právne, sociálne aj pedagogické) a ostrá polemika a jednoznačné odmietavé argumenty žien pravdepodobne prispeli k tomu, že návrh zostal len v rovine návrhu a nereализoval sa v praxi.

Už v roku 1941 bola na stránkach Slováka prezentovaná spokojnosť s rodinnou politikou slovenskej vlády: „V obnovenom slovenskom štáte dobre sa doteraz staráme o slovenskú rodinu.“²⁴² Tempo ale nemalo spomaliť, rodiny mali byť naďalej podporované a zveľaďované. Táto spokojnosť, najmä s materiálnou podporou viacdenných rodín, bola opätovne prezentovaná na stránkach tlače v máji 1943 pri príležitosti osláv Dňa slovenskej rodiny. Poslanec Karol Körper vyzdvihol najmä zvýšenie životného štandardu viacdenných rodín robotníckych a zamestnaneckých vrstiev obyvateľstva zavedením rodinnej mzdy a vďaka úprave platov. Volal ale po „duchovnom“ posilnení rodiny – „po posilnení koreňov slovenskej rodiny, jej svetového názoru, jej idealizmu, jej náboženských základov a jej duševnej postate“.²⁴³ Napriek pozitívnemu hodnoteniu rodinnej politiky štátu sa ale objavila aj kritika. Predmetom negatívneho hodnotenia bol

²⁴² PAUČO, Jozef. Slovenská rodina. In: *Slovák*, 12. júna 1941, roč. XXIII, č. 133, s. 1.

²⁴³ KÖRPER, Karol. Slovenská rodina – prameň národnej jednoty. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 1.

naďalej problém jednodetných manželstiev. Autor článku varoval pre uspokojením sa z populačného rastu predchádzajúcich generácii a pred rozširovaním moderného a „neslovenského“ systému jednodetných manželstiev a rodín. Volal po propagovaní mnohodetných rodín, ktoré boli „zdravým, pravým jadrom biologickej sily našej rasy“ a po „nehatenom vzťahovaní“ sa slovenskej populácie.²⁴⁴ Pozitívne zhodnotil rodinnú politiku slovenského štátu aj prezident Tiso pri príležitosti osláv Dňa slovenskej rodiny v Bánovciach nad Bebravou 30. mája 1943. Vyzdvihol právne upevnenie manželského zväzku, úspechy sociálnej politiky pri zabezpečení rodín (rodinné prídavky, podpora bývania).²⁴⁵

Okrem vládnej rodinnej politiky pri vývoji pôrodnosti svoju úlohu zohrávali aj zložité medzinárodné pomery, vojnový konflikt a neistota budúcej existencie štátu. Už v roku 1942 rezonovala vojnová realita v článkoch publikovaných ku Dňu slovenskej rodiny.²⁴⁶ Napriek vládnej propagande o úspechoch režimu a jeho sociálnych opatreniach na podporu rodiny, zložitá sociálna situácia a prebiehajúca vojna, nevytvárali vhodné podmienky pre rast pôrodnosti na Slovensku.

Pohľad žien na materstvo a populačnú politiku slovenského štátu

Nie všetky opatrenia slovenskej vlády na podporu rodiny a pôrodnosti prijímali ženy bez pripomienok. Názory väčšiny ženskej časti populácie nie je možné postihnúť. Napriek tomu sa nám zachovali názory niekoľkých prevažne vzdelaných, politicky a spoločensky aktívnych žien, ktoré vo svojich článkoch úvahách a literárnych dielach reflektovali rodinnú politiku a situáciu na Slovensku. V atmosfére cenzúry a regulácie tlače nemôžeme očakávať objektívne hodnotenie vzniknutej situácie. Kritické názory a polemiky žien sa objavovali najmä v súvislosti s prepúšťaním žien z verejných a štátnych služieb a v súvislosti s reformou vzdelávania dievčat a žien na stredných a vysokých školách. Mnohé publikované názory, či už kvôli presvedčeniu a názorom autoriek, alebo zásahom cenzúry, v konečnom dôsledku podporovali oficiálnu štátnu propagandu. Najviac priestoru mali ženy na vyjadrenie svojich názorov

na stránkach ženského časopisu *Nová žena*, ktorý reprezentoval názory a postoje členiek a sympatizantiek Katolíckej jednoty žien a jej dievčenskej zložky Veniec²⁴⁷ a na stránkach ženského časopisu *Živena*, ktorý mal ale prevažne literárny a umelecký charakter. Niektoré pálčivé ženské témy ale boli analyzované aj na stránkach *Živeny*.

Medzi prvými sa na adresu rodinnej politiky autonómnej vlády vyjadrila Ľudmila Podjavorinská²⁴⁸. Vo svojej rozsiahlej prednáške podporila „*prvé heslá, ktoré odzneli z prestola našej slovenskej vlády: Ženu vrátime rodine! Stvoriť čistý rodinný život!*“. Konzervatívne hodnoty autorky sa prejavili najmä definovaním tradičných úloh ženy: „*Rozdelenie, uznávané v civilizovanej spoločnosti od čias ako bola založená rodina. A treba uznať že náš národ dnes veľmi potrebuje ženy na tom mieste, na ktoré ju predurčila sama príroda. Ako dobré manželky – vytvárať čistý, šťastnejší rodinný život. Ako matky hojnejšieho a lepšie vychovaného dorastu. A ako gazdiné. Žena rozhladená i v iných oboroch, so správnymi názormi, s ostrým umom bude vedieť správnejšie gazdovať s príjmami – v mnohom to čo sa stratí na plate, získa sa sporivosťou doma.*“ Zdôrazila význam domácej sféry a práce žien – najmä „*úsporné gazdovanie*“, ktoré „*nie je menej dôležitou pre štát ako práca v úrade. Pravda, ako raz Vajanský konštatoval, príjemnejšie je sedieť v byro, ako variť, prať, punčošky zašívaj.*“ V prednáške jednoznačne prezentovala kresťanský ideál slovenskej rodiny, ktorú prirovnávala k hradu: „*Hrad, v ktorom pod kráľovským žezlom lásky srdcom kraľuje žena múdra – a jako ju Písmo Sväté nazýva, žena statočná. Jej cena väčšia je nad perly! Teplý domov, kde sídli zbožnosť. A opatruje sa skôst : láska k národu a vlasti! A prípadne pestí sa to najnádhernejšie, najcennejšie – perla božej myšlienky – detská dušička.*“²⁴⁹

²⁴⁷ Organizácia pôsobila na Slovensku od roku 1920. Bola členkou Medzinárodnej únie katolíckych ženských zväzov a reprezentovala modernizačnú politiku Vatikánu na podporu angažovanosti laikov a laičiek, ktorí sa svojou činnosťou hlásili k hnutiu Katolícka akcia. ZAVACKÁ, Marína. „Nová žena“ so starou prachovkou : Prejavy občianskeho vzdoru na stránkach časopisu Katolíckej jednoty žien 1939 a 1940. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene : Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 376 (s. 375-402).

²⁴⁸ Ľudmila Podajvorinská (* 1872 - † 1951) - mnohostranná osobnosť slovenského literárneho a kultúrneho života, písala poéziu, prózu a najmä literatúru pre deti, publicistka a aktívna podporovateľka ženského hnutia (najmä vzdelávania žien a dievčat).

²⁴⁹ PODJAVORINSKÁ, Ľudmila. *O čistom rodinnom živote : Rozhlasová prednáška z 28. decembra 1938 (17:45 – 18:00)*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 124 C 34.

Ženy vo svojich pohľadoch na rodinu, rodinnú politiku vyzdvihovali v prvom rade materstvo a najmä dieťa ako „najsľadšiu i najväčšiu výplň života“. Napriek zložitej dobe, dieťa zaplaší pochybnosti a „slabú chvíľu“. Ako katolíčky sa zásadne stavali proti regulácii pôrodnosti: „Keď tvoje dieťa, matka, nemáš možnosť vybaviť všetkými prostriedkami proti svetskej biede, to neznamená, že máš právo nedať mu život. Lebo nie pre tento Svet ti dáva Boh dieťa.“²⁵⁰ Vo fiktívnu monológu čerstvej mamičky nad kolískou svojho dieťatka odznela chvála na materstvo: „Krásne je byť matkou! Dívať sa na malé buclaté stvorenie, oddychujúce si spokojne v oblaku batistu a čipiek.“ Narodenie dieťaťa prekrývalo u autorky všetko utrpenie, ktoré bolo spôsobené ťažkým a nebezpečným pôrodom. V úvahe myšlienky matky smerujú do blízkej aj vzdialenejšej budúcnosti s predsavzatím vychovať „hrdého a verného syna národa“.²⁵¹ Materstvo bolo samotnými ženami vyzdvihované a oslavované ako najväčšie a najdôležitejšie poslanie každej ženy. Aj samotné ženské autorky boli veľmi kritické na adresu bezdetných rodín: „Mnohí, veľmi mnohí ľudia, nepochopili Boha a tým samozrejme ani úlohy a povinnosti, ktoré majú v živote. Pomstí sa im to, ale oni to nechápu. V živote sú nespokojný, ich rodinný život je nešťastný, prázdny a bezcenný... Sú to obyčajne rodiny dobre situované, bohaté, a to je do istej miery tiež dôkazom neprirodzenosti ich počínania. Človek jednoduchý, z priemerných pomerov, žije vždy prirodzenejšie ako druhý.“²⁵²

Mária Kočanová²⁵³ na stránkach časopisu Spolku sv. Vojtech Kultúra k téme materstva a ochrany nenarodeného dieťaťa uviedla, že „napriek vysokému a všeobecnému kultu matky zavítala doba, keď sa tento najprirodzenejší cit prežil, keď ho zahodili medzi staré haraburdie, keď materstvo začalo vychádzať z módy vôbec“²⁵⁴. Táto „novinka“ sa, podľa autorky, šírila z Paríža po Európe, najprv po mestách, no čoskoro „vpustila si korene aj do našich zdravých dedín“. Vyzdvihla preto politiku slovenskej vlády „od základu kresťanskej, ktorá vysoko vyzdvihla zástavu materstva“. Z pozície kresťanských konzervatívnych hodnôt bola kritizovaná

²⁵⁰ PETRÍKOVÁ, Mária. Pusťte ovečky k Pánovi. In: *Nová žena*, 6. augusta 1939, roč. II, č. 32, s. 2.

²⁵¹ TOMAŠTIKOVÁ – KLČOVÁ, Cecília. Nad kolískou. In: *Slovák*, 30. mája 1943, roč. XXV, č. 124, s. 9.

²⁵² GABRIELA Bezdetné rodiny. In: *Nová žena*, 3. marca 1940, roč. III, č. 10, s. 2 - 3.

²⁵³ Mária Kočanová (* 1890 – † 1976) – učiteľka a spisovateľka, osvetová pracovníčka, venovala sa detskému a ochotníckemu divadelníctvu. Publikovala krátke prózy, poviedky, verše, detské poviedky a rozprávky.

²⁵⁴ KOČANOVÁ, Mária. Kult matky. In: *Kultúra*, máj 1939, roč. XI, č. 5, s. 97-99.

emancipácia, ktorá spôsobila, že ženy zabudli na „dôležitosť a jedinečnosť poslania ženy v rodine i v národe“. Otázka emancipácie, osamostatnenia žien a uvoľnenia mravov na spôsob mužov znamenala pre ženu „skôr strácanie samej seba vo vlastnom vnútri“. Emancipácia odvieďla „dnešnú ženu od jej povolania a uškodila tým lepšie stránke ženinho životného povolania – zjemňovať a usmerňovať všetko v rodine na vyšší stupeň dokonalosti.“²⁵⁵

Ženy sa na stránkach tlače vyjadrovali aj na adresu mužov a k otázke uzatvárania manželstiev a zakladaniu rodín. Vo februári 1939 na stránkach *Novej ženy* spisovateľka Mária Kočanová kritizovala mužov a obvinila ich z krízy manželského a rodinného života. Podľa jej názoru sa muži vrátili zo svetovej vojny „s novými mravmi a novými názormi“ a „boja sa ženby“. Mladí muži sa podľa autorky vyhýbali „statočným a mravným dievčatám. Nestačí im pracovitá družka a obetavá matka. Do manželského jarma iba v tom prípade sklonia hlavy, keď aj žena zarába.“ Autorka tak vidí za snahou dievčat zamestnať sa vlastne len príležitosť pre nájdenie si ženícha: „Preto dievčatá túžiace po vydaji, húfom sa hrnú do úradov, škôl a súkromných podnikov. Tam si hľadajú a zväčša a nájdu ženíchov.“ Kočanová potom vykreslila smutný osud takýchto manželstiev: „Takýmto manželom úrad je domovom. Kuchyňa a domácnosť je ponechaná na pomocnicu, v menej kladnom prípade sa kolektivizuje v jedálňach a kaviarňach. Vo vyhasnutom domácom kozube žíva smutná bezdetnosť.“ Samozrejme privítala politiku slovenskej „kresťanskej“ (vtedy ešte autonómnej) vlády a jej program „kultu domáceho kozubu“, najmä jej sociálny aspekt – zabezpečenie žien v domácnosti „určeným platom“ a pripravované prídavky pre deti. Sociálne zabezpečenie žien – manželiek malo vylúčiť „zotročenie a týranie žien mužskými surovcami“ a zároveň umožniť, aby „v slovenskom kozube vzplanul oheň blahobytu a v tom teple zaznel milý hlas zdravých, sútych dietok“. Problém uzatvárania manželstiev sa mal vyriešiť „vysokou daňou pre starých mládencov“. Autorka od toho očakávala „silné mravné obrodenie“ a „vyhúknutie vitálneho prúdu manželského života“.²⁵⁶

Veľmi časté boli reakcie žien na problém ich vytlačania z verejného priestoru, prepúšťania vydatých žien zo štátnej a verejnej služby a následkov týchto opatrení na život žien a ich rodín. Väčšina žien sa v reakciách ostro ohradzovala proti obvineniam, že zamestnané ženy

²⁵⁵ A. K.-OVÁ Kresťanská žena a emancipácia. In: *Nová žena*, 9. júna 1940, roč. III, č. 24, s. 2.

²⁵⁶ KOČANOVÁ, Mária. Problém vydávania žien kedysi a dnes. In: *Nová žena*, 5. februára 1939, roč. II, č. 6, s. 2-3.

zanedbávali deti a rodinu. Rovnako sa zastávali vzdelaných žien a ich pripravenosti viesť svoju domácnosť a rodinu podľa moderných trendov.

Už v októbri 1938 sa v článku *Patrí nám len varecha?* autorka M. Lerová ohradila proti snahám vymedziť pre ženy len súkromný priestor – rodinu a domácnosť: „Často sa hovorí, že sa študovaná žena odklonila od svojho pôvodného poslania, že kráča novými cestami. – Životný boj prinútil ženu, aby odložila časť svojej citlivosti a možno aj pohodlnosti. Lebo rozhodne bolo pohodlnejšie sedieť doma, opatrovať celú rodinu a o inšie sa nezaujímať, na ničom sa neúčastniť.“ Zároveň na „obranu“ vzdelaných žien uviedla, že „ak má žena vyššie vzdelanie, to ešte neznamená, že nevie byť pravou, nežnou a starostlivou ženou, matkou a dobrou gazdinou“.²⁵⁷ Väčšina autoriek článkov vystupovali na ochranu zamestnaných vydatých žien a odmietali obvinenia, že zamestnané ženy zanedbávajú svoje domácnosti a rodiny, alebo že tieto ženy sú lenivé a márnivé. Naopak zdôrazňoval hodnotu zamestnaných vydatých žien, ktoré „na obe strany zapriahnuté držia mravnú úroveň a sociálny poriadok, lebo veľmi mnohí chlapi by sa vôbec nemohli oženiť, keby nerátali aspoň pre začiatok aj na ženin chlieb“.²⁵⁸

No našli sa aj ženy, ktoré akceptovali oficiálnu argumentáciu a súhlasili s prepúšťaním vydatých a zamestnaných žien – matiek, lebo nedokázali dostatočne zabezpečiť chod domácnosti a pohodlie rodiny, alebo dokonca odmietali manželstvo a materstvo ako také. V decembri 1938 sa na stránkach *Novej ženy* objavil ďalší príspevok do diskusie o zamestnaných ženách. Autorka článku (M.H.) argumentovala najmä ekonomickými a sociálnymi dôvodmi riešenia otázky zamestnaných žien.²⁵⁹ V príspevku ale poukázala na problém zanedbávania domácnosti a aj neochoty zakladať si rodiny a rodiť deti: „Keď je vydatá žena viazaná zamestnaním, je to jak na úkor jej domácnosti, tak aj na úkor toho zamestnania“. Vydatá žena sa nemôže venovať domácnosti a deťom, „preto zárobkove činná žena sa vyhýba materinstvom“: Autorka v závere navrhla úpravy platov ženatých mužov, aby mohli uživiť svoju manželku v domácnosti aj niekoľko detí.

²⁵⁷ LEROVÁ, M. Patrí nám len varecha? In: *Nová žena*, 16. októbra 1938, roč. I, č. 42, s. 11-12.

²⁵⁸ VÁCLAVÍKOVÁ – MATULAYOVÁ, Margita. Pri krbe či v povolání. In: *Nová žena*, 14. januára 1938, roč. I, č. 3, s. 3-4.

²⁵⁹ M.H. Zárobkove činná žena. In: *Nová žena*, 18. decembra 1938, roč. I, č. 51, s. 14.

Do popredia sa tak postupne drali „pozitívne príklady“ žien, ktoré zanechali svoje zamestnanie, aby sa mohli venovať rodine a deťom. Ako svetlé príklady tu poslúžili najmä manželky čelných predstaviteľov režimu. S nostalgiou na svoje povolanie učiteľky spomínala na stránkach *Novej ženy* aj manželka poslanca HSLS a predsedu Slovenského snemu Martina Sokola, Anna Sokolová: „Ja som do nedávna vyučovala. Byť učiteľkou bolo mojim vytúženým snom od detinstva. A veru svoje povolanie som mala veľmi rada. Ťažko mi bolo sa s ním rozlúčiť. Odišla som dobrovoľne v povedomí, že prepúšťam miesto inému, ktorý je na zamestnanie viac odkázaný. Teraz žijem skoro výlučne rodine.“²⁶⁰

Ako pozitívny príklad vyznel list čitateľky (K...Ra), ktorá sa na stránkach *Novej ženy* podelila o svoje pocity po odchode zo zamestnania. Po „rozumnom uvážení“ sa zriekla služby, čo znamenalo pre rodinu pokles príjmov: „Náš príjem sa zmenšil o 800 K, ale čo je 800 Ks mesačne oproti šťastiu rodiny?“²⁶¹ Za najväčší prínos svojho rozhodnutia označila radosť svojich detí, ktorým mama neodchádza každodenne do práce: „Slzy radosti vyhrkli mi, áno, budeme spolu pracovať, formovať rozumček malej dcéry a vychovávať už väčšieho synka.“ Sústredená len na činnosti v domácnosti a starostlivosť o rodinu dokázala zabezpečiť šťastný rodinný život: „Deti sú čisté, poslušné a všetci sme šťastní.“

Väčšina žien sa na stránkach tlače (*Živeny*, *Novej ženy*) v súvislosti s prepúšťaním vydatých zamestnaných žien vyslovila za sociálne spravodlivé a objektívne riešenie problému. Odmietali paušálne prepúšťanie všetkých žien bez rozdielu. Slovenská spisovateľka Margita Figuli na stránkach *Živeny* navrhovala úpravu pomerov tak, aby sa mladým dala možnosť ženiť a zakladať si rodiny, aby mohli viesť „riadny a normálny život“. Argumentovala pre zavedenie príplatku k mužovej mzde na ženu a deti, aby rodiny mohli z jednej mzdy slušne vyžiť. Podpora rodinnej politiky mala odstrániť dlhé mládenčenie, umožniť ženám, ktoré sa nemohli vydať, udržať si zamestnanie, podporila by sa rodinná politika a pôrodnosť.²⁶² Snahy vrátiť Slovenky „z kancelárií

²⁶⁰ SOKOLOVÁ, Anna. Moji najdrahší. In: *Nová žena*, 12. marca 1939, roč. II, č. 11, s. 3.

²⁶¹ K...Ra Z listov našich čitateľov. In: *Nová žena*, 12. marca 1939, roč. II, č. 11, s. 9.

²⁶² FIGULI, Margita. Hlasy o dvojročných príjmoch v manželstve. In: *Živena*, december 1938, roč. XXVIII, č. 12, s. 291-293.

domov a k rodine“ mali byť podporené finančným zabezpečením manžela, aby svoju rodinu mohli užiť.²⁶³

Otázka zamestnávania žien rezonovala na stránkach tlače aj neskôr, po zákonnej úprave služobného pomeru učiteliek aj štátnych úradníčok. V časopise *Kultúra* v roku 1942 Z. Rajecká poukázala na problém zamestnávania žien. Podľa jej názoru ženy nepracovali „z prepychu a nudy, ale z núdze. Že je tomu tak, o tom svedčia príklady, keď veľký počet žien bez uvažovania opustil i tie najvýhodnejšie podmienky samostatného života, keď šlo o to, aby ich zamenili za najvyššie a najsovätejšie, teda pre ženu jediné opravdivé povolanie materskosti v rámci rodinného života.“ Bránila ženy, ktoré kvôli sociálnym pomerom aj po uzavretí manželstva si „ponechali svoje zárobkové miesto“. Každá žena by s radosťou opustila zamestnanie, keby si to mohla dovoliť. Dobré totiž vedia, aká by to bola výhoda pre rodinný život a aké by to bolo pohodlné pre ne, keby všetku svoju energiu mohli vynaložiť „na vrch rodinného života“. V závere autorka dodala na adresu veľkých požiadaviek režimu na adresu žien: „sme ďaleko od ideálnych pomerov, ktoré by umožnili žene, aby si volila len jednu stránku života. Ba vidí sa mi, ako by sa jej kládli so dňa na deň väčšie úlohy, vždy väčšie výkony sa žiadali od nej. Keby sa mohlo vyhovieť požiadavkám, každá žena by mala byť dokonalou, všestrannou bytosťou, ktorá by na každom poli dokonale obstála. Potom by bola každá žena jedinečná matka a manželka, znamenitá gazdiná a vychovávateľka, nepostrádateľná spolupracovníčka mužova, vzácna pracujúca sila v povolani, ba aj dôstojne reprezentujúca dáma.“²⁶⁴

Mnohé ženy dokázali na stránkach tlače obhájiť zamestnávanie žien s poukazom na sociálne problémy rodín s jedným (mužským) príjmom, frustráciu mladých vzdelaných žien po ich prepustení zo zamestnania a razantne odmietli obvinenia, že zamestnané a vzdelané ženy sa nedokážu a nechcú starať o rodinu a deti, zabezpečovať pohodlie manžela.

Na stránkach ženských časopisov bola pravdepodobne najdiskutovanejšou témou otázka vzdelávania dievčat a žien. Okrem všeobecných príspevkoch o potrebe vzdelávania slovenských žien sa diskusia preniesla do roviny konkrétnej reakcií na opatrenia štátnej moci – zrušenie koedukácie, reforma stredoškolského štúdia dievčat a jeho perspektívy a najmä otázka obmedzenia vysokoškolského štúdia

²⁶³ Rj. Hlasy o dvojítych príjmoch v manželstve. In: *Živena*, december 1938, roč. XXVIII, č. 12, s. 293-294.

²⁶⁴ RAJECKÁ, Z. Ženská otázka dnes. In: *Kultúra*, október 1942, roč. XIV, č. 10, s. 431-433.

žien. Mnohé príspevky do diskusie o vzdelávaní sa dotýkali problému praktického vzdelávania dievčat pre potreby rodinného života a materstva. Všeobecne koncipované názory o potrebe vzdelávania žien zdôrazňovali najmä význam vzdelávania pre profesijný aj súkromný život žien – sebadôvera, sebaúcta, schopnosť rovnocenného spolunažívania s mužom, schopnosť správne vychovávať deti. Názory žien na vzdelávanie dievčat reagovali bezprostredne na ohlasované a pripravované reformy vo vzdelávaní a výchove dievčat v súvislosti s heslom slovenskej vlády o vrátení ženy rodine. Najmä vzdelané ženy, profesorky, podporovali vzdelávanie dievčat aj na stredných školách, pričom popri všeobecných predmetoch sa mali rozvíjať aj v typicky ženských zručnostiach. Profesorka Marta Miklošková²⁶⁵ sa v svojom príspevku *Výchova našich dievčat* postavila proti obmedzeniu štúdia dievčat: „Vychovať ženu pre manželstvo a materstvo neznamená vziať ju v štrnástom roku zo školy a dať jej t.zv. praktické všeobecné vzdelania, pod ktorým sa obyčajne myslí – vedieť predovšetkým variť, šiť a dieťa opatrovať, čiže riadiť sa heslom – žene patrí varecha.“ Z vlastnej skúsenosti poukazovala na bystrosť, snaživosť a pohotovosť dievčat, ktoré sama učila. Preto navrhovala, aby „bystré a nadané dievča nech študuje do svojho osemnásteho roku medzi ktorým časom a potom, ak chce, za rok, naučí sa všetkým domácim prácam“. Marta Miklošková podporila aj tie mladé ženy, ktoré chceli študovať na univerzite. Odmietla názory, že vzdelané ženy „sú stratené“ pre manželstvo a materstvo: „Poznám mnoho žien s akademickým titulom, ktoré žijú v tom najšťastnejšom manželstve. A dovoľujem si tvrdiť, že tieto ženy sú i dobré matky.“ Autorka obraňuje vzdelávanie dievčat: „Štúdium, chápané vážne a opravdive, je nám najlepšou zárukou dobrých žien a matiek.“²⁶⁶ V pokračovaní svojho príspevku Marta Miklošková vyslovila potrebu vychovávať slovenské dievčatá tak, aby boli „múdre, sebavedomé v svojom okolí, a to sebavedomie nesmie stratíť ani v manželstve“. V otázke vydaja (manželstva a rodiny) prezentuje veľmi racionálny postoj: „Pri výchove dievčat nesmieme im od malička vštepovať zásadu, že ich výlučným povolaním je povolanie ženy a matky. Spáchame tým krivdu na budúcom živote tých dievčat,

²⁶⁵ Marta Miklošková (* 1912 - † 1966) – učiteľka, publicistka, aktívna v podpore katolíckej cirkvi aj po roku 1948. Aktívne pôsobila ako učiteľka ešte v roku 1942, pričom prvé dieťa sa jej narodilo v marci 1939, druhé začiatkom roku 1940. MIKLOŠKO, Jozef. *Ako sme boli malí*. Bratislava : ACO, 2007, s. 116.

²⁶⁶ MIKLOŠKOVÁ, Marta. *Výchova našich dievčat*. In: *Nová žena*, 26. februára 1939, roč. II, č. 9, s. 4.

ktoré v živote nestretnú nikoho, kto by ich chcel za manželku.“²⁶⁷ V závere tak dáva nádej na užitočný a zmysluplný život aj slobodným (nevydatým) ženám.

K otázke vzdelávania žien sa na stránkach *Novej ženy* vyjadrila vo svojom článku o ženskej osvetovej práci aj redaktorka Helena Sabolová. Autorka na jednej strane vyjadrila súhlas s návratom žien k rodinnému kozubiu, zároveň ale dodáva, že „aj v rodine treba, aby naša slovenská žena mala z čoho rozdávať“. Len vzdelaná žena totiž mohla zabezpečiť aj vzdelanie pre svoje deti: „Ona vychováva. Ona vstúpuje do svojho dieťaťa zásady, ktoré budú utvárať v ďalšom veku samostatného myslenia nový charakter. Aký široký bude jej horizont, taký široký bude horizont vedomostí aj u jej detí. Dieťa, ktorému matka stačí v udeľovaní rád a poučení aj vtedy, keď je na gymnáziu, bude rozhodne čulejšie, ako dieťa, ktoré si už vo vyššej triede ľudovej školy dovolí samu matku poučovať.“²⁶⁸

Neustále prezentované snahy prepúšťať ženy najmä učiteľských postov a tým motivované návrhy na obmedzovanie štúdia dievčat aj na učiteľských ústavoch vyvolali reakciu dotknutých dievčat - študentiek. Na rozhlasovú prednášku o štúdiu dievčat reagovali študentky „učiteľácky“. Súhlasili s vymedzením úlohy ženy „byť dobrou gazdinkou a matkou, ktorá starostlivo vychováva svoje deti“ aj s obmedzovaním zamestnávania učiteľiek, ale argumentovali inými zamestnanými ženami, ktoré stále ešte mohli vykonávať svoje povolanie. Študentky považovali práve učiteľské povolanie za ženám najbližšie: „veď kto iný lepšie pochopí útlu detskú dušu, keď nie jemná duša ženy!“ Navyše dievčatá študujú na učiteľských ústavoch nielen kvôli „chlebu v ruke“, ale najmä z lásky k povolaniu. Aj po vydaji a zanechaní práce vzdelaná žena – učiteľka môže uplatňovať svoje vedomosti vo výchove vlastných detí.²⁶⁹

Novým impulzom pre diskusiu o (ne)potrebe vzdelávania dievčat a žien sa stal vládny návrh na obmedzenie vysokoškolského štúdia žien v lete 1941. Okrem odbornej verejnosti museli stanovisko zaujať aj slovenské ženy, najmä vzdelané a verejne aktívne. Živena priniesla rozsiahly materiál na tému vysokoškolského štúdia žien aj s reakciami

²⁶⁷ MIKLOŠKOVÁ, Marta. Výchova našich dievčat. In: *Nová žena*, 5. marca 1939, roč. II, č. 10, s. 9.

²⁶⁸ SABOLOVÁ, Helena. S osvetou medzi najširšie vrstvy. In: *Nová žena*, 5. marca 1939, roč. II, č. 10, s. 2.

²⁶⁹ B.G. – A.S. Učiteľácky. Naša pošta : Odpovedáme! In: *Nová žena*, 28. januára 1940, roč. III, č. 5, s. 11-12.

vysokoškolsky vzdelaných a úspešných žien. Autorka Zora Jesenská reagovala na návrh regulovať vysokoškolské štúdium žien odvolávkou na článok Eleny Maróthy Šoltésovej *Potreba vzdelanosti pre ženské, zvlášť so stanoviska mravnosti*, v ktorom sa pred pol storočím jednoznačne vyslovila za vzdelávanie žien. V samotnom článku sa redaktorka Živeny pustila do ostrej polemiky s názormi *Slovenskej pravdy*. Označila za nezmysel, že Slovensko nepotrebuje vzdelaných ľudí a teda aj vzdelané ženy. Odmietla aj názor autora pôvodného článku (er), že vzdelávanie / štúdium žien ohrozuje duševné zdravie národa, akoby vzdelaní ľudia boli nemravnejší ako nevzdelaní, resp. menej vzdelaní: „Veľké vedomosti ženských nemôžu duchovnému zdraviu národa škodiť, len osožiť.“ Redaktorka súhlasila s tým, že „je ženskej prirodzená úloha ženy – matky“, ale odmietla názory, že by sa vysokoškolsky vzdelané ženy nevedeli „v rodine dostatočne uplatniť“. Zdôraznila význam vzdelaných žien, ktoré aj po zanechaní zárobkovej činnosti zanechali „osoh duchovný, a to nie len pre ňu, ale i pre jej rodinu, i pre celé okolie vzdelanej ženskej“.²⁷⁰ Živena zároveň uverejnila aj názory vysokoškolsky vzdelaných a zamestnaných žien (dve lekárky, jedna profesorka a jedna hudobníčka) k téme vysokoškolského štúdia dievčat.²⁷¹ Všetky štyri oslovené ženy sa vo svojich postrehoch dotkli aj problému starostlivosti o rodinu u vzdelaných žien a otázky materstva. V prvej reakcii lekárka (Mudr. Edita Ottlyková – Kohútová) jednoznačne zdôraznila, že vzdelanie nemení „náhľady ženskej na rodinu, na manželstvo; a ak, nuž v takom smere, že je jej premena prospešná i pre ňu, i pre jej budúcu rodinu“. Zamestnané ženy si vedia zladiť svoju prácu so starostlivosťou o rodinu a domácnosť, aby „neutrpeľo ani jedno, ani druhé a ani jej zdravie“. V súvislosti s výchovou vyzdvihla význam vzdelávania žien, lebo celá zodpovednosť za výchovu leží práve na pleciah matky. Príčinu bezdetnosti autorka (ako lekárka) nespájala len s nezaujmom žien mať dieťa. Poukázala práve na ženské povolania, v ktorých žena (či matka alebo nie) „svojou ženskou dušou ako profesorka, ako lekárka skôr pochopí matku školského, alebo chorého dieťaťa, má viacej pochopenia, viacej trpezlivosti na jej vypočutie a často si povšimne dôležité podrobnosti, ktoré by mužský nezbadal“. Autorka aj rozprávaním o vlastnej rodine ukázala dôležitosť vzdelávania žien, aj jej dcéra pokračovala v rodinnej

²⁷⁰ JESENSKÁ, Zora. O obmedzení vysokoškolského štúdia žien. In: *Živena*, november – december 1941, roč. XXXI, č. 11 – 12, s. 320-327.

²⁷¹ „... napred sa ísť musí!“ In: *Živena*, november – december 1941, roč. XXXI, č. 11 – 12, s. 327-334.

tradícii štúdiom medicíny.²⁷² Druhá autorka, tiež lekárka, vnímala vysokoškolské vzdelávanie žien ako „*dôsledok premien, ktoré ľudstvo prežíva, je jedným ohnivom vo vývoji*“. Poukázala aj na problém klesajúcej pôrodnosti, kde sa opäť často argumentovalo odcudzením sa žien rodine, teda opäť sa útočilo na vzdelané, školené a pracujúce ženy a ich odcudzovaniu sa rodine. Toto autorka jednoznačne odmietla a tvrdila, že láska v rodine je u vzdelaných žien rovnaká ako u nevzdelaných žien. Odmietla názory, že vzdelané ženy sa „*odcudzujú svojmu prirodzenému poslaniu a štúdiom stávajú sa menej ženskými*“, poukazuje pritom na fakt, že ženskosť a mužskosť je určovaná hormónmi a ich produkciou a pôsobením v organizme. Vysokoškolsky vzdelané ženy, podľa nej, vedia variť, viesť domácnosť a šiť: „*Lekárky vedia si zastat povinnosti v domácnosti i svoje povolanie lekárky*.“ Vyzdvihla aj veľkú obľúbenosť detských lekárk, prácu žien „*na poli sociálnozdravotnom*“, prácu žien lekárk v poradniach pre matky s deťmi a pre tehotné ženy, kde práve ženy lekárky poskytujú dôverné prostredie a intimitu pre jednoduché, najmä vidiecke ženy: „*Bola by chyba zabráňovať ženským prácu, ku ktorej majú prirodzené vlohy a nadanie len preto, že sa vymyká z kruhu domácnosti, rodiny*.“ Proti prepúšťaniu vzdelaných žien autorka argumentovala najmä tým, že ženy akademičky majú hmotné aj duchovné prostriedky, aby sa popri zamestnaní mohli venovať aj rodine, čo ale neplatí pre „*tisíce žien a matiek, ktoré pracujú v továrňach, alebo pri stavbách toľko hodín ako muž, a ráno pred nastúpením práce a večer po návrate domov musia obslužiť muža, navariť, oprat' a obšívat pre celú rodinu, a sotva sa vyspia od starosti a nedostatku času, a to všetko pre pár korún, lebo mužov zárobok nestačí zakryť životné potreby rodiny*“.²⁷³ V treťom príspevku sa vysokoškolsky vzdelaná žena (profesorka), otvorene priznala, že „*pre prácu v domácnosti nemá zmyslu, ani nadania*“, ale nemala by ho ani vtedy, keby nemala vysokoškolské vzdelanie. Autorka ako profesorka zdôraznila význam žien – učiteliek a profesoriek vo vzdelávaní dievčat aj chlapcov kvôli „*vrodenému zmyslu zachádzania s deťmi na jednej strane, a zas na druhej strane potreba mať aj v školskom prostredí bytosť aspoň*

trochu podobnú mame“.²⁷⁴ V štvrtom príspevku autorka (hudobníčka dr. Zdenka Bokesová) opätovne zdôraznila význam vysokoškolského štúdia pre ženy, ktoré „*idú na vysokú školu z vlastného, vnútorného duchovného popudu*“. Zároveň pripustila, že štúdiom „*premení náhľad na rodinu, na manželstvo a úlohy rodičovské, ale nie v tom smysle, že by sme sa ich stránili. Ba myslím, že ich prijímame s ešte väčšou zodpovednosťou*.“ Odmietla „*brýzganie na vysokoškolsky vzdelané ženy*“, že nemajú zmysel pre rodinu, čo považuje výslovne za prejav „*povahy*“ človeka. Verejne pracujúca a zamestnaná žena mala zároveň dbať o to, aby „*neoklamala rodinu o seba*“, preto sa v živote musí zriecť „*zábavy a spoločnosti*“.²⁷⁵

Ženy sa zamýšľali aj nad problémom prežívania materstva modernými a vzdelanými ženami, ktoré sa na materstvo dívali inými očami ako jednoduchá žena, ktorá ho prežívala „*inštinktívne*“. V prípade moderného materstva bol vyzdvihovaný najmä výchovný rozmer materstva, teda „*tvorenie duše*“ budúcich generácií. Pričom materstvo bolo aj v prípade vzdelaných a inteligentných žien prezentované ako „*najplnší rozvoj osobnosti a vlastností*“ a zároveň „*vyplnenie najvyššej povinnosti sociálnej, lebo jednotkou spoločnosti nie je ani žena, ani muž, ale muž, žena a deti*“.²⁷⁶

Zaujímavým zdrojom ženských predstáv o rodinnom živote a manželstve je anketa „*Čo radím mladej neveste*“ a poradňa pre čitateľky „*Teta Hana vám poradí*“ v ženskom časopise *Nová žena*. Ženy sa takto na stránkach ženského časopisu vzájomne radili ako vytvoriť a udržať šťastné manželstvo a za každú cenu predísť rozvodu. Aj v prípade ankety prevažoval ideál submisívnej ženy, plne rešpektujúcej a podriadenej svojmu mužovi. Nevyhnutnou súčasťou manželského života bolo materstvo, „*najkrajším cieľom v manželstve bolo stať sa matkou*“.²⁷⁷ Dieťa bolo považované za nevyhnutnosť nielen voči manželovi, ale aj voči národu: „*Musíš ísť do manželstva s pevným rozhodnutím, že áno, chceš mať pekné a zdravé deti! Pri svojej egoistickej radosťi z dieťaťa vykonáš i svoju najsovätejšiu povinnosť voči svojmu národu, lebo mu prinesieš novú, zdravú generáciu, bez*

²⁷⁴ PROFESORKA. „...“, napred sa ísť musí!“ In: *Živena*, november – december 1941, roč. XXXI, č. 11 – 12, s. 332-333.

²⁷⁵ BOKESOVÁ, Zdenka. „...“, napred sa ísť musí!“ In: *Živena*, november – december 1941, roč. XXXI, č. 11 – 12, s. 333-334. Zdenka Bokesová – Hanáková (* 1911 – † 1962) – hudobná kritička a historička.

²⁷⁶ ŠORKOVÁ, Jolana. Nová matka. In: *Slovák*, 11. apríla 1943, roč. XXV, č. 85, s. 9.

²⁷⁷ ŽOŠA K. Naša anketa : Kresťanská nevesta! In: *Nová žena*, 31. marca 1940, roč. III, č. 14, s. 13.

²⁷² OTTLÝKOVÁ – KOHÚTOVÁ, Edita. „...“, napred sa ísť musí!“ In: *Živena*, november – december 1941, roč. XXXI, č. 11 – 12, s. 327-328. Edita Ottlyková (* 1899 – † 1974) – lekárka.

²⁷³ JESENSKÁ – MASÁROVÁ, Mária. „...“, napred sa ísť musí!“ In: *Živena*, november – december 1941, roč. XXXI, č. 11 – 12, s. 328-332. Mária Jesenská – Masárová (* 1906 – † 2008) – priekopníčka pediatrie v oblasti Turca, vydala sa do rodiny Jesenských.

ktorej nemôže žiaden národ jestvovať!“²⁷⁸ Dokonca dieťa bolo vnímané ako pevné puto na udržanie manžela, respektíve akási emocionálna náhrada za „stratenú“ lásku manžela: „Najpevnejšie puto, ktoré ti tvojho manžela udrží – dieťa. Nejednu trhlinu spojili drobné rúčky dieťaťa a keď, čo nemožno zatajiť v mnohých prípadoch, pri všetkých dobrých snahách ženy muž odchádza os krbu domova – vtedy – nie je prázdno, nie je bezútešne, keď to sladké slovo mamička ako tíšivý balzám vonká do boľavého srdca.“²⁷⁹ Bezdetné manželstvo bolo hodnotené aká nešťastné, ktoré „nikdy nedosiahne to pravé šťastie“.²⁸⁰ Preto boli úplne odmietané bezdetné alebo jednodetné manželstvá: „Ty ako žena a matka sa pochváliš so svojimi deťmi a dáš národu dobrých synov alebo dcéry nábožensky vychovaných a národne uvedomelých.“²⁸¹ Dieťa bolo tým „najkrajším darom, aký len žena mužovi mohla dať“, ale zároveň si materstvom žena – matka plnila svoju „životnú úlohu k národu a ľudstvu vôbec“.²⁸² Preto sa očakávalo porodenie väčšieho počtu detí: „vďaka pritisneš na svoje srdce toľko detičiek, koľko ti ich Boh požehná a tie vychováš tak, aby boli k radosti Bohu i svetu.“²⁸³ Materstvo bolo vnímané ako „povinnosť každej manželky“, v prípade zlej sociálnej situácie sa rodina mala uskromniť, ale deti boli nevyhnutnosťou²⁸⁴. Mladým dievčatám bolo neustále zdôrazňované, že hlavným cieľom manželstva bolo založiť si veľkú, viacdetnú rodinu: „vďaka pritisneš na svoje srdce toľko detičiek, koľko ti ich Boh požehná a tie vychováš tak, aby boli k radosti Bohu i svetu...“²⁸⁵ Materstvo bolo označené za „povinnosť každej manželky“ a žena sa nemala „vyhýbať najkrajšiemu citu – citu materinskému“.²⁸⁶

²⁷⁸ O.-OVÁ MAGDA Naša anketa : Aké rady som dala svojej sestre pred vydajom. In: *Nová žena*, 7. apríla 1940, roč. III, č. 15, s. 10-11.

²⁷⁹ MÁRIA P. Naša anketa : Čo radím mladej neveste... In: *Nová žena*, 31. marca 1940, roč. III, č. 14, s. 13.

²⁸⁰ MEČIAROVÁ, O. Naša anketa : Čo radím mladej neveste? In: *Nová žena*, 12. mája 1940, roč. III, č. 20, s. 6-8.

²⁸¹ JURIŠTOVÁ, Veronika. Naša anketa : milá priateľka. In: *Nová žena*, 14. apríla 1940, roč. III, č. 16, s. 13.

²⁸² Zn.: „Najlepšia priateľka“ Naša anketa : List mladej neveste. In: *Nová žena*, 5. mája 1940, roč. III, č. 19, s. 9-10.

²⁸³ M. H. S. Naša anketa : Čo radím mladej neveste. In: *Nová žena*, 22. júna 1940, roč. III, č. 26, s. 7.

²⁸⁴ ZATOVIČOVÁ, P. Naša anketa : Čo radím mladej neveste. In: *Nová žena*, 25. augusta 1940, roč. III, č. 35, s. 12.

²⁸⁵ M. H. S. Naša anketa : Čo radím mladej neveste. In: *Nová žena*, 22. júna 1940, roč. III, č. 26, s. 7.

²⁸⁶ M. H. S. Naša anketa : Čo radím mladej neveste. In: *Nová žena*, 22. júna 1940, roč. III, č. 26, s. 7.

V poradni pre čitateľky „Teta Hana vám poradí“ musela redakcia často hľadať riešenia najmä v prípade krízy manželstva. Za žiadnych okolností sa ale nepripúšťal rozvod manželstva „ani len v myšlienkach“. Žena sa mala usilovať získať muža späť, ak to nebolo možné, mala „vytrvať!“²⁸⁷ Aj v prípade úplného rozvratu rodinného a manželského života sa „pri dobrej vôli aspoň jedného z manželov hádkam a bojom dá vyhnúť“. Okrem toho sa žena, ktorú (podľa kontextu) jej manžel podvádzal aj s pomocnicou vo vlastnom dome, mala obetovať pre deti a zostať s ním, nie z lásky, ale kvôli deťom²⁸⁸. Takýchto rád na zachovanie manželstva a obetovania sa pre deti poskytla teta Hana viac.²⁸⁹

Vzdelané ženy, redaktorky a čitateľky ženských časopisov *Nová žena* a *Živena* sa veľmi aktívne zapojili do diskusií o postavení žien v slovenskej spoločnosti, o možnostiach vzdelávania a realizácie v práci aj v kruhu rodiny pri starostlivosti o manžela a deti. Postoj žien k rodinnému životu, manželstvu a materstvu bol pozitívny. Dieťa vnímali ako najvyššiu hodnotu života ženy, Boží dar a nevyhnutnosť manželského spolunažívania. Odmietali ale názory o neochote a neschopnosti vzdelaných a zamestnaných žien starať sa o deti a domácnosť. Práve naopak, zdôrazňovali potrebu vzdelávania pre moderné a efektívne vedenie domácnosti a pre modernú výchovu a starostlivosť o dieťa.

Záver

Konzervatívne vládnuce politické kruhy HSLS presadzovali vo svojej politickej agende tzv. prirodzené poslanie žien. Uplatnenie žien videli v usporiadanej kresťanskej rodine, pri výchove detí a starostlivosti o domácnosť. Prostriedkom k upevneniu slovenskej rodiny mala byť rodinná politika štátu, založená na prepúšťaní vydatých slovenských žien z pracovného pomeru, obmedzovaní vysokoškolského štúdia dievčat, podpore sobášnosti, pôrodnosti a zakladania rodín a sociálnej politiky (rodinné mzdy, sociálna podpora viacdetných rodín). Už v období autonómie sa objavili prvé konkrétne návrhy na podporu pôrodnosti.

²⁸⁷ Jedna z mnohých: Teta Hana vám poradí. In: *Nová žena*, 2. januára 1944, roč. VII, č. 1, s. 2.

²⁸⁸ Bože ako? : Teta Hana vám poradí. In: *Nová žena*, 21. mája 1944, roč. VII, č. 21, s. 2. Podvedenej manželke radí teta Hana aj v príspevku *Východniarka*. *Východniarka* : Teta Hana vám poradí. In: *Nová žena*, 4. apríla 1944, roč. VII, č. 23, s. 2.

²⁸⁹ Vernosť nadovšetko : Teta Hana vám poradí. In: *Nová žena*, 11. júna 1944, roč. VII, č. 24, s. 2. Smutný život : Teta Hana vám poradí. In: *Nová žena*, 11. júna 1944, roč. VII, č. 24, s. 2.

Vládny program autonómnej vlády aj dobová propaganda definovala rodinu ako základnú bunku spoločnosti a vyzývali ženy k návratu k manželstvu a rodine. Slovenská autonómna vláda sústredila pozornosť najmä na propagáciu rastu pôrodnosti a zakladania viacdenných rodín. Súčasťou podpory rodiny a jej upevnenia v duchu kresťanskej morálky bola kritika a zásadné odmietanie rozluky manželstva. Aj po vzniku slovenského štátu slovenská politická a spoločenská elita prezentovala rodinu ako základnú bunku spoločnosti, propagovali materstvo ako hlavné poslanie žien. Materstvo bolo vnímané ako hrdinstvo žien, ktoré porodili a vychovávali novú generáciu národa a štátu. K propagácii rodiny a matky bol určený Deň matiek a od roku 1940 zároveň Deň slovenskej rodiny. Pri tejto príležitosti sa uskutočnili slávnostné akademie, sprievody a manifestácie na oslavu matiek a slovenských rodín. Sviatok zároveň vytváral priestor pre štátnu propagandu o podpore slovenských rodín a materstva. Dôležité bolo v rámci rodinnej politiky propagovať inštitút manželstva a agitovať proti rozlukám (rozvodom) manželstva. Manželský zväzok bol podľa kresťanskej zásady nerozlučiteľný, neexistoval problém, ktorý by viedol k rozvodu a narúšal by posvätnosť rodiny. Ak sa aj v manželstve vyskytovali problémy, mali byť ženy pripravené tieto problémy prekonať a manželstvo za každú cenu udržať. Ideálnymi manželstvami boli národne a nábožensky jednotné, slovenské a katolícke. Len vtedy bolo manželstvo pevné a stabilné. Pri propagovaní inštitúcie rodiny samozrejme rezonovala aj téma ochrany nenarodeného dieťaťa. V tlači sa objavil veľký počet článkov proti regulácii pôrodnosti. Problém regulácie pôrodnosti spájala dobová propaganda s pohodlím a veľkými nárokmi manželov, ktorí sa uspokojili s jedným dieťaťom, alebo sa rozhodli žiť bez potomstva. Výsledkom úvah o potratoch a regulácii pôrodnosti bol zákon o ochrane plodu a jeho vzniku, ktorým sa malo výrazne obmedziť umelé prerušenie tehotenstva a používanie ochranných prostriedkov proti počatiu, paradoxne nie tých, ktoré mali chrániť pred pohlavnými chorobami. Vyzdvihované boli mnohodesné chudobné roľnícke rodiny ako ideálne príklady obetavosti, skromnosti a prijímania Božieho požehnania. Najmä vládny denník *Slovák* venoval veľkú pozornosť mnohodesným rodinám. Pri príležitosti Dňa slovenskej rodiny boli práve viacdenné rodiny vykresľované ako príklady správneho reprodukčného správania a tradičnej veľkej slovenskej rodiny. Opisy ako členovia rodiny sedia za jedným stolom, jedia z jednej

misy, sú šťastní, zdraví a spokojní mali propagovať veľké, mnohodesné domácnosti. Ale medzi riadkami tejto propagandy a idealizácie môžeme vidieť aspoň náznaky reálnej situácie mnohodesných rodín – chudoba, hlad, úmrtnosť detí, nedostatočná podpora zo strany štátu, nezamestnanosť otca rodiny a z toho vyplývajúce problémy. Napriek neustále deklarovanej štátnej podpore mnohodesných rodín, nedošlo pravdepodobne k vyriešeniu zásadných existenčných podmienok pre tieto rodiny. Podporou pre zakladanie rodín a zvyšovania pôrodnosti malo byť zavedenie rodinných prídavkov na všetky deti (v prípade štátnych a verejných zamestnancov a v prípade robotníkov so sociálnym poistením) a realizovanie tzv. rodinnej mzdy (len v prípade štátnych a verejných zamestnancov). V neustále sa zhoršujúcej sociálnej situácii ale takáto podpora nemusela byť dostatočne motivujúca.

Režim vymedzil pre ženy priestor pre ich aktívne pôsobenie v oblasti vzdelávania, osvety a charity v rámci ženských spolkov a Ženského odboru HSLS. Preto sa ženy a dievčatá aktívne zapájali najmä do osvetovej a vzdelávacej činnosti na vidieku a charitatívnych akcií na podporu chudobných detí, rodín a vojakov. Organizovali kurzy varenia a šitia, kurzy pre mladé matky, pre gazdiné, rozličné prednášky o starostlivosti o dieťa, hygiene, čistote bývania, o ženských právach, o práva ženy ako matky, manželky a občianky, atď. Takýmto spôsobom sa snažili zabezpečiť potrebné informácie o modernom vedení domácností a hospodárstva na vidieku, ale najmä zásady modernej starostlivosti o novorodencov a deti – zásady hygieny, starostlivosti o zdravie a výživu, ochrany života a zdravia detí a mládeže.

Snaha vytesniť ženy z verejného do súkromného priestoru zadefinovala ideál ženy ako starostlivej a obetavej matky a dobrej gazdinky, ktorá sa stará o blaho svojej rodiny, pohodlie a spokojnosť svojho manžela. Konzervatívne kruhy v slovenskom politickom tábore a samotná HSLS na čele s Jozefom Tisom presadzoval ako idealizovaný typ/model ženy jednoduchú, nábožnú, pracovitú ženu, matku, ktorá svoj život venuje starostlivosti o manžela a početné potomstvo, ktoré nielen živí, ale aj vedie ku kresťanskej pokore, láske a viere. Emancipácia a feminizmus, moderný životný štýl (fajčenie, líčenie) boli nezlučiteľné s takto zadefinovaným ideálom ženy - matky. Ako ideál bola v dobovej tlači prezentovaná najmä matka, konkrétne sa objektom uctievania stala matka predsedu vlády Jozefa Tisa. Bola opísaná ako statočná

žena, dobrá katolíčka, matka početnej rodiny a dobrá gazdinka. V tlači boli prezentované aj príkladné viacdetné matky ako ideály a vzory pre mladé dievčatá a ženy. Aj tu sa propaganda uchýľovala k idealizácii a sentimentálnym opisom zdravých, plných, ružolícich žien, ktoré boli obklopené krdľom svojich rovnako krásnych, šťastných, zdravých a ružolícich detí. Sociálna realita väčšiny dvoj a trojdetných rodín ale bola úplne odlišná.

Postoje bežných žien k snahám vlády o podporu pôrodnosti, resp. o úsilie režimu navrátiť zamestnané ženy do rodín nie je možné presne rekonštruovať. Môžeme analyzovať najmä názory niekoľkých vzdelaných, politicky a spoločensky aktívnych žien a matiek, ktoré samotné boli konfrontované s touto politikou slovenskej vlády a museli opustiť svoje učiteľské miesta a „vrátiť“ sa k svojej rodine. V atmosfére cenzúry a regulácie tlače nemôžeme očakávať objektívne hodnotenie vzniknutej situácie. Napriek tomu sa nám podarilo zachytiť aj kritické názory a polemiky žien, ktoré neboli spokojné so svojim prepustením z učiteľského zamestnania, preto sa kriticky stavali k problému prepúšťania žien z verejných a štátnych služieb. Mnohé reakcie žien sa v období autonómie a počas roku 1939 dotýkali najmä témy vytlačanie žien z verejného priestoru, prepúšťania vydatých žien zo štátnej a verejnej služby a následkov týchto opatrení na život žien a ich rodín. Autorky článkov odmietali obvinenia, že zamestnané ženy zanedbávali svoje domácnosti a rodiny, že sú lenivé a márnivé. Naopak zdôrazňoval hodnotu zamestnaných vydatých žien. V roku 1940 vyhlásila redakcia *Novej ženy* písomnú anketu, v ktorej sa prepustené vydaté úradníčky a učiteľky mali podeliť o svoje skúsenosti po roku „návratu k rodinnému kozubu“. Nakoniec uverejnili len dve reakcie a obidve boli smutné a negativistické. Určite nepovzbudili ďalšie prepustené učiteľky.

Vzdelané ženy a učiteľky sa veľmi kriticky stavali aj k pripravovanej reforme vzdelávania dievčat na stredných a vysokých školách. Upozorňovali na fakt, že len vzdelané a všeobecne rozhládené mladé ženy dokážu správne a moderne viesť domácnosť a starať sa o zdravie a prosperitu rodiny a detí. Ženské časopisy *Nová žena* a *Živena* venovali na svojich stranách veľký priestor vzdelávaniu žien a šíreniu osvety v otázkach starostlivosti o novorodencov, dojčiat a malých detí, hygieny a zdravotníctva.

Idealizácia ženy – matky a propagovanie tradičnej slovenskej kresťanskej rodiny a ich oslavovanie prostredníctvom štátom organizovaných sviatkov Dňa matiek a Dňa slovenskej rodiny boli nepochybne súčasťou rodinnej politiky štátu. Politické prejavy, oslavy a prezentácia mnohodetných matiek mali za cieľ motivovať a mobilizovať k zakladaniu rodín a nárastu pôrodnosti s vidinou nárastu slovenskej populácie. Prepúšťanie zamestnaných vydatých žien malo priniesť v podstate riešenie dvoch problémov – nezamestnanosť mladých absolventov – mužov a zároveň aj často deklarovaný problém „depopulácie“ slovenského národa. Uvoľnené pracovné miesta mali byť obsadené mužmi, učiteľmi a úradníkmi, ktorým už po zamestnaní nič nemalo brániť v založení novej rodiny. Prepustené ženy sa mohli naplno venovať rodine a rodiť ďalšie deti. Predstavy o sociálnom zabezpečení rodiny boli niekedy veľmi idealizované a v prípade Alexandra Macha až úsmevné. Podľa jeho názoru si deti chudobných rodičov vždy nájdu niečo na jedlo, preto z nich vyrastú vojaci, naopak „pánske“ deti sa stravujú „podľa vitamínov“. S jeho pohľadom na výživu a starostlivosť o deti by pravdepodobne nesúhlasila ani väčšina vtedajších lekárov – pediatrov. Proti zámerom vlády o zvýšenie pôrodnosti a proti opatreniam rodinnej politiky štátu pravdepodobne pôsobili vonkajšie faktory - nestabilná medzinárodná situácia, vojnový stav a pretrvávajúce sociálne problémy väčšiny slovenských rodín.

Pramene a literatúra

Archívne fondy

SNK – Archív literatúry a umenia

- Osobné fondy: Ľudmila Podjavorinská, sig. 124.

Literatúra

BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010.

BOTÍKOVÁ, Marta. Regulácia pôrodnosti. In BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997, s. 148 – 160.

- MICHALSKÝ, Ľudovít. *Spoločenský lexikón*. II. vydanie. Trnava : Nakladateľstvo Pavla Gerdelána, 1941.
- MIKLOŠKO, Jozef. *Ako sme boli malí*. Bratislava : ACO, 2007.
- LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V. 1938 - 1945*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012.
- MILLA, Michal. *Hlinkova mládež 1938 - 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008.
- Nové slovenské školstvo I.: Reči Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedané v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940.
- Nové slovenské školstvo II. : Reč Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedaná v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940.
- Päť rokov slovenského školstva : 1939 - 1943*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944.
- ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 - 1940*. Brno : Tribum EU, s.r.o., 2012.
- TISO, Jozef. *Prejavy a články*. FABRICIUS, Miroslav - HRADSKÁ, Katarína (eds.). Bratislava : AEP, 2007, zv. II. (1938 - 1944).
- TIŠLIAR, Pavol. Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 - 1945. In *Populačné štúdie Slovenska I*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 19 - 90.
- TKADLEČKOVÁ - VANTUCHOVÁ, Jarmila. *Živena - spolok slovenských žien*. Bratislava : Epoque, 1969,
- ZAVACKÁ, Katarína. „Vladárstvo v rodine“ : Politika Slovenského štátu voči ženám. In CVIKOVÁ, Jana - JURÁŇOVÁ, Jana - KOBOVÁ, Ľubica. *Histórie žien : Aspekty písania a čítania*. Bratislava : Aspekt, 2007, s. 307 - 316.
- ZAVACKÁ, Marína. „Nová žena“ so starou prachovkou : Prejavy občianskeho vzdoru na stránkach časopisu Katolíckej Jednoty žien 1939 a 1940. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene : Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 375 - 402.

- Nová žena* - roč. I /1938, roč. II / 1939, roč. III /1940, roč. IV /1941, roč. V /1942, roč. VI /1943, roč. VII /1944.
- Slovák* - roč. XX /1938, roč. XXI /1939, roč. XXII /1940, roč. XXIII /1941, roč. XXIV /1942, roč. XXV /1943, roč. XXVI / 1944
- Slovenská deva* - roč. III. /1943.
- Slovenská pravda* - roč. VI. /1941.
- Slovenský denník* - roč. XXI/1938.
- Stráž* - roč. II. /1940.
- Úsmev* - roč. I. /1940.
- Živena* - roč. XXVIII /1938, roč. XXIX /1939, roč. XXX /1940, roč. XXXI /1941, roč. XXXII /1942, roč. XXXIII /1943.

Tlač

- Gardista* - roč. III /1941.
- Kultúra* - roč. X /1938, roč. XI /1939, roč. XII /1940, roč. XIV /1942.

Studies in the Population of Slovakia II.

Kraków 2014

Obsah zborníka:

- Introduction to the Problem of Population Censuses of Slovakia in 1919 and 1921 (Pavol Tišliar)
- Beginnings of Organisation of Emigration in the Czechoslovak Republic (Pavol Tišliar)
- On employment of women in Slovakia in the inter-war period (Pavol Tišliar)
- Notes on the Organisation of the 1940 Population Census (Pavol Tišliar)
- Statistical Practice and Ethnic Policy of the Slovak Republic 1939 – 1945 (Pavol Tišliar)

Demogeografický profil náboženského vyznania obyvateľstva Slovenska za posledných 100 rokov¹

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

RNDr. Branislav Šprocha, PhD. - doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta UK
Gondova 2
814 99 Bratislava

Populačné štúdie Slovenska 3: 111-187

As a facet of a multi-ethnic, multi-cultural and multi-confessional country, Slovakia's population is a product of its long and complicated history. Despite all the political and social development in the 20th century culminating in 1989 which marked a historically unique, monumental and all-encompassing social transformation, religion remains one of the most important multidimensional aspects of the functioning and indeed the very nature of the Slovak society. This paper examines the development of the confessional structure of Slovakia in the 20th century in comparison with the data obtained from the three most recent population censuses by analyzing the questions of who are the people who declare their membership to a religious community, who are the people who tick the "No religion" box and who are the people who did not answer the question.

Kľúčové slová:

religion, censuses, demogeographic profile, Slovakia

Úvod

Štruktúra obyvateľstva Slovenska podľa náboženského vyznania predstavuje historicky dlhodobu sa formujúcu štruktúrny znak podmienený celým komplexom vonkajších a vnútorných faktorov. Tie boli navyše často navzájom úzko prepojené a vzájomne sa podmieňujúce. Ich výsledkom je konštitúcia značne heterogénnej náboženskej štruktúry, ktorá sa tak naďalej v európskom priestore radí medzi pomerne silne nábožensky (najmä kresťanský) orientované spoločnosti.

Cieľom predloženej práce je náčrt priestorového vývoja znaku náboženského vyznania na Slovensku používaného vo vybraných sčítaniach ľudu, resp. obyvateľov domov a bytov v období po vzniku

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0199-12 „Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)“. Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“.

Československa (hlavne v medzivojnovom období ako komparatívny prvok), analýza a porovnanie náboženského vyznania v rokoch 1991, 2001 a 2011, pričom primárnou otázkou zostáva predovšetkým identifikácia osôb, ktoré deklarovali príslušnosť k niektorej náboženskej obci, resp. uviedli v sčítacom hárku, že sú osobami bez vyznania. Pri analýze cenzov po roku 1989 sa zároveň pokúsime odpovedať na otázku, kto sú stúpenci niektorých vybraných náboženstiev, aké majú socio-demografické charakteristiky (vek, pohlavie, národnosť, vzdelanie, rodinný stav, počet detí a pod.) a odkiaľ pochádzajú (mesto vs. vidiek, veľkostné skupiny obcí a regionálne rozmiestnenie na úrovni okresov a obcí). Rovnaké informácie sa pokúsime získať aj pre skupinu osôb, ktoré v jednotlivých cenzoch uviedli, že sú bez náboženského vyznania.

Zdroje údajov, metodika práce a spôsob získavania informácií o náboženskom vyznaní

Náboženské vyznanie obyvateľstva bolo v minulosti predmetom už najstaršieho sčítania obyvateľstva na našom území, ktoré sa uskutočnilo koncom 18. storočia za Jozefa II. Táto charakteristika sa stala odvtedy jedným zo základných demografických znakov a pretrvala obdobie starších konštrukcií až do organizovania tzv. moderných uhorských cenzov, ktoré od roku 1869 metodicky riadil uhorský štatistický úrad. Po vzniku Československej republiky sa nadviazalo na rakúsko-uhorské tradície organizovania štatistickej služby a 10 ročné cykly sčítaní obyvateľstva.² Na území Slovenska sa však v medzivojnovom období popri riadne plánovaných cenzoch, ktoré boli realizované v rokoch 1921 a 1930, uskutočnili aj dva mimoriadne, v rokoch 1919 a 1938. Počas existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa prakticky nadviazalo na medzivojnové sčítania a štatistický úrad za pomoci verejnej správy vykonal sčítanie ľudu v roku 1940. Charakter týchto piatich sčítaní, ktoré sa po roku 1918 na Slovensku uskutočnili, bol rôzny a treba povedať, že rôzna bola nielen kvalita získaných údajov, ale menila sa aj samotná metodika ich zisťovania. Súviselo to predovšetkým s cieľmi sčítaní, ale aj s tým, kto ich organizoval a riadil. Rozdielna metodika sa napokon

² Pokus o 5 ročné periódy sa kvôli finančným problémom nemohol v medzivojnovom období realizovať, a to aj napriek tomu, že bola prijatá právna norma, ktorá tento spôsob organizovania cenzov schválila. Legislatívne bol tento 5 ročný cyklus ošetrený zákonom č. 256/1920 Sb. z. a n., no na základe novej legislatívnej úpravy, z. č. 47/1927 Sb. z. a n., bola naspäť prijatá 10 ročná.

podpísala aj na celkových výsledkoch, a to nielen v období 1. polovice 20. storočia, ale tiež pri cenzoch na začiatku 21. storočia. Z týchto dôvodov je dôležité osvetliť spôsoby získavania údajov cenzov, ich metodický základ a vybrané špecifiká sčítaní, ktorých výsledky používame ako základný prameň v tomto príspevku.

Po vzniku Československej republiky sa uskutočnilo prvé sčítanie v roku 1919, definované ako predbežné či mimoriadne, kvôli svojim cieľom.³ Tie sa totiž dotýkali praktickej potreby získania aktuálnych údajov predovšetkým o etnicite na území Slovenska pre potreby mierovej konferencie v Paríži. Hoci sa tento cieľ napokon vôbec nedosiahol, zber údajov v teréne sa dotýkal aj zistenia náboženstva obyvateľstva, ktoré bolo považované za jeden z dôležitých demografických znakov aj v tomto sčítaní. Predbežné sčítanie z roku 1919 neorganizoval štatistický úrad a po metodickej stránke sa tento úrad angažoval iba v prvej fáze prípravného procesu. Organizátorom bol úrad splnomocneného ministra Vavra Šrobára, čo do určitej miery negatívne ovplyvnilo celú realizáciu sčítania. Zber dát bol mimoriadne problematický, keďže chýbali predovšetkým ľudské zdroje (sčítací komisári) a pokojná doba (vojna so susedným Maďarskom, vyhlásenie Slovenskej republiky rád) na zber údajov v teréne. Spôsobilo to vyhlásenie, ale vzápätí aj zrušenie a odkladanie viacerých termínov zberu sčítania. Spolu s nie príliš úspešnou verejnou kampaňou, ktorá nebola ani dôkladná ani presvedčivá, dáta z tohto sčítania možno prijať skôr orientačne. Výsledky z mimoriadneho sčítania 1919 nikdy neboli publikované kompletne. No údaje o náboženskej štruktúre obyvateľstva boli spolu s údajmi o národnosti zverejnené v osobitnom miestopise, ktorý bol publikovaný pod názvom *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*.⁴ Dáta o náboženskom rozvrstvení sa zapisovali za každú osobu v sčítacom hárku do predtlačných rubriík. Keďže zámer cenzu sledoval prioritne národnostné zloženie Slovenska, predtlačené boli len náboženstvá, ktoré mali na Slovensku najpočetnejšie zastúpenie (rímskokatolícke, gréckokatolícke, evanjelické náboženstvo v dvoch formách: augsburské

³ Podrobne sme sa týmto cenzom zaoberali v práci: TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : Statis, 2007.

⁴ *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920 (ďalej *Soznam miest...*). Hoci bol miestopis datovaný do roku 1920, v skutočnosti ho publikovali v limitovanom počte až na jeseň 1921.

vyznanie – luteránske a reformované – helvétske, napokon izraelské náboženstvo). Ostatné náboženstvá boli spoločne zapisované do všeobecnej skupiny „iné náboženstvo“.⁵ Preto z tohto sčítania absentujú výsledky o nepočtených náboženských skupinách.⁶ Náboženstvo sa rovnako ako pri predchádzajúcich uhorských sčítaniach ľudu zisťovalo deklarováním, teda priamym prihlásením sa.⁷

Medzivojnové plánované sčítanie ľudu z rokov 1921 a 1930 už metodicky pripravoval československý štatistický úrad. Otázke náboženstva sa tu venovala tradičná pozornosť, keď sa vopred predpokladali možnosti kombinovania tohto znaku s inými demografickými charakteristikami. Oproti predchádzajúcim cenom však toto sčítanie nerobilo pri publikovaní štatistických výsledkov rozdiel medzi cirkvami, ktoré boli alebo neboli uznané štátom. Osoby bez vyznania predstavovali skupinu osôb, ktoré sa neprihlásili k žiadnej náboženskej skupine a cirkvi.⁸ Sčítanie 1921 zisťovalo nielen náboženské vyznanie, ale tiež cirkevnú príslušnosť, čo malo význam predovšetkým pri triedení údajov za evanjelickú cirkev, ktorá sa diferencovala na viacero konfesíí. Sčítaná osoba sa hlásila k nasledujúcim náboženstvám, rímskokatolícke, gréckokatolícke, arménskokatolícke, českobratské, augsburské, helvétske (reformované), ochranovské (Jednota Bratská), slobodné reformované (Jednota českosratská), baptistické, metodistické, anglikánske, iné evanjelické, grécko-pravoslávne, arménsko-pravoslávne, starokatolícke, československé, izraelské, ktoré dopĺňali aj možnosti zapísania iného (priamo nedefinovaného, nepomenovaného) náboženstva, vrátane neznámych. Osobitnou možnosťou bolo v sčítacom hárkú zapísanie sčítanej osoby

⁵ MVSR – Štátny archív v Košiciach, pobočka Rožňava (ďalej ŠA Košice, p. Rožňava), f. Obvodný notársky úrad v Stratenej, 1895 – 1945 (ďalej Obv. NÚ Stratena), krab. č. administratívne 1918 – 1920, sign. č. 331/1919 adm., Podrobné poučenie pre popisných povereníkov, § 33, s. 14.

⁶ Údaje o iných náboženských spoločenstvách je možné získať len prácou so sčítacími hárkami.

⁷ Národní archiv České republiky v Prahe (ďalej NAČR), f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, 1918 – 1938 (ďalej f. MV-SR), krab. č. 249, sign. č. 482/19; tiež MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918 – 1928 (ďalej f. MPS), krab. č. 277, bez sign.

⁸ BOHÁČ, Antonín. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část analytická. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. In: *Československá statistika* sv. 9, řada VI., sešit 1 (ďalej ČSS sv. 9). Praha : Státní úřad statistický, 1924, s. 82*, tiež NAČR Praha, f. MV-SR, krab. č. 248, sign. č. 2260/1921.

bez vyznania.⁹ V cenze 1930 sa pokračovalo v zapisovaní príslušnosti k štátom uznaným, ale i neuznaným cirkvám. Príslušnosť k cirkvi sa už preukazovala krstným listom, prípadne potvrdením o zmene príslušnosti a zapisovalo sa rovnako do viacerých konkretizovaných skupín náboženstiev.¹⁰ V prípade oboch medzivojnových sčítaní tak išlo nielen z pohľadu kvality, ale aj z hľadiska podrobnosti o presnejšie výsledky, ktoré sa navyše vo vybraných zväzkoch edície *Československá statistika* publikovali v kombinácii s množstvom iných demografických znakov.¹¹

Krajinské sčítanie obyvateľstva z roku 1938 bolo mimoriadne. Jeho zámerom bol zistenie a vytýčenie národnostného katastra na Slovensku, ktoré však už v tomto období bolo územne, a tým aj populačne redukované.¹² Toto sčítanie organizovalo autonómne Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny bez oficiálnej propagácie a narýchlo, keďže bolo snahou organizátorov zamedziť politickým tlakom a agitáciám predovšetkým zo strany najpočetnejšej nemeckej menšiny na Slovensku.

⁹ Tamže, s. 84*.

¹⁰ KORČÁK, Jaromír. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930: část textová. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvательства, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. In: *Československá statistika* sv. 98, řada VI., sešit 7 (ďalej ČSS sv. 98). Praha : SÚS, 1934, s. 17*; §6 inštrukcie.

¹¹ Možnostiam využitia vybraných zväzkov edície *Československá statistika* sme sa osobitne zaoberali v publikácii: ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Polhyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava : Infostat, 2009.

¹² Územie Slovenska bolo na jeseň 1938 výrazne zmenšené až tromi zásahmi do integrity. Nemecko (Devín a Petržalka) Mnichovským rozhodnutím, Maďarsko (značná časť južného Slovenska, kde prevažovalo maďarské obyvateľstvo) Viedenskou arbitrážou a na severe Slovenska si vybrané časti Oravy, Kysúc a Spiša zabralo susedné Poľsko. Tejto problematike sa v slovenskej historiografii venoval značný priestor. Napr. HETÉNYI Martin. *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939 – 1945*. Nitra : UKF, 2011; HETÉNYI, Martin. *Maďarská strana na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století II : Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Orlicí : Oftis, 2007, s. 58-67; JANAS, Karol. Slovensko-poľské územné spory a spôsoby ich riešenia v severozápadnom Slovensku v rokoch 1938 – 1939. In: *Vlastivedný zborník Považia*, r. XXII, 2004, s. 93-103; JANAS, Karol. Poľské požiadavky voči Československu v roku 1938 a ich dopad na poľsko-moravsko-slovenské pomedzie. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století: Osudové osmičky v našich dějinách*. Zost. J. Mervart, J. Štěpán. Ústí nad Orlicí : OFTIS, 2008, s. 171-178; MAJERIKOVÁ, Milica. *Vojna o Spiš : Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte československo-poľských vzťahov*. Krakov, 2007; MATULA, Pavol. Zabratie spišskej obce Lesnica Poľskom v roku 1938. In: *Almanach XIV : Slováci v Poľsku*. Krakova : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 77-92.

Náboženstvo sa tak zapisovalo popri národnosti a štátnej príslušnosti do sčítacieho hárku.¹³ Výsledky sčítania boli publikované len sumárne, za regióny (okresy) a popri počte osôb boli zverejnené údaje o národnosti a náboženskom rozvrstvení obyvateľstva, avšak len z pohľadu najpočetnejších náboženstiev, rovnako ako v prípade mimoriadneho sčítania z roku 1919.¹⁴ K dispozícii je takto len prehľad o náboženskej štruktúre.

Napokon po vzniku Slovenskej republiky (1939 - 1945) bolo zorganizované oficiálne sčítanie obyvateľstva v roku 1940, pre ktoré bolo typické predovšetkým to, že aj z pohľadu náboženstva odrážalo celkový charakter vnútro politickej situácie na Slovensku a jeho medzinárodnopolitické postavenie nemeckého satelitu. Náboženstvo, konkrétne židovské (izraelitské), totiž predstavovalo v tomto období jeden zo znakov k povinnému prihláseniu sa k židovskej národnosti. Represie voči židovskému obyvateľstvu, ktoré vrcholili ich deportáciami, sa tak vyznačovali aj nábožensko-rasovou neznášanlivosťou, ktorá rezonovala v niektorých častiach spoločnosti na Slovensku ešte pred vznikom Slovenskej republiky (1939 - 1945). Výsledky sčítania 1940 neboli z politických dôvodov v čase existencie Slovenskej republiky (1939 - 1945) publikované. Vybrané sumárne dáta za jednotlivé regióny (opätovne okresy) zverejnil štatistický úrad až po skončení druhej svetovej vojny a obnovení Československej republiky. Týkali sa najmä národnostnej a náboženskej štruktúry.¹⁵ V roku 1942 bol publikovaný z tohto cenzu len počet domov a obyvateľov pre potreby verejnej správy.¹⁶ Údaje tak doposiaľ čakajú na spracovanie nielen na miestnej úrovni za

jednotlivé sídla, ale rovnako aj z pohľadu viacerých demografických znakov a charakteristík.¹⁷

Hlavným zdrojom údajov pre analýzu stavu po roku 1989 sú definitívne výsledky zo Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 (ďalej SĽDB 1991), Sčítania obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001 (ďalej SODB 2001) a Sčítania obyvateľov, domov a bytov k 20. máju 2011 (ďalej SODB 2011). Kým prvé dve uvedené sčítania boli v čase písania príspevku už dávno ukončené, v prípade posledného cenzu ešte prebiehali práce na jeho spracovaní a publikované boli len niektoré vybrané údaje. V prípade náboženského vyznania to boli len počty osôb podľa jednotlivých náboženských skupín a administratívneho členenia Slovenska (republika, kraje, okresy a obce). Práve táto skutočnosť do značnej miery ovplyvnila analytické možnosti a ťažiskom našej analýzy sa preto stali predovšetkým informácie získané zo sčítaní 1991 a 2001. Na druhej strane dostupnosť primárnych údajov z uvedených sčítaní umožnila rozšíriť analýzu o niektoré nové pohľady na charakter osôb hlásiacich sa k niektorému náboženstvu, deklarujúcich, že sú bez vyznania a tiež tých, ktorí v cenze na otázku neodpovedali.

Z pohľadu získaných informácií a ich následnej interpretácie je dôležitý nielen stav spoločnosti, v ktorej bol znak náboženského vyznania zisťovaný, ale aj samotný spôsob, akým sa tento proces v sčítaní uskutočnil.

Sčítanie ľudu, domov a bytov v roku 1991 bolo prvým po viac ako 40 rokoch, v ktorom sa medzi obsahové prvky opätovne zaradil aj znak náboženského vyznania. Spolu s otázkou na národnosť sa stalo náboženské vyznanie ako staronový obsahový prvok jednou z najdiskutovanejších tém.¹⁸ Oproti sčítaniu ľudu z roku 1950, keď bolo náboženské vyznanie zapísané rovnako ako v predchádzajúcich cenzoach prvej polovice 20. storočia podľa toho, ku ktorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti sčítaná osoba náležala (bola v jej zväzku)¹⁹, sa spôsob zisťovania v roku 1991 výrazne zmenil. Zakladal sa na sebedeklarácii,

¹³ ŠA Košice, p. Rožňava, f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 - 1945, krab. č. 34, sign. č. 1671/1938 prez., obežník Krajského úradu č. 396-001/2a-1938 určil, že sa má zistiť počet obyvateľov Slovenskej krajiny, národnosť, náboženstvo a štátne občianstvo.

¹⁴ *Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1939, s. 8-17. Výsledky za jednotlivé sídla z politických dôvodov publikované nikdy neboli.

¹⁵ *Zprávy Štátného plánovacieho a štatistického úradu 1946*. Bratislava 1946, s. 16-19, tiež pozri SNA, f. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave, 1945 - 1951 (1952) (ďalej f. ŠPŠÚ), krab. č. 38, bez sign., *Štatistická príručka Slovenska 1947* (ďalej ŠPS 1947). Bratislava : Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947, s. 6 a n; podrobnejšie tiež SNA, f. ŠPŠÚ, krab. č. 1, bez sign.

¹⁶ Porovnania sa pritom vykonali s výsledkami sčítaní z rokov 1930, 1921 a 1910. *Lexikón obcí Slovenskej republiky*. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1942.

¹⁷ Národnostná štruktúra na miestnej úrovni bola podrobne analyzovaná v práci: TIŠLIAR, Pavol. *Národnostný kataster Slovenska z roku 1940*. Bratislava : SNA, 2011.

¹⁸ MORÁVKOVÁ, Štěpánka. Zjišťování národnosti při sčítání lidu, domů a bytů. In: *Demografie*, č. 4, 1999, roč. 41, s. 263.

¹⁹ Cirkevná príslušnosť sa nesmela meniť len zápisom do sčítacieho hárku, keďže príslušnosť k cirkvi mala v tej dobe charakter určitého právneho vzťahu a vstup alebo vystúpenie z nej predstavovali určitý druh právneho aktu. Pozri napr. KUČERA, Milan. Náboženské vyznaní v obsahu sčítaní ľudu 1991. In: *Demografie*, roč. 33, 1991, č.1, s. 62.

keď sčítaná osoba mala sama uviesť, do ktorej náboženskej skupiny patrí, respektíve či je bez vyznania.

„Náboženské vyznání – rozumí se účast na náboženském životě některé církve (náboženské společnosti) nebo vztah k ní, a je ponecháno každému aby se slobodně vyjádřil o svém náboženském vyznání nebo aby uvedl, že je bez vyznání. Náboženské vyznání, ke kterému se hlásíte uveďte přesně. U dětí do 15 let uvedou rodiče náboženské vyznání podle svého uvážení.“²⁰

Kým v roku 1950 definícia vychádzala z cirkevnej príslušnosti od roku 1991 je hlavným znakom osobné presvedčenie – prihlásenie sa, aj keď v definícii podmienené účasťou na náboženskom živote cirkvi alebo na vzťahu k nej. Tento nový spôsob zisťovania na začiatku 90. rokov vychádzal z konzultácií na vtedajšom Úrade vlády ČSFR a mal lepšie zodpovedať realite, ktorá bola z pohľadu príslušnosti obyvateľstva v cirkvách a cirkevných spoločnostiach poznačená desaťročia trvajúcim tlakom na vystupovanie ľudí z cirkví a cirkevných spoločností, no naďalej (často tajne) sa zúčastňovali na ich živote alebo si aspoň uchovali vzťah k nim.²¹

O potrebe získania informácií o náboženskom vyznaní sa diskutovalo už v decembri 1989, pričom hlavným cieľom malo byť aspoň približné zistenie stupňa religiozity a počtu osôb hlásiacich sa k jednotlivým náboženským vyznaniam na základe deklaratórneho zistenia. Do úvahy pritom pripadalo nielen sčítanie ľudu 1991, ale odznievali aj hlasy, že by bolo dobré počkať až na ďalší census, prípadne aby táto problematika bola predmetom špeciálneho výberového zisťovania naplánovaného na začiatok 90. rokov.²² Súčasne s tým odznieval aj nesúhlas so zisťovaním tejto charakteristiky vôbec. Zdôvodňovanie sa opieralo o údajné porušovanie Listiny práv a slobôd, v inom prípade to malo znamenať neprípustný zásah do súkromia občanov alebo doznievali aj obavy z možného zneužitia spísaných údajov.²³ V súvislosti s tým sa vedenie štatistických úradov rozhodlo umožniť, aby odpoveď na túto otázku bolo možné vynechať.²⁴

²⁰ SRB, Vladimír – ANDRLE, Alois. Náboženské vyznání obyvateľstva České republiky ke 3. březnu 1991. In: *Demografie*, roč. 36, 1994, č. 3, s. 181.

²¹ KUČERA, Milan. Náboženské vyznání..., c. d., s. 62.

²² KUČERA, Milan. Náboženské vyznání..., c. d., s. 60 a 61.

²³ KUČERA, Milan. K interpretaci výsledků sčítání 1991 o náboženském vyznání. In: *Demografie*, roč.36, 1994, č. 3, s. 189.

²⁴ Tamže.

Celkovo v SLDB 1991 boli výsledky za náboženské vyznanie kódované do 22 samostatných cirkví a náboženských spoločností, pričom boli navyše ešte vytvorené dve súhrnné položky, v ktorých sa nachádzali osoby hlásiace sa k „ostatným kresťanským cirkvám“ alebo „ostatným nekresťanským cirkvám a náboženským spoločnostiam“. Samostatnú položku vzhľadom na koncept sčítania vytvorili osoby bez vyznania a tiež nezistené, kde boli zaradené sčítané osoby, ktoré v otázke na náboženské vyznanie nič neuviedli.

V druhom analyzovanom sčítaní obyvateľov v roku 2001 sa získané údaje kodovali celkovo do 25 konkrétnych cirkví a náboženských spoločností. Oproti predchádzajúcemu cenzu pribudla scientologická spoločnosť, hnutie zjednotenia, hinduizmus a budhizmus, pričom zvlášť sa nekodovala skupina osôb sliezskeho evanjelického augsburského vyznania. V poslednom sčítaní obyvateľov v roku 2011 bolo opätovne pri spracovaní výsledkov použitých 25 konkrétnych kódovaných cirkví a náboženských skupín. Medzi registrované cirkvi a náboženské spoločnosti v roku 2007 pribudlo Bahájske spoločenstvo na Slovensku, ktoré bolo aj medzi predtlačnými priamymi voľbami na sčítacom hárku obyvateľa. Na druhej strane sa nepoužili kódy resp. sa zvlášť nekodovali spoločnosti Jednota bratská a Náboženská spoločnosť československých unitárov. Oproti predchádzajúcim cenzom bola navyše vytvorená tretia súhrnná skupina „iné“.

Obr. č. 1: Otázka na zisťovanie náboženského vyznania v sčítacom liste A (Údaje o osobách) SLDB 1991²⁵

14. NÁBOŽENSKÉ VYZNANIE	zapište náboženské vyznanie, ku ktorému sa hlásite alebo „bez vyznania“	<input type="text"/>
-------------------------	---	----------------------

Z pohľadu definícií sa jednotlivé cenzy od seba príliš neodlišovali. V roku 2001 sa pod náboženským vyznaním rozumela účasť obyvateľstva na náboženskom živote niektorej cirkvi alebo vzťah k nej. U detí do 15 rokov uviedli rodičia náboženské vyznanie podľa ich rozhodnutia. Oproti predchádzajúcemu sčítaniu však priamo v sčítacom hárku boli predtlačené možnosti výberu niektorých náboženských vyznaní a bez vyznania, pričom v prípade stotožnenia s inou cirkvou resp. náboženskou skupinou bolo umožnené slovne ju uviesť (pozri obr. 2). Rovnaký postup bol zvolený aj v poslednom cenzu v roku 2011, kde

²⁵ http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/1991/obyv1_1991.htm (5.7.2014)

priamo v pokynoch pre vyplňovanie sčítacieho hárka bolo uvedené, aby sčítaná osoba v prípade uvedenia kategórie iné slovne zapísala, o ktorú cirkev alebo náboženskú skupinu konkrétne ide.

Obr. č. 2: Otázka na zisťovanie náboženského vyznania v sčítacom liste A (Údaje o osobách) SODB 2001²⁶

12. Náboženské vyznanie/cirkev

Rímskokatolícka cirkev

Evanjelická cirkev augsburského vyznania

Gréckokatolícka cirkev

Reformovaná kresťanská cirkev

Pravoslávna cirkev

Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia

Evanjelická cirkev metodistická

Bratská jednota baptistov

Cirkev bratská

Cirkev adventistov siedmeho dňa

Apoštolická cirkev

Židovské náboženské obce

Starokatolícka cirkev

Kresťanské zbory

Cirkev československá husitská

bez vyznania

iné:

Obr. č. 3: Otázka na zisťovanie náboženského vyznania v sčítacom liste A (Údaje o osobách) SODB 2011²⁷

23. Náboženské vyznanie

Rímskokatolícka cirkev Evanjelická cirkev augsburského vyznania Gréckokatolícka cirkev Reformovaná kresťanská cirkev

Pravoslávna cirkev Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia Evanjelická cirkev metodistická Kresťanské zbory

Apoštolická cirkev Bratská jednota baptistov Cirkev adventistov siedmeho dňa Cirkev bratská

Ústredný zväz židovských náboženských obcí Starokatolícka cirkev Cirkev československá husitská

Novoapostolská cirkev Bahájske spoločenstvo Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní bez vyznania

iné:

Niektoré historické aspekty náboženskej štruktúry Slovenska

Náboženská štruktúra obyvateľstva Slovenska je výsledkom dlhého historického vývoja, v ktorom sa premietali vplyvy viacerých navzájom pôsobiacich faktorov rôznej povahy a významu (napr. geografické, demografické, politické, spoločenské, legislatívne a pod.). Okrem pochopenia súčasného obrazu náboženského vyznania v spoločnosti má identifikácia hlavných historických skutočností aj nezastupiteľné miesto pri analýze priestorového rozmiestnenia cirkví a náboženských spoločností.

Poloha Slovenska na križovatke medzi západnou a východnou Európou prispela k postupnému formovaniu etnicky a následne aj nábožensky heterogénnej spoločnosti. V podstate až do 16. storočia mala dominantné postavenia rímskokatolícka cirkev, len vo východných a severovýchodných oblastiach sa malá časť obyvateľstva hlásila k pravoslávnej cirkvi. Okrem toho menšie konfesiónálne diaspóry vyváralo židovské obyvateľstvo s judaizmom.²⁸ Z pohľadu historických faktorov nezastupiteľné miesto pri postupnej heterogenizácii náboženskej štruktúry zohrávalo reformačné a protireformačné hnutie. Kým nemecké a slovenské obyvateľstvo prijímalo skôr učenie Martina Luthera, z ktorého sa neskôr sformovalo evanjelické augsburské vyznanie, maďarské obyvateľstvo a časť slovenského obyvateľstva v oblasti stredného a južného Zemplína a v Užskej stolici sa priklonila k myšlienkam Jána Kalvína, ktoré sa stali ústrednými pre novovznikajúce evanjelické helvétske (kalvínske) vyznanie. Okrem toho pokračujúca migrácia na tzv. valašskom práve posilňovala pozície obyvateľstva pravoslávnej cirkvi. Opačný vplyv na charakter náboženského obrazu územia dnešného Slovenska malo protireformačné hnutie, ktoré vyvrcholilo v druhej polovici 17. storočia. Jeho výsledkom bolo opätovné prinavrátenie dominantného postavenia rímskokatolíckej cirkvi. S procesom rekatolizácie je úzko spojený aj vznik gréckokatolíckej cirkvi, keď časť duchovných podpísala v roku 1646 Užhorodskú úniu s rímskokatolíckou cirkvou. V praxi to znamenalo, že značná časť pravoslávnych konvertovala na novú vieru uniatskej, resp. gréckokatolíckej cirkvi. Veľmi dôležitým prvkom v obnove náboženskej

²⁸ Bližšie pozri napr.: MATLOVIČ, René. *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. Prešov, 2005, s. 197; OČOVSKÝ, Štefan. Vývoj religióznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. In: *Geografický časopis*, roč. 45, 1993, č. 2-3, s. 165-167.

²⁶ http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/2001/obyv1_2001.htm (5.7.2014)

²⁷ http://portal.statistics.sk/files/obyv_sk-15.pdf. (5.7.2014)

slobody bolo zavedenie tzv. tolerančného patentu Jozefom II. (1781), ktorý garantoval výkon bohoslužieb, zriaďovanie zborov a výstavbu kostolov protestantským a pravoslávnyim veriacim. O dva rok neskôr bol vydaný podobný patent pre židovské obyvateľstvo, ktoré v priebehu celého 18. storočia v postupných migračných vlnách osídľovalo najmä západné a východné časti dnešného Slovenska, v čom najmä na východe pokračovalo aj v nasledujúcom období.

Náboženská štruktúra obyvateľstva sa v Uhorsku prakticky v 18. storočí aj v súvislosti s dotvorením sídelnej siete ustálila. Poukazujú na to aj výsledky jednotlivých cenzov. Územie Slovenska netvorilo osobitnú územnú jednotku, patrilo však do rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie k nábožensky najheterogénnejším oblastiam Uhorska. V porovnaní s vývojom etnickej štruktúry, ktorej zisťovanie sa po roku 1880 stalo predmetom politických tlakov, agitácií a zneužívania, však náboženské pomery nevykazovali výrazné zmeny a možno konštatovať, že ustálená podoba náboženskej štruktúry na Slovensku pretrvala kontinuálne aj počas medzivojnového obdobia.

Slovensko teda naďalej vykazovalo prevahu predovšetkým rímskokatolíckeho obyvateľstva. Podiel tohto vyznania sa udržiaval na približne 71 % úrovni. Z priestorového hľadiska predstavovalo typické rímskokatolícke oblasti najmä severozápadné Slovensko a sever jeho strednej časti. Napríklad na Orave alebo Kysuciach bola táto konfesia zastúpená skoro 100 % účasťou prítomného obyvateľstva. Početnejšie zastúpenie rímskokatolíckych veriacich vykazovala aj takmer celá stredná a dolná časť Považia.

Nižšie zastúpenie malo rímskokatolícke náboženstvo na strednom Slovensku a ešte výraznejšie na východnom Slovensku, hlavne v oblasti severného cípu tohto regiónu. Najnižšiu účasť rímskokatolíkov z pohľadu okresov dlhodobo vykazoval Myjavský okres, kde sa koncentrovalo v rokoch 1919 - 1940 len 7-14 % tohto obyvateľstva. Výrazne nízke podiely však zaznamenali aj severovýchodné okresy Svidník, Medzilaborce a Snina s nižším ako 10% podielom.

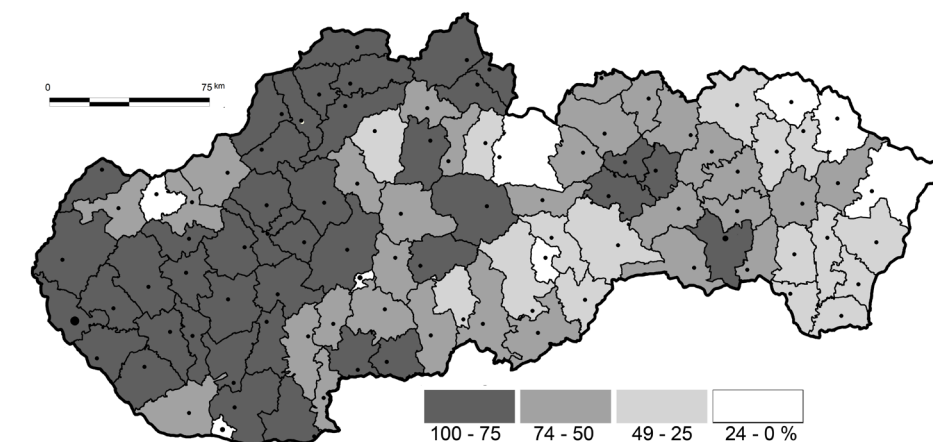
Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva sa výraznejšie nezmenil ani v súvislosti s územnými zmenami, ktoré nastali na konci roku 1938, resp. na jar 1939. Vtedy Slovensko spoločne s odstúpeným územím stratilo približne 860 tis. obyvateľov. V sčítaniach 1938 a 1940 sa tak potvrdila dominantna rímskokatolíckeho náboženstva na Slovensku.

Tab. č. 1 : Náboženská štruktúra obyvateľstva Slovenska 1910 - 1930 (uvedené najpočetnejšie vierovyznania)²⁹

Rok	Rímskokatolíci	Gréckokat.	Evanjelici a.v.	Reformovaní	Izraeliti	Iná
1910	2033448	198723	394753	157225	140415	2260
1919	2088751	203255	369414	143807	139134	3946
1921	2128205	193735	382428	144549	135918	16035
1930	2384355	213725	400258	145829	136737	48889
1940*	1968241	183129	388723	12921	86629	15593
v %						
1910	69,5	6,8	13,5	5,4	4,8	0,1
1919	70,9	6,9	12,5	4,9	4,7	0,1
1921	70,9	6,5	12,8	4,8	4,5	0,5
1930	71,6	6,4	12,0	4,4	4,1	1,5
1940*	74,1	6,9	14,6	0,5	3,3	0,6

*Výsledky za rok 1940 za územie Slovenskej republiky (1939 - 1945) zmenšenej o rozsiahle časti najmä južného a východného Slovenska.

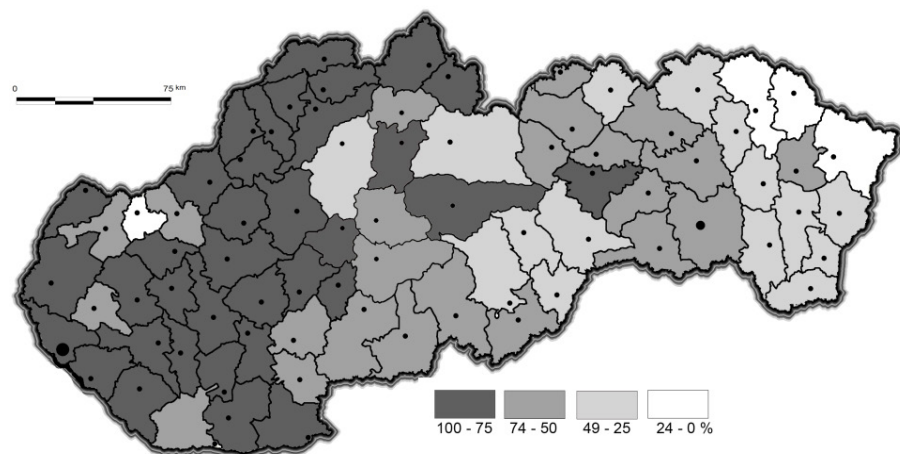
Kartogram č. 1: Podiel rímskokatolíkov v okresoch Slovenska; SR 1919 (v %) ³⁰

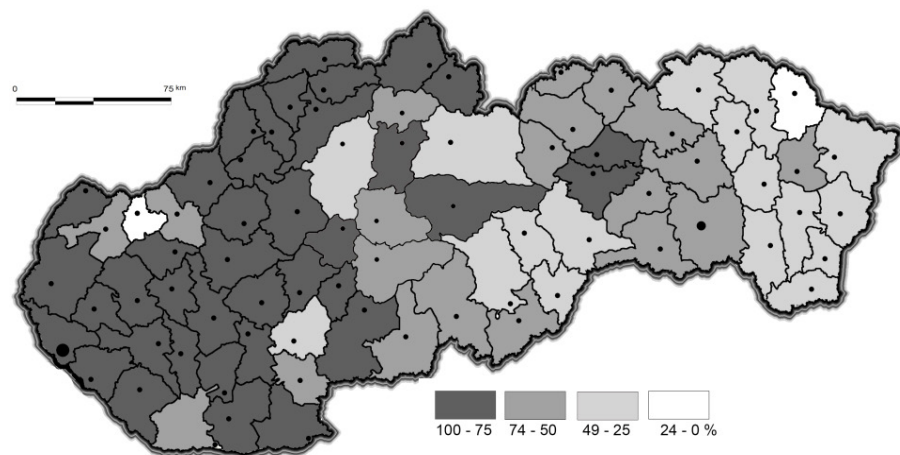
autor: P. Tišliar

²⁹ Soznam miest 1919..., s. 170; ČSS sv. 9, s. 84* a n.; ČSS sv. 98, s. 51* a n.; SNA, f. ŠPŠU, krab. č. 1, bez sign.

³⁰ Soznam miest 1919..., s. 158-167.

Kartogram č. 2: Podiel rímskokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1921 (v %)³¹

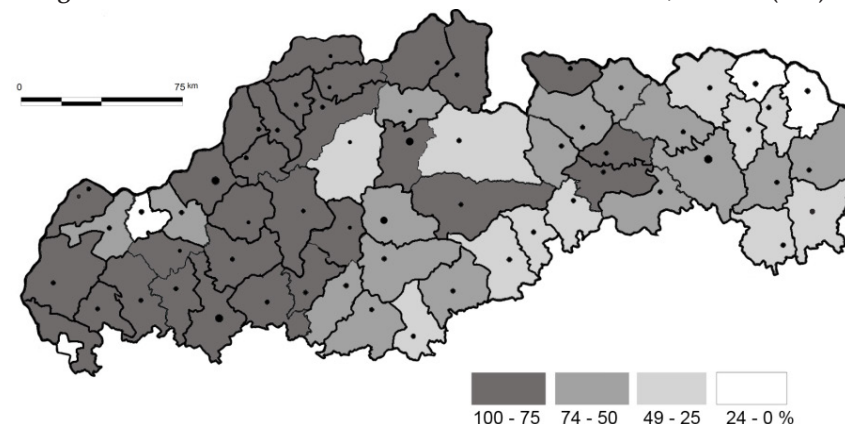
autor: P. Tišliar

Kartogram č. 3: Podiel rímskokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1930 (v %)³²

autor: P. Tišliar

³¹ Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej. Praha : Státní úřad statistický, 1936 (ďalej: Štatistický lexikón 1936...), s. 168-169.

³² Tamže.

Kartogram č. 4: Podiel rímskokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1940 (v %)³³

autor: P. Tišliar

Gréckokatolícke obyvateľstvo, ktoré sa často spájalo najmä s etnickou skupinou Rusínov,³⁴ dosahovalo približne 6,5 až 7% podiel. Toto obyvateľstvo sa koncentrovalo na východnom Slovensku, najmä v oblasti s prevládajúcim rusínskym osídlením. V minulosti bolo pre túto skupinu obyvateľstva charakteristické časté stotožňovanie náboženstva a etnickej príslušnosti, predovšetkým práve gréckokatolíckou cirkvou. Kartogram č. 5, ktorý zobrazuje priestorové rozloženie gréckokatolíkov v roku 1919 na Slovensku, však potvrdzuje skutočnosť, že nemožno ani pre staršie obdobie spájať toto vierovyznanie výlučne len s rusínskou či ruskou etnicitou. Najmarkantnejšie to možno vidieť v oblasti Horehronia, v okrese Pohorelá, v ktorom sa gréckokatolícke obyvateľstvo koncentrovalo vo vyššom počte, no napriek tomu sa nehlásilo k rusínskej či ruskej národnosti. Už sčítanie ľudu z roku 1880, v ktorom sa prvýkrát zisťovala materinská reč obyvateľstva ako základná charakteristika k diferenciacii etnicity v Uhorsku, na Horehroní nezistilo vyšší počet

³³ SNA, f. ŠPŠÚ, krab. č. 38, bez sign.

³⁴ Štatistická prax medzivojnového Československa však zaraďovala toto obyvateľstvo do širšej národnostnej skupiny. Sčítanie obyvateľstva v roku 1921 totiž zadefinovalo novú ruskú národnosť, do ktorej boli zahrnutí Karpatorusi, Veľkorusi a Ukrajinci. Oficiálne ruská národnosť predstavovala „Podkarpatskú vetvu Ruského národa.“ V roku 1930 bola definovaná ruská a maloruská národnosť. Pozri bližšie KORČÁK, Jaromír, ČSS zv. 98, c. d., s. 46*.

Rusínov.³⁵ Výsledky mimoriadneho sčítania z roku 1919 preukázali v okrese Pohorelá vyše 26 % gréckokatolíckych veriacich. Tí žili najmä v troch najvýchodnejších obciach tohto regiónu, Šumiac (okres Brezno), Telgárt (okres Brezno) a Vernár (okres Poprad), obyvatelia sa však hlásili k slovenskej (československej) národnosti, predtým slovenskej materinskej reči. V následnom riadne plánovanom sčítaní ľudu z roku 1921 sa tieto údaje viac-menej potvrdili. Tento okres zaznamenal približne 19,5% zastúpenie gréckokatolíkov.

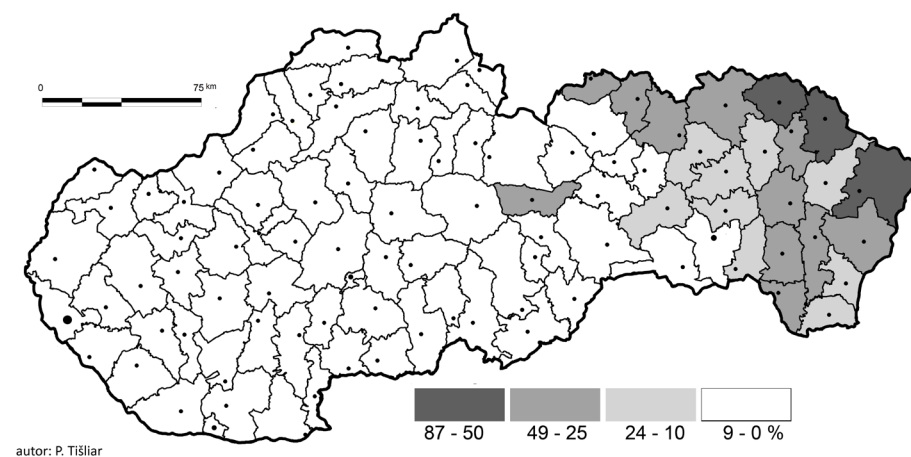
Obdobná situácia existovala aj v oblasti stredného a južného Zemplína a v západnej časti niekdajšej Užskej župy, ktoré sa stali súčasťou Slovenska po vzniku Československej republiky. Neprevažovali tu osoby rusínskej národnosti, hoci koncentrácia gréckokatolíkov bola v týchto oblastiach vysoká.

Najviac veriacich gréckokatolíckej cirkvi sa však koncentrovalo do okresov, v ktorých žili prevažne osoby rusínskej národnosti. Išlo najmä o okresy Medzilaborce, Snina a Stropkov, kde dosahoval podiel tohto náboženstva vysoko nad 70%. Táto vysoká koncentrácia sa potvrdila aj v nasledujúcich sčítaniach ľudu, vrátane cenzu 1940, hoci Sninský okres v tomto období nepatril celý na Slovensko. Spomenúť možno ešte okres Sobrance, v ktorom tvorili títo veriaci asi polovicu prítomných obyvateľov počas celého medzivojnového obdobia. Gréckokatolícke obyvateľstvo žilo vo vyššom počte napokon aj v oblasti Šariša a na Spiši. Napríklad v okrese Stará Ľubovňa predstavovali v roku 1930 skoro 42 %. Práve Staroľubovniansky okres vykazoval na Spiši najviac gréckokatolíckych veriacich. Približne pätinu prítomného obyvateľstva tvorili títo veriaci aj v juhovýchodných okresoch Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany, pričom v Trebišovskom mikroregióne to bolo takmer 40 %. V týchto oblastiach však žil minimálny počet Rusov (Rusínov). Jasne to potvrdzujú aj výsledky medzivojnových cenzov.

Medzi obyvateľstvom gréckokatolíckeho vierovyznania sa po vzniku Československa začalo postupne šíriť pravoslávne vyznanie. Napriek tomu, že nenadobudlo v medzivojnovom období výraznejší vplyv, predsa len „uberalo“ gréckokatolíckej cirkvi veriacich. Pravoslávie sa na Slovensko šírilo cez susednú Podkarpatskú Rus, a práve na

východnom Slovensku sa aj najviac rozšírilo.³⁶ K šíreniu pravoslávia na Slovensku, resp. v Československu prispela aj ruská emigrácia, ktorá do Československa prúdila po ruskej revolúcii. Do roku 1930 sa počet pravoslávnych zvýšil na vyše 9 tis. a v nasledujúcom období ďalej rástol na úkor gréckokatolíkov.³⁷ Jadrom pravoslávnych sa postupne stali okresy Vyšný Svidník (Svidník), Bardejov a Snina.³⁸ V roku 1940 sa na územne zmenšenom Slovensku nachádzalo približne 7,5 tis. osôb hlásiacich sa k pravoslávnomu náboženstvu.³⁹

Kartogram č. 5: Podiel gréckokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1919 (v %) ⁴⁰

³⁵ Pozri detailnejšie TIŠLIAR, Pavol. *Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. - 1. pol. 20. storočia)*. Brno : Tribun EU, 2009, s. 100 a n.

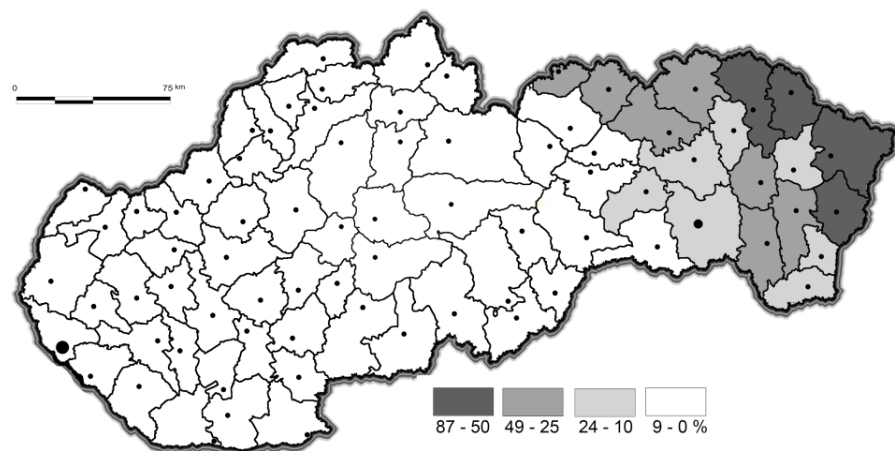
³⁶ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi I. : Demografická reprodukcia*. Bratislava : Infostat, 2009, s. 126 a n.

³⁷ KORČÁK, Jaromír, ČSS zv. 98, c. d., s. 51*.

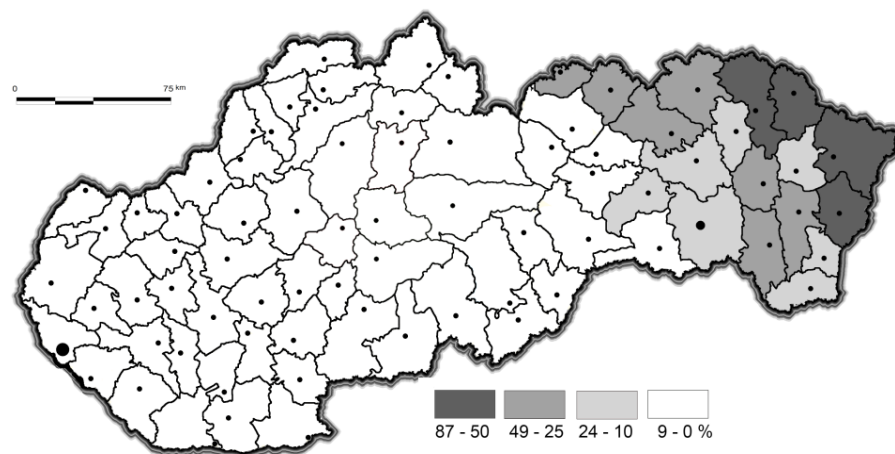
³⁸ MAREK, Pavel. *Pravoslávie v Československu v letech 1918 – 1942 : Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku*. Brno : LMAREK, 2004, s. 231.

³⁹ SNA, f. ŠPŠŮ, krab. č. 1, bez sign.

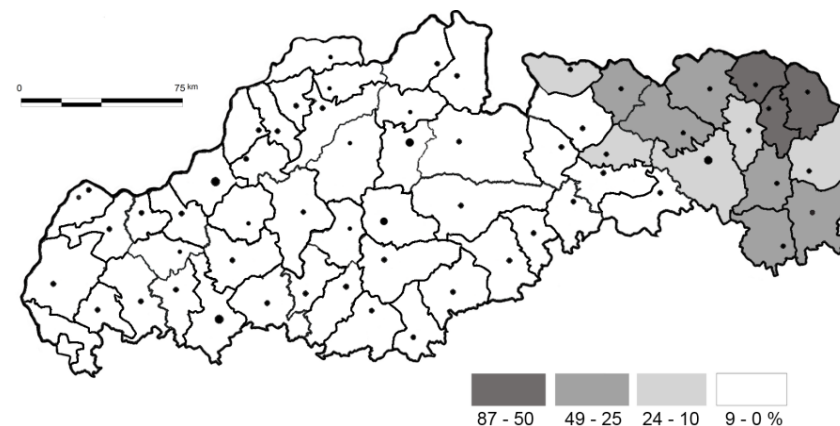
⁴⁰ Soznam miest 1919..., s. 158-167.

Kartogram č. 6: Podiel gréckokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1921 (v %)⁴¹

autor: P. Tišliar

Kartogram č. 7: Podiel gréckokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1930 (v %)⁴²

autor: P. Tišliar

⁴¹ Štatistický lexikón 1936..., s. 168-169.⁴² Tamže.Kartogram č. 8: Podiel gréckokatolíkov v okresoch Slovenska; SĽ 1940 (v %)⁴³

autor: P. Tišliar

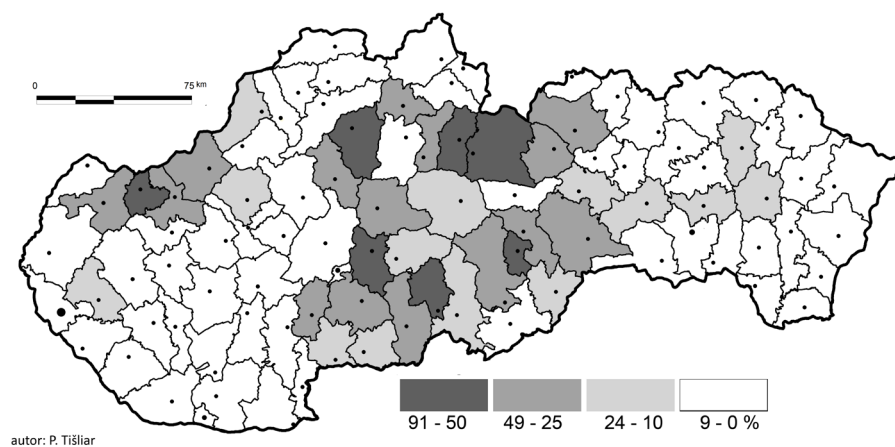
Druhou najpočetnejšou náboženskou skupinou na Slovensku bola evanjelická cirkev augsburského vyznania, v priemere s vyše 12% medzi obyvateľstvom. Podiel tejto konfesie v prvej polovici 20. storočia mierne klesal. Priestorovo boli sústredenejší na západnom Slovensku v oblasti Myjavy a Starej Turej (okres Nové Mesto nad Váhom). Na Myjavsku v roku 1919 vykazovali príslušníci luteránskej cirkvi až 91% z prítomného obyvateľstva. Koncentrovanejší boli aj v okresoch Senica a Nové Mesto nad Váhom, v ktorých tvorili niečo vyše tretiny. Tento výraznejší evanjelický ostrov, ktorý mal staršie historické korene sa udržal vo vysokých podieloch počas celej prvej polovice 20. storočia. Ešte v roku 1940 sa podiel evanjelikov augsburského vyznania v Myjavskej oblasti pohyboval na úrovni 86%, v Senici 30% a v Novom Meste nad Váhom skoro 37%.

Ďalšou výraznejšou oblasťou, v ktorej žil vyšší počet luteránov bol Liptov. Okresy Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok, ktoré neskôr vytvorili jeden administratívny celok so sídlom v Liptovskom Mikuláši, vykazovali spoločne cez 60% podiel. Patrila sem aj dolná Orava, okres Dolný Kubín, kde žilo v 20. a 30. rokoch vyše 30% luteránov. Pritom horná Orava bola takmer čisto rímskokatolícka. Ešte v roku 1940 Dolnokubínsky okres vykazoval približne 32% zastúpenie tohto vyznania. Silnou evanjelickou oblasťou bol aj susedný Turiec, najmä jeho

⁴³ SNA, f. ŠPŠÚ, krab. č. 38, bez sign.

horná časť. Okres Martin mal počas celého medzivojnového obdobia približne polovicu svojho obyvateľstva s týmto vierovyznaním. Dolný Turiec, v ktorom sa výraznejšie koncentrovalo obyvateľstvo nemeckej národnosti (niekdajší okres Štubnianské - Turčianske Teplice), bol zväčša rímskokatolícky. V niekdajšej Zvolenskej župe boli evanjelici, luteráni zastúpení výraznejšie v západnej časti Zvolenského okresu. V roku 1919 tu tvorili viac ako 50 % prítomného obyvateľstva. Vysoký podiel vykazoval aj Banskobystrický okres.

Kartogram č. 9: Podiel evanjelikov augsburského vyznania v okresoch Slovenska; SL 1919 (v %) ⁴⁴

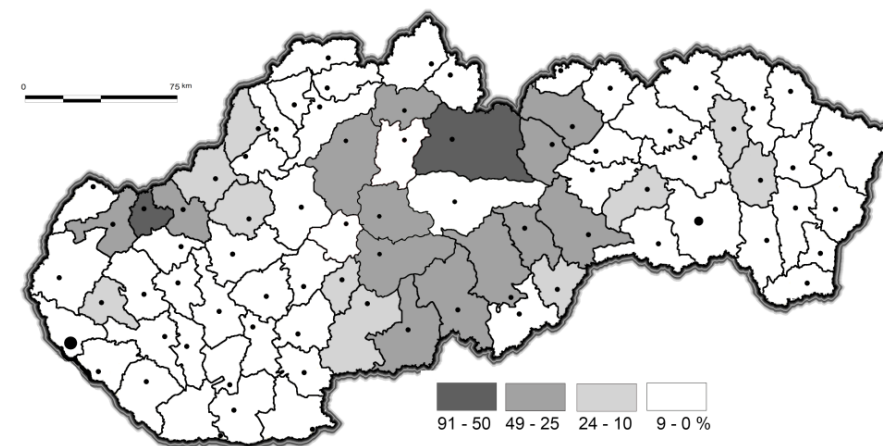

Výraznejšie zastúpenie mala evanjelická cirkev augsburského vyznania aj na Gemeri, najmä v Ratkovskom slúžnovskom okrese s takmer 85 % evanjelikov v roku 1919.⁴⁵ Vyšší podiel evanjelikov a.v. však registrovali aj ostatné okresy na Gemeri, Rožňava (41,5 %), Revúca (48,5 %) a Hnúšťa (46,5 %). Tieto údaje sa v nasledujúcich cenzoch nemenili. Obdobne aj v susednom Novohrade a Honte, kde okres Modrý Kameň vykazoval vyše 40 % a po územných zmenách sa v roku 1940 tu k luteránom prihlásilo asi 53 % prítomného obyvateľstva.

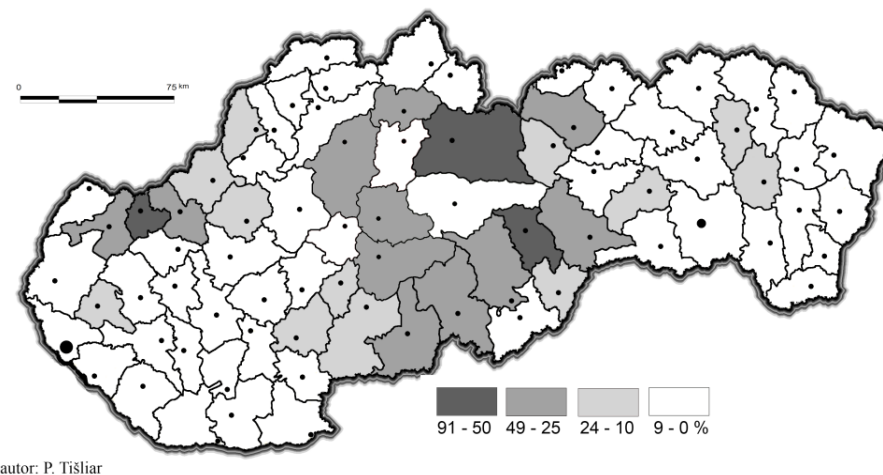
⁴⁴ Soznam miest 1919..., s. 158-167.

⁴⁵ Podrobne sme túto problematiku analyzovali v práci TIŠLIAR, Pavol. Etnická a konfesionálna štruktúra Gemera..., c. d., s. 164 a n.

Kartogram č. 10: Podiel evanjelikov augsburského vyznania v okresoch Slovenska; SL 1921 (v %) ⁴⁶

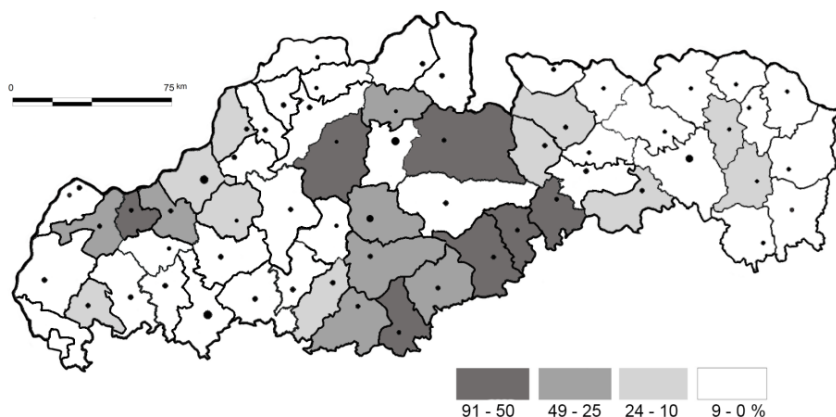

Kartogram č. 11: Podiel evanjelikov augsburského vyznania v okresoch Slovenska; SL 1930 (v %) ⁴⁷

⁴⁶ Štatistický lexikón 1936..., s. 168-169.

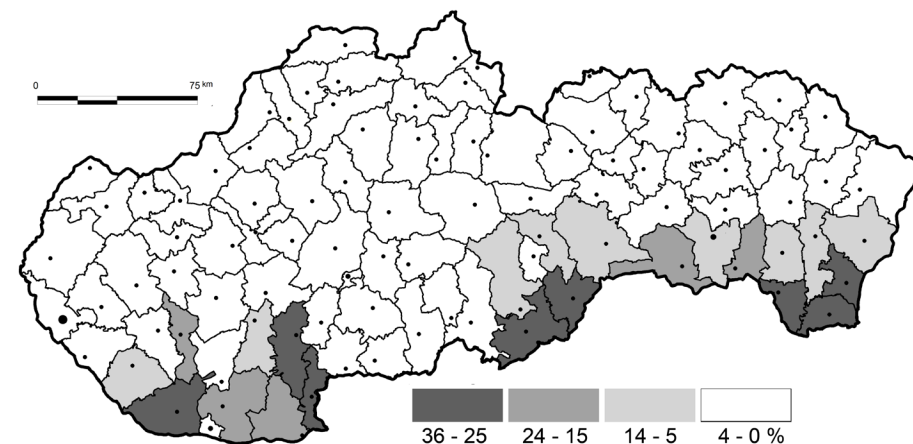
⁴⁷ Tamže.

Kartogram č. 12: Podiel evanjelikov augsburského vyznania v okresoch Slovenska; SĽ 1940 (v %)⁴⁸

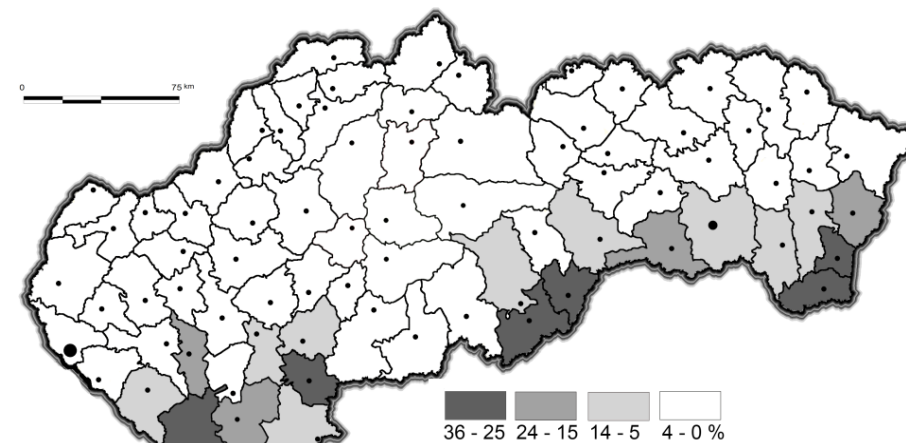
autor: P. Tišliar

V nemeckom prostredí na Spiši sa rovnako koncentrovali vo vyšších počtoch evanjelici augsburského vyznania. Išlo hlavne o okresy Poprad, Kežmarok a Gelnica. V roku 1930 bolo v Gelnickom okrese necelých 17 %, v Popradskom vyše 24 % a v Kežmarskom okrese niečo cez 27 % veriacich. Spiš predstavoval jednu z konfesiónálne najpestrejších oblastí Slovenska, kde bolo okrem spomenutých evanjelikov výraznejšie zastúpené aj rímskokatolícke a gréckokatolícke obyvateľstvo.

Najmä v maďarsky hovoriacom prostredí sa rozvíjalo evanjelické reformované (kalvínske) náboženstvo. Po vzniku Československa ich podiel poklesol pod 5% hranicu. Rozdiel medzi výsledkami z rokov 1910 a 1919, resp. 1921 bol spôsobený najmä migračnými pohybmi, ku ktorým došlo po vzniku Československej republiky smerom do Maďarska, odchodom časti najmä maďarskej úradníckej zložky správy s rodinnými príslušníkmi. Reformovaní veriaci sa zväčša koncentrovali v južnej prihraničnej oblasti s Maďarskom. Ich počet sa výraznejšie znížil po územných zmenách, na konci 30. rokov, keď sa územie južného Slovenska stalo súčasťou Maďarska.

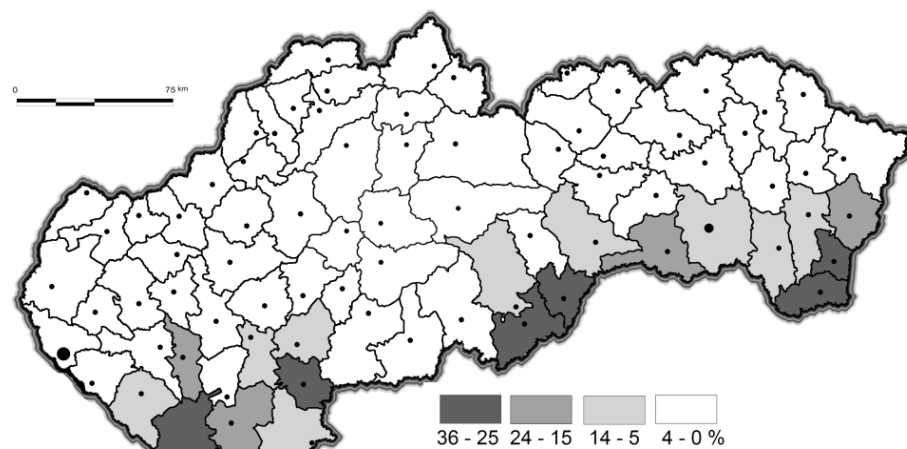
⁴⁸ SNA, f. ŠPŠÚ, krab. č. 38, bez sign.**Kartogram č. 13: Podiel reformovaných v okresoch Slovenska; SĽ 1919 (v %)⁴⁹**

autor: P. Tišliar

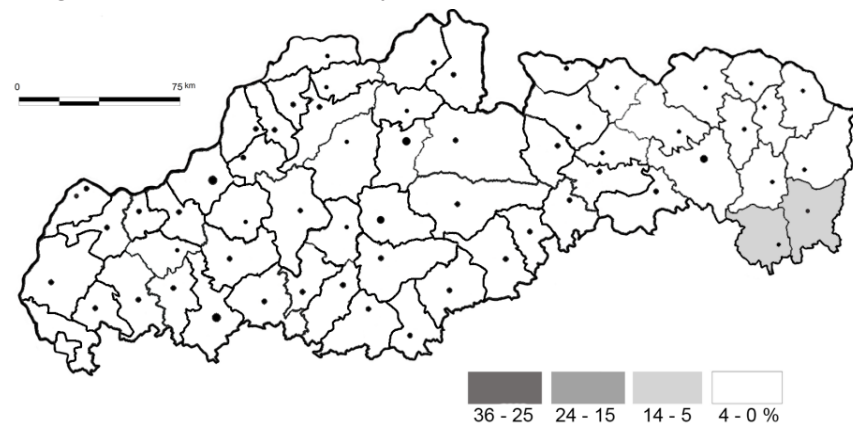
Kartogram č. 14: Podiel reformovaných v okresoch Slovenska; SĽ 1921 (v %)⁵⁰

autor: P. Tišliar

⁴⁹ Soznam miest 1919..., s. 158-167.⁵⁰ Štatistický lexikón 1936..., s. 168-169.

Kartogram č. 15: Podiel reformovaných v okresoch Slovenska; SĽ 1930 (v %)⁵¹

autor: P. Tišliar

Kartogram č. 16: Podiel reformovaných v okresoch Slovenska; SĽ 1940 (v %)⁵²

autor: P. Tišliar

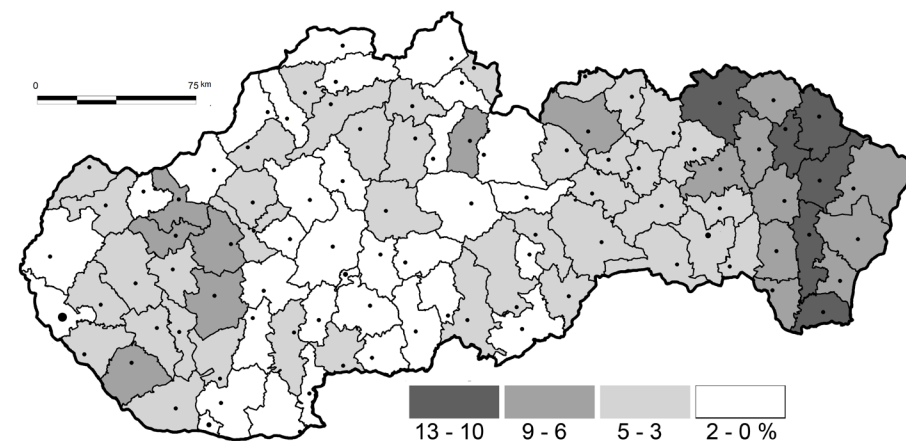
Na západnom Slovensku mali reformovaní vyšší podiel v okresoch Komárno, kde predstavovali asi štvrtinu obyvateľstva, Pastuchov (Pastovce) a Levice, najmä na juh tohto okresu. Táto časť Levického okresu napokon spoločne so severnou časťou Pastuchovského (Pastovce) okresu od roku 1923 tvorili samostatný okres so sídlom v Želiezovciach, kde sa k reformovanej kalvínskej viery hlásilo viac ako 37 % prítomného

⁵¹ Tamže.⁵² SNA, f. ŠPŠÚ, krab. č. 38, bez sign.

obyvateľstva.

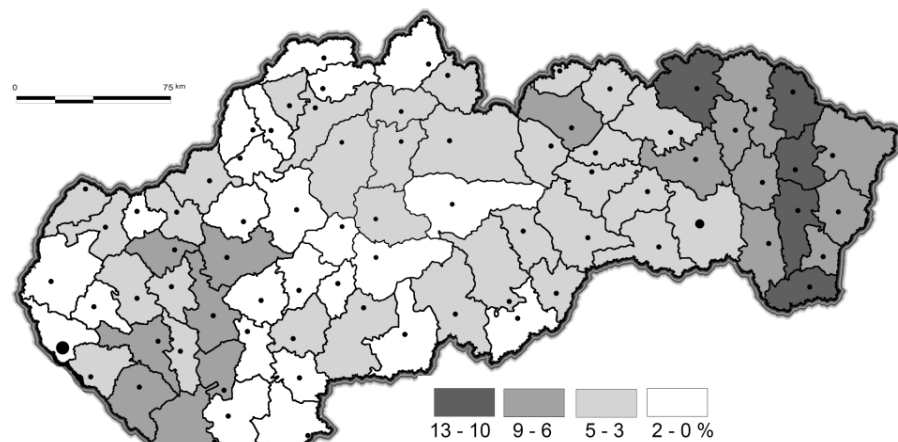
Gemerom začínala druhá kompaktná oblasť, kde rovnako žili reformovaní veriaci vo vyššom počte. Tretinový podiel registrovali v okresoch Feledince (Jesenské) a Tornaľa. Sústreďenie boli aj na juhu Rimavskosobotského okresu a tiež v susednom Rožňavskom okrese s centrom v Plešivci.⁵³ Ďalej na východ pokračovalo osídlenie reformovaných cez Moldavský okres a Košice vidiek do juhovýchodného cípu Slovenska. Tu boli v medzivojnovom období výraznejšie zastúpení najmä v okresoch Kráľovský Chlmec (až 38 %) a Veľké Kapušany.

Poslednou početnejšou náboženskou skupinou bolo izraelitské vyznanie, ku ktorému sa v tomto priestore hlásilo po prvej svetovej vojne približne 140 tis. osôb (vyše 4,5 %). Tento počet v priebehu medzivojnového obdobia mierne klesal, čo sa odzrkadlilo aj na relatívnom zastúpení príslušníkov tohto náboženstva, ktoré v roku 1930 dosiahlo 4%. Početnejšie boli osoby izraelitského vierovyznania zastúpené hlavne v mestskom prostredí, kde sa organizovali aj početnejšie židovské náboženské obce. Na východnom Slovensku však boli rozptýlení aj vo vidieckom prostredí. Najvyšší podiel v medzivojnovom období vykazovali východoslovenské okresy, Michalovce, Humenné, Medzilaborce, Bardejov, ale aj Kráľovský Chlmec.

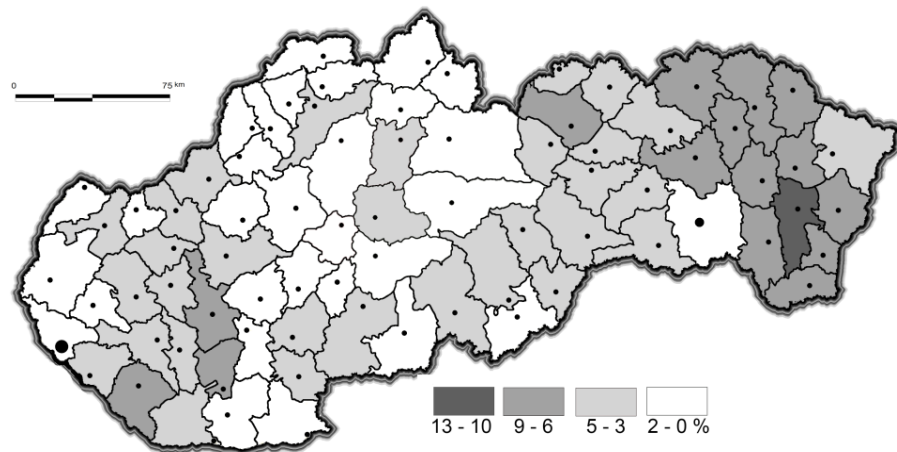
Kartogram č. 17: Podiel izraelitov v okresoch Slovenska; SĽ 1919 (v %)⁵⁴

autor: P. Tišliar

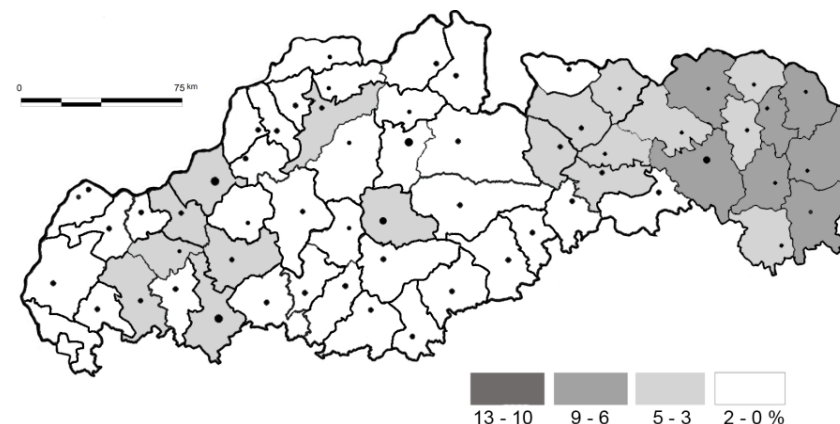
⁵³ TIŠLIAR, Pavol. Etnická a konfesijná štruktúra Gemera..., c. d., s. 179.⁵⁴ Soznam miest 1919..., s. 158-167.

Kartogram č. 18: Podiel izraelitov v okresoch Slovenska; SĽ 1921 (v %) ⁵⁵

autor: P. Tišliar

Kartogram č. 19: Podiel izraelitov v okresoch Slovenska; SĽ 1930 (v %) ⁵⁶

autor: P. Tišliar

Kartogram č. 20: Podiel izraelitov v okresoch Slovenska; SĽ 1940 (v %) ⁵⁷

autor: P. Tišliar

Počas Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa izraeliti dostali na okraj spoločnosti.⁵⁸ Postupné vylúčenie týchto osôb zo spoločnosti, sprevádzané stratou všetkých občianskych práv, majetku, ale aj dôstojnosti napokon vyvrcholilo spomenutými deportáciami židovského obyvateľstva. Dôsledkom bol po skončení druhej svetovej vojny ich výrazný pokles.

Podiel ostatných náboženstiev bol po vzniku Československa minimálny. Pozvoľna však v medzivojnovom období ich počet stúpala. V Československej republike tak podľa oficiálnych výsledkov z roku 1921 bolo 5,3 % obyvateľov bez vyznania a tento podiel sa v 20. rokoch zvýšil na 5,8 %.⁵⁹ Na Slovensku išlo v roku 1921 o 6 818 osôb (0,23 %), no v roku 1930 sa počet osôb bez vyznania zvýšil už na 17 148 osôb (0,51 %). Z celoštátneho pohľadu bol počet osôb bez vyznania najvyšší v západnej časti republiky. V Čechách v roku 1921 sčítali vyše 658 tis. obyvateľov bez vyznania (9,9 %) a tento počet sa do roku 1930 zvýšil na takmer 729 tis. (10,3 %).

Posledné dva cenzy z rokov 1938 a 1940 viac-menej potvrdili výsledky medzivojnových sčítaní, keď na okypťenom území Slovenska prevládalo

⁵⁷ SNA, f. ŠPŠÚ, krab. č. 38, bez sign.

⁵⁸ Prvé zásahy proti tejto skupine obyvateľstva sa uskutočnili už v roku 1938, pozri napr. MEDVECKÝ, Matej – SCHVARC, Michal. Juloslav Jane – dobrodruh v osídľach spravodajských služieb. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 2, s. 36-49.

⁵⁹ BOHÁČ, Antonín, ČSS sv. 9, c. d., s. 82-84*.

⁵⁵ Štatistický lexikón 1936..., s. 168-169.

⁵⁶ Tamže.

rímskokatolícke obyvateľstvo a rapídne sa znížil podiel reformovaných kalvínov, ktorí žili prevažne na odtrhnutom území južného Slovenska.

Po uchopení moci komunistickou stranou sa jednou z priorit stalo odstránenie vplyvu a postupné obmedzovanie pôsobenia cirkví na spoločnosť v Československu. Všetky cirkvi a náboženské spoločnosti sa dostali pod prísnu kontrolu, boli usmerňované, na ich činnosť dohliadal celý systém kontrolných mechanizmov a orgánov, pričom vo všetkých podstatných otázkach rozhodovali vedúce orgány Komunistickej strany Československa. Navyše systém tzv. cirkevných zákonov z jesene roku 1949 zmenil právnu suverenitu na podriadenosť voči štátu.⁶⁰ Súčasne s tým došlo ku konfiškácii cirkevného majetku a cirkev sa aj po hospodárskej stránke stala plne závislou na štáte. Všetky cirkevné školy boli zoštátnené a vyučovanie náboženstva bolo silne obmedzované. Súčasťou „križiackeho ťaženia“ proti cirkvám a náboženským spoločnostiam boli tiež vykonštruované procesy s ich čelnými predstaviteľmi, zrušenie mužských a ženských kláštorov, rehoľných domov v rámci akcie „K“ a „R“ pričom rehoľníkov a rehoľníčky bezpečnostné orgány a Ľudové milície deportovali do vopred pripravených kláštorov. Asi najviac postihnutou bola v tomto období gréckokatolícka cirkev, ktorú v roku 1950 rozviazaním zmluvy s rímskokatolíckou cirkvou zrušili a jej príslušníci boli prinútení prestúpiť do pravoslávnej cirkvi.⁶¹

Z pohľadu údajov o náboženskom vyznaní posledné informácie pochádzali z už spomínaného sčítania ľudu 1950, pričom znak náboženstva sa napríklad z pohybov obyvateľstva vytratil od roku 1954, kedy bolo prijaté uznesenie vlády č. 1410 (z 27.7.), podľa ktorého nesmeli úrady požadovať informácie o náboženskom vyznaní osôb. Tento jav

⁶⁰ Bližšie k tejto problematike pozri napr. PEŠEK, Jan. Štátnopolitické orgány dozoru nad cirkvami na Slovensku v rokoch 1948-1989. In: FIAMOVÁ, Martina., JAKUBČIN, Pavol. (eds.): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 510-527; MULÍK, Peter. Metódy a formy proticirkevnej politiky komunistických štátov strednej a juhovýchodnej Európy a ich zmeny v rokoch 1945-1989. In: FIAMOVÁ, Martina., JAKUBČIN, Pavol. (eds.): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 234-272.

⁶¹ V roku 1968 síce došlo k čiastočnej obnove gréckokatolíckej cirkvi, no stratené pozície sa jej už do konca roku 1989 nepodarilo získať.

úzko súvisel s proklamovanou politikou obmedzovania vplyvu cirkvi na československú socialistickú spoločnosť a mal vyústiť v postupnú likvidáciu „religiozity“ jej obyvateľstva.⁶² Aj napriek tomu, že podľa vládneho nariadenia z roku 1954 nemali úradné orgány zisťovať náboženské vyznanie osôb, aktívna účasť na náboženskom živote jednotlivých cirkví pred rokom 1990⁶³ často prinášala veľmi negatívne dopady. Ako uvádza Kučera, zisťovala sa nelegálnym spôsobom, bola zapisovaná do kádrových posudkov a ovplyvňovala životy jednotlivých osôb a aj členov ich rodín. Príkladom represii voči veriacim bolo napríklad sťaženie postavenie v povolani, zákaz učiteľskej profesie, ťažší až znemožnený prístup na strednú a vysokú školu a pod.⁶⁴

Vývoj náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska po roku 1989

Miera religiozity ako podiel osôb, ktoré deklarovali v sčítaniach ľudu náboženské vyznanie dlhodobo na Slovensku dosahovala veľmi vysokú úroveň. V cenoch z 1. ČSR a v prvom sčítaní po druhej svetovej vojne sa síce náboženské vyznanie zisťovalo a bolo chápané v inom kontexte, ako v posledných troch cenoch, no aj napriek tomu je zrejماً značná historická kontinuita vysokej religiozity v spoločnosti Slovenska. Počet i podiel osôb, ktoré deklarovali v týchto cenoch, že sú bez vyznania⁶⁵ dosahoval veľmi nízku úroveň. Ako sme už spomenuli, v roku 1921 to bolo 6 818 osôb (0,02 %)⁶⁶ a v roku 1930 ich podiel vzrástol na 0,5 %⁶⁷. Počty osôb bez zisteného náboženského vyznania sa pohybovali na úrovni niekoľkých stoviek obyvateľov.⁶⁸ Miera religiozity tak značne prevyšovala hranicu 99 %. V prvom sčítaní ľudu po druhej svetovej vojne z roku 1950 počet osôb bez vyznania nedosahoval ani 9,7 tis. osôb, čo predstavovalo približne 0,28 % z celého prítomného obyvateľstva Slovenska. Náboženské vyznanie neuviedlo v tomto cenze necelých 2,3

⁶² KUČERA, Milan. Náboženské vyznaní..., c. d., s. 61.

⁶³ Napríklad boli zisťované počty cirkevných krstov, sobášov, pohrebov a pod.

⁶⁴ KUČERA, Milan. Náboženské vyznaní..., c. d., s. 63.

⁶⁵ Osobami bez vyznania mohli byť len tie osoby, ktoré neboli členmi žiadnej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti.

⁶⁶ BOHÁČ, Antonín, ČSS sv. 9, c. d., s. 84*.

⁶⁷ KORČÁK, Jaromír, ČSS sv. 98, c. d., s. 51*.

⁶⁸ V roku 1921 to bolo 495 osôb a v roku 1930 celkovo 258 obyvateľov.

tis. osôb (0,07 %) a miera religiozity tak dosahovala takmer 99,7 %.⁶⁹

Na začiatku 90. rokov, po viac ako štyroch desaťročiach existencie politického režimu, ktorý vo viacerých aspektoch voči cirkvám a celkovo náboženskému životu ako takému zaujímal značne nepriateľsky postoj, sa až takmer 73 % (3 841 tis.) obyvateľov Slovenska slobodne prihlásilo k nejakej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Na pretrvávajúcu pomerne vysokú úroveň religiozity poukazuje aj informácia o zastúpení osôb, ktoré deklarovali, že sú bez vyznania. Ich váha nedosahovala v roku 1991 ani 10 % (515 tis.). Zvyšných 17,4 % osôb (918 tis.) predstavovalo špecifickú skupinu nezistených.

Prvé sčítanie v rámci samostatnej Slovenskej republiky v roku 2001 prinieslo pomerne významné zvýšenie podielu osôb (84,1 %), ktoré deklarovali vzťah k niektorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti resp. účasť na ich náboženskom živote. Tento jav bol predovšetkým výsledkom značného poklesu zastúpenia obyvateľov, ktorí otázku na náboženské vyznanie nevyplnili, keďže počet i podiel osôb bez vyznania sa zvýšil len mierne z pôvodných necelých 10 % na 13 %. Kým v roku 1991 pri sčítaní ľudu viac ako 17 % obyvateľov Slovenska nezodpovedalo otázku na náboženské vyznanie, v sčítaní na začiatku nového milénia to boli len približne 3 % (necelých 160,6 tis. osôb). O to zaujímavejšie vyznievajú výsledky z posledného sčítania obyvateľov z roku 2011, kde opätovne vidíme nárast počtu i zastúpenia osôb, ktoré otázku na náboženské vyznanie nevyplnili. Ich váha sa tak podľa posledného cenzu zvýšila na 10,6 %, kým podiel osôb bez vyznania dosiahol na Slovensku 13,4 %. Znamená to, že podiel obyvateľov, ktorí uviedli, že sa zúčastňujú na náboženskom živote alebo majú vzťah s niektorou cirkvou alebo náboženskou spoločnosťou na Slovensku dosiahol podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 približne 76 %.

Ak sa pozrieme detailnejšie na jednotlivé cirkvi a náboženské spoločnosti je hneď na prvý pohľad zrejmé, že dominantné postavenie si aj po roku 1989 stabilne udržiava rímskokatolícka cirkev. Z celkového počtu obyvateľov Slovenska sa k nej hlási v sčítaniach ľudu a obyvateľov viac ako 60 % populácie, pričom najmenší počet osôb i váhu zaznamenala podľa výsledkov prvého sčítania v roku 1991. Vzhľadom na vyššie

⁶⁹ Vypočítané podľa údajov publikovaných v Sčítaní ľudu a soupis domů a bytů v Republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání ľudu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města. In: *Československá statistika*, sv. 3, Praha: Státní úřad statistický, 1957, s. 6.

uvedené zmeny vo vyplňaní otázky na náboženské vyznanie je logické, že najväčší počet i zastúpenie dosahovala táto cirkev v roku 2001, keď uviedlo viac ako 3 708 tis. osôb, že sa zúčastňuje na jej náboženskom živote alebo má k nej vzťah. Z pohľadu zastúpenia na celej populácii Slovenska tak dosahovala takmer 69 %. Najmä vďaka nárastu počtu a podielu osôb, ktoré túto otázku v sčítaní z roku 2011 nevyplnili sa počet ľudí deklarujúcich rímskokatolícku cirkev znížil na niečo viac ako 3 347 osôb, čo predstavuje približne 62 % z celej populácie Slovenska.

Druhou v poradí z pohľadu počtu osôb i zastúpenia je stabilne evanjelická cirkev augsburského vyznania. Počet obyvateľov, ktorí sa v cenzoch stotožňujú s touto cirkvou na Slovensku presahuje hranicu 300 tis. V roku 1991 to bolo viac ako 326 tis., v roku 2001 takmer 373 tis. a v poslednom cenzu z roku 2011 niečo viac ako 316 tis. osôb. Zastúpenie medzi sčítaniami tak vzrástlo z pôvodných 6,2 % na 6,9 % v roku 2001, aby v poslednom sčítaní obyvateľov klesla pod hranicu 6 % (5,9 %).

Tretie miesto stabilne dosahovala v cenzoch gréckokatolícka cirkev. Počet obyvateľov hlásiacich sa k nej prekročil v rokoch 2001 (takmer 220 tis.) a 2011 (takmer 207 tis.) hranicu 200 tis., kým na začiatku 90. rokov to bolo necelých 179 tis. osôb. Z pohľadu váhy sa zastúpenie tejto cirkvi pohybovalo v rozmedzí 3,4 - 4,1 %, pričom podľa posledného sčítania dosiahol 3,8 %.

Rovnako stabilné umiestnenie dosiahli aj ďalšie tri väčšie cirkvi na Slovensku. Štvrtou najväčšou bola podľa výsledkov sčítaní reformovaná kresťanská cirkev, piate miesto obsadila pravoslávna cirkev a viac ako desaťtisíc osôb deklarujúcich vzťah alebo účasť na náboženskom živote stabilne získavala náboženská spoločnosť Jehovových svedkov. Detailne je možné vývoj početnosti i zastúpenia týchto a ďalších cirkví a náboženských spoločností vidieť v nasledujúcej tabuľke.

Okrem zvyšujúceho sa počtu nových kódovaných cirkví náboženských spoločností je neklamným znakom zmien v náboženskom živote na Slovensku aj nárast samotného počtu osôb hlásiacich sa k iným ako k piatim najväčším cirkvám a náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov. Kým v roku 1991 to bolo len niečo viac ako 21 tis. osôb, v roku 2001 približne 40 tis. (0,74 %) a v roku 2011 už takmer 65 tis. (1,2 %).

Na druhej strane je potrebné si uvedomiť, že samotné empirické údaje získané z výsledkov jednotlivých sčítaní ľudu resp. obyvateľov, domov a bytov neumožňujú hlbšie pochopenie vnútorného obsahu

deklarácie vierovyznania. Nevieme z nich povedať nič o hĺbke a intenzite náboženského života a konceptu religiozity spoločnosti na Slovensku, keďže obsahovo môže ísť o pestrú mozaiku osôb, ktoré sa prihlásili k niektorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Nepochybne najväčšiu skupinu na Slovensku predstavujú ľudia, ktorí sa skutočne cítia byť späť so svojou cirkvou alebo náboženskou spoločnosťou a viac menej pravidelne alebo nepravidelne sa zúčastňujú na jej náboženskom živote. Druhú skupinu predstavujú osoby, ktoré v minulosti podstúpili úkon prijatia medzi členov cirkvi alebo náboženského spoločenstva (napr. formou krstu) prípadne aj ďalších sviatostí, no ich každodenný náboženský život nie je tak intenzívny ako v prípade prvej skupiny osôb. V poslednej tretej skupine sa nachádzajú osoby, ktoré neboli členmi jednotlivých cirkví alebo náboženských spoločností, ale vo svojej životnej filozofii sa stotožňujú s učením niektorých cirkevných skupín prípadne vo všeobecnosti prijímajú existenciu Boha, alebo ako uvádza Kučera ide o ľudí, ktorí v čase sčítania považovali za moderné sa prihlásiť k niektorému náboženskému vyznaniu pretože v predchádzajúcom období to nebolo možné.⁷⁰

Tab. č. 2: Náboženské vyznanie na Slovensku podľa výsledkov sčítaní 1991, 2001 a 2011⁷¹

Náboženské vyznanie	SEDB 1991		SODB 2001		SODB 2011	
	Počet osôb	Podiel (v %)	Počet osôb	Podiel (v %)	Počet osôb	Podiel (v %)
Rímskokatolícka cirkev	3187383	60,4	3708120	68,9	3347277	62,0
Evanjelická cirkev augsburského vyznania	326397	6,2	372858	6,9	316250	5,9
Gréckokatolícka cirkev	178733	3,4	219831	4,1	206871	3,8
Reformovaná kresťanská cirkev	82545	1,6	109735	2,0	98797	1,8
Pravoslávna cirkev	34376	0,7	50363	0,9	49133	0,9

⁷⁰ KUČERA, Milan. K interpretaci..., c. d., s. 190.

⁷¹ Zostavené z primárnych údajov ŠÚ SR: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2011 a z údajov publikovaných <http://portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf>.

Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia	10501	0,2	20630	0,4	17222	0,3
Evanjelická cirkev metodistická	4359	0,1	7347	0,1	10328	0,2
Kresťanské zbory	700	0,0	6519	0,1	7720	0,1
Apoštolská cirkev	1116	0,0	3905	0,1	5831	0,1
Bratská jednota baptistov	2465	0,0	3562	0,1	3486	0,1
Cirkev adventistov siedmeho dňa	1721	0,0	3429	0,1	2915	0,1
Cirkev bratská	1861	0,0	3217	0,1	3396	0,1
Ústredný zväz židovských náboženských obcí	912	0,0	2310	0,0	1999	0,0
Starokatolícka cirkev	882	0,0	1733	0,0	1687	0,0
Cirkev československá husitská	625	0,0	1696	0,0	1782	0,0
budhizmus			1663	0,0	2530	0,0
islam (moslimské)	180	0,0	1212	0,0	1934	0,0
hinduizmus			193	0,0	255	0,0
česko-bratské evanjelické	813	0,0	169	0,0	45	0,0
hnutie zjednotenia			73	0,0	63	0,0
Cirkev Ježiša Krista svätých neskorších dní	91	0,0	58	0,0	972	0,0
Náboženská spoločnosť čs. unitárov	13	0,0	43	0,0		
Novoapoštolská cirkev	188	0,0	22	0,0	166	0,0
scientologické			15	0,0	134	0,0
Jednota bratská	116	0,0	4	0,0		
sliezske evanjelické augsburského vyznania	127	0,0			7	0,0
Bahájske spoločenstvo					1065	0,0

ostatné a nepresne určené kresťanské cirkvi	3625	0,1	2030	0,0	2703	0,1
ostatné (nekresťanské) cirkvi a náboženské spoločnosti	1220	0,0	812	0,0	3728	0,1
iné					11941	0,2
bez vyznania	515551	9,8	697308	13,0	725362	13,4
nezistené	917835	17,4	160598	3,0	571437	10,6
Spolu	5274335	100,0	5379455	100,0	5397036	100,0

Ako uvádza Pastor⁷², neutrálna odpoveď (rozumej nevyplnenie otázky doplnil B.Š.) je pri takto koncipovaných otázkach na náboženské vyznanie pomerne logická. Vychádza z predpokladu, že takto mohli reagovať ľudia, ktorí sa síce nepovažujú za veriacich, ale z nejakých dôvodov sa nestotožňujú s ateistickým vnímaním sveta (pociťujú prítomnosť niečoho transcendentného) alebo tie osoby, ktoré sú síce členmi niektorej cirkvi, ale v ich živote sa to neprejavuje.

Záverom tejto časti možno konštatovať, že oproti prvej polovici 20. storočia v podieloch z hľadiska počtu najvýznamnejších náboženstiev došlo len k miernym posunom (porovnaj tab. č. 1 a 2). Poklesol viditeľnejšie podiel rímskokatolíkov a izraelitov (v dôsledku vojnových represí), naopak zvyšoval sa podiel osôb bez vyznania.

Priestorové rozmiestnenie osôb podľa náboženského vyznania podľa výsledkov posledných troch cenzov⁷³

Dominantným prvkom v štruktúre obyvateľstva Slovenska podľa náboženského vyznania je rímskokatolícke náboženstvo (kartogram 21-23). Podľa sčítaní z rokov 1991 a 2011 osoby s rímskokatolíckym vyznaním tvorili tri štvrtiny a viac z celkového počtu obyvateľov v 1360 obciach Slovenska a v roku 2001 to bolo dokonca 1584 obcí. Celkovo najväčšie zastúpenie (90 % a viac) nachádzame v sídlach severného Slovenska v okresoch Oravy a Kysúc: Tvrdošín, Námestovo, Čadca, ku ktorým sa pripája Kysucké Nové Mesto, Žilina a Bytča. Značnú prevahu majú aj v ďalších okresoch severu stredného Slovenska. Ide predovšetkým o oblasť stredného Považia: Považskú Bystricu, Púchov, Ilavu a čiastočne aj Trenčín. Na strednom Slovensku to je predovšetkým Ružomberok a východné obce okresu Brezno. Druhý významný priestor s vysokým zastúpením rímskokatolíkov vytvárajú sídla okresov Piešťany, Topoľčany, Partizánske, Zlaté Moravce, Nitra, Hlohovec, Trnava. Vysoký podiel (90 % a viac) osôb s rímskokatolíckym vierovyznaním nachádzame aj v niektorých obciach na západe (okresy Skalica, Senica) a tiež na východe Slovenska v okrese Humenné a vo viac menej súvislej oblasti obcí okresov Sabinov, Levoča, Bardejov (na juhu) a Prešov (na severe). Viac ako 90% zastúpenie mali pri sčítaniach rímskokatolíci aj na severe Slovenska v obciach okresov Kežmarok, Stará Ľubovňa a na juhu Slovenska v niektorých prihraničných sídlach regiónov Rimavská Sobota, Lučenec, Veľký Krtíš, Levice, Nové Zámky a Dunajská Streda.

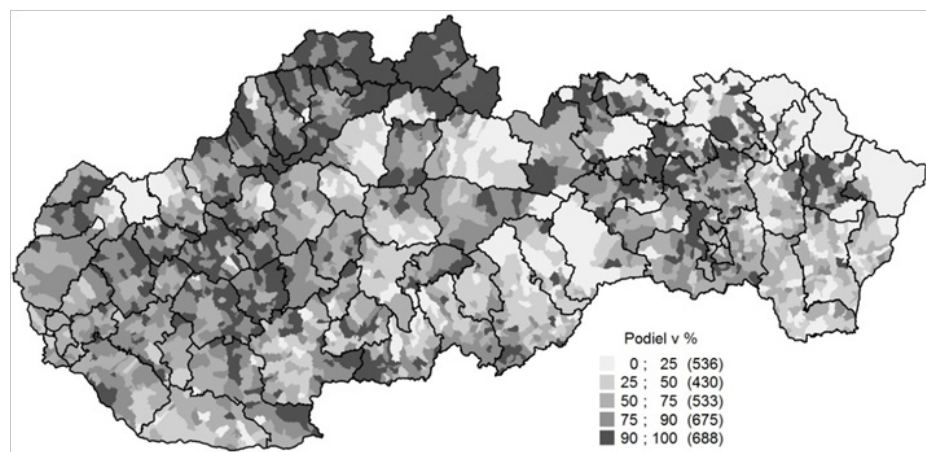
Druhé najpočetnejšie je slovenské evanjelické náboženstvo augsburského vyznania (kartogram 24-26). Na Slovensku vytvára tri

⁷³ Detailnejšie sa tejto problematike venovali na celorepublikovej i regionálnej úrovni v širšom historickom aspekte: TIŠLIAR, Pavol. Mímoreadne sčítanie ľudu..., c. d., s. 89-101; TIŠLIAR, Pavol. Etnická a konfesijná štruktúra Gemera..., c. d., s. 133-190; ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919-1940. Bratislava: INFOSTAT, 2009, s. 133-149; ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 - 1940. Brno : Tribun EU, 2012, s. 191-207; MAJO, Juraj. Demografický obraz evanjelikov na Slovensku na začiatku 21. storočia. In: KUSENDOVÁ, Dagmar a kol.: *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2011, s. 147-159; OČOVSKÝ, Štefan. Vývoj religioznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. In: *Geografický časopis*, r. 45, 1993, č. 2-3, s.163-180; MARENČÁKOVÁ, Jana. Náboženská štruktúra. In: MLÁDEK, Jozef - KUSENDOVÁ, Dagmar - MARENČÁKOVÁ, Jana - PODOLÁK, Peter - VAŇO, Boris (eds.): *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2006, s. 104-109.

⁷² PASTOR, Karol. Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite. In: *Demografie*, 1994, č. 3, roč. 36, s. 174.

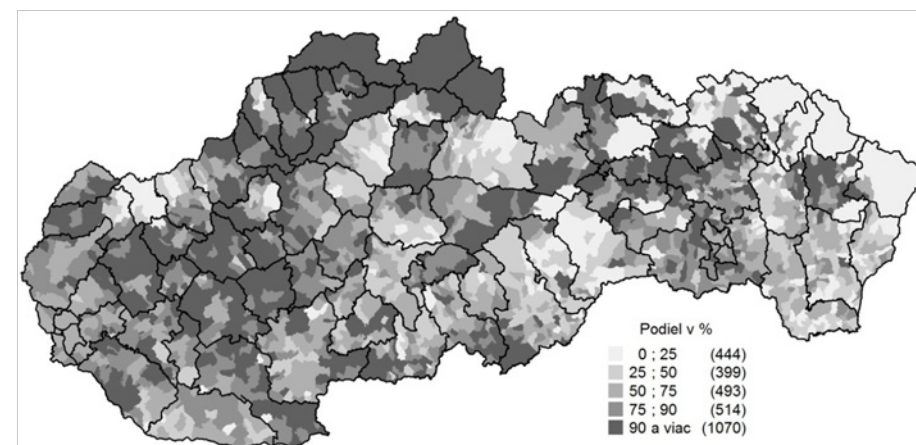
súvislejšie oblasti. Prvá sa nachádza na slovensko-moravskom pomedzí s centrom v okrese Myjava, ku ktorému sa pridávajú niektoré obce severozápadnej časti okresu Nové Mesto nad Váhom a Senica. Ďalej je možné sem zaradiť aj niektoré sídla v okrese Trenčín, Púchov a Bánovce nad Bebravou. Priestorovo najväčšou oblasťou vyššieho zastúpenia evanjelikov augsburského vyznania je územie stredného Slovenska, ktoré sídla okresov Ružomberok, Brezno a Detva rozdeľujú do dvoch menších podoblastí. Na severe sú to obce okresov Liptovský Mikuláš, Dolný Kubín (najmä juh a východ okresu), Martin a Turčianske Teplice. Druhú podoblasť tvoria predovšetkým južné obce okresu Banská Bystrica, Zvolen a severné obce pásu južných okresov od Rožňavy cez Revúcu, Rimavskú Sobotu, Poltár, Lučenec až po Veľký Krtíš. Okrem nich sem môžeme zaradiť aj niektoré obce na styku okresov Krupina, Banská Štiavnica a Levice. Poslednou treťou oblasťou s väčším podielom evanjelikov augsburského vyznania je pás obcí tiahnuci sa na východe Slovenska v okresoch Bardejov, Svidník, Prešov, Vranov nad Topľou a Košice okolie.

Kartogram č. 21: Podiel obyvateľov rímskokatolíckeho vyznania v obciach Slovenska, SEDB 1991⁷⁴

⁷⁴ Zostavené z primárnych údajov ŠÚ SR: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001 a z údajov publikovaných http://portal.statistics.sk/files/obce_v2-nabozenske-vyznanie.pdf.

Kartogram č. 22: Podiel obyvateľov rímskokatolíckeho vyznania v obciach Slovenska, SODB 2001⁷⁵

Osoby hlásiace sa ku gréckokatolíckemu vyznaniu sa na Slovensku dlhodobo koncentrujú na východe republiky (kartogram 27-29). Potvrdili to aj posledné tri sčítania z rokov 1991, 2001 a 2011. Ide predovšetkým o obce v blízkosti hraníc s Poľskom a Ukrajinou v okresoch Medzilaborce, Stropkov a Svidník. Okrem nich väčšiu váhu tohto vierovyznania nachádzame aj v sídlach okresov Bardejov, Stará Ľubovňa na severe Slovenska a tiež Snina, Sobrance, Michalovce, Trebišov a Vranov nad Topľou na východe a juhovýchode Slovenska. Menšie diaspóry gréckokatolíkov nachádzame aj v najvýchodnejších obciach okresu Brezno a v niektorých sídlach okresov Gelnica, Levoča a na severe okresu Kežmarok.

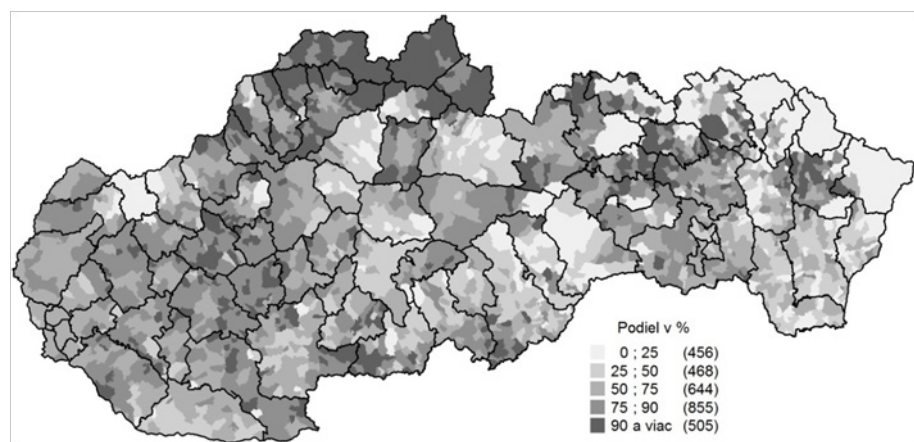
Veľmi podobné priestorové rozmiestnenie nachádzame aj u osôb pravoslávneho vyznania (kartogram 30-32). Oproti gréckokatolíkom však nejde o tak rozsiahle územie a aj ich zastúpenie nie je tak výrazné. Hlavné oblasti ich častejšieho výskytu ležia predovšetkým v obciach prihraničných regiónoch východného a severovýchodného Slovenska v páse od okresu Snina, Medzilaborce, Stropkov až po Svidník. Sídla s vyšším podielom osôb hlásiacich sa k pravoslávnenému vyznaniu môžeme identifikovať aj v okresoch Sobrance, Bardejov a v oveľa menšej miere aj v okresoch Michalovce a Trebišov. Na západ od tohto pásu okresov sú to už len ojedinelé sídla alebo skupiny obcí s vyšším

⁷⁵ Tamže.

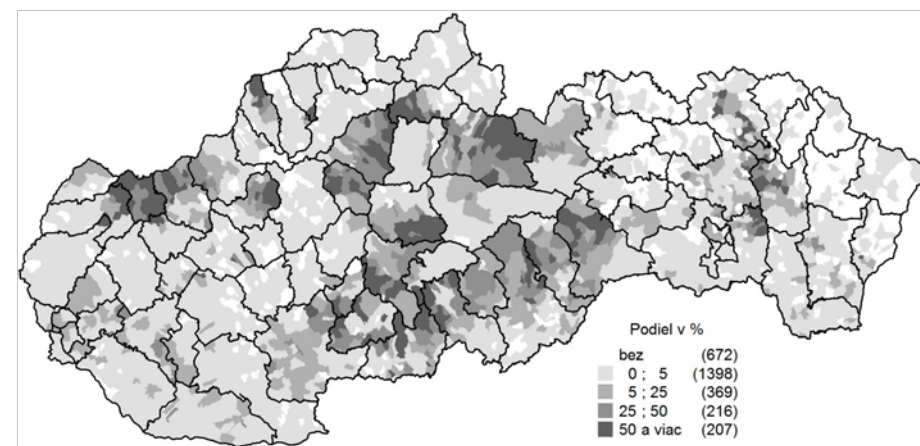
podielom pravoslávnych (pozri napr. Spišská Nová Ves, Gelnica, Poprad).

Osoby deklarujúce v sčítaniach príslušnosť k reformovanému kresťanstvu vytvárajú oblasti s najväčšou koncentráciou v historickom kultúrnom území maďarského etnika. Ide o súvislú prihraničnú oblasť s Maďarskom, ktorú okresy Veľký Krtíš a Lučenec rozdelili na dve časti. (kartogram 33-35). Prvú tvoria obce okresov Dunajská Streda, Šaľa, Komárno a Levice s menším zastúpením aj v niektorých sídlach okresu Nové Zámky. Druhá oblasť sa tiahne južnými obcami okresov Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice okolie až po Trebišov, Michalovce a Sobrance.

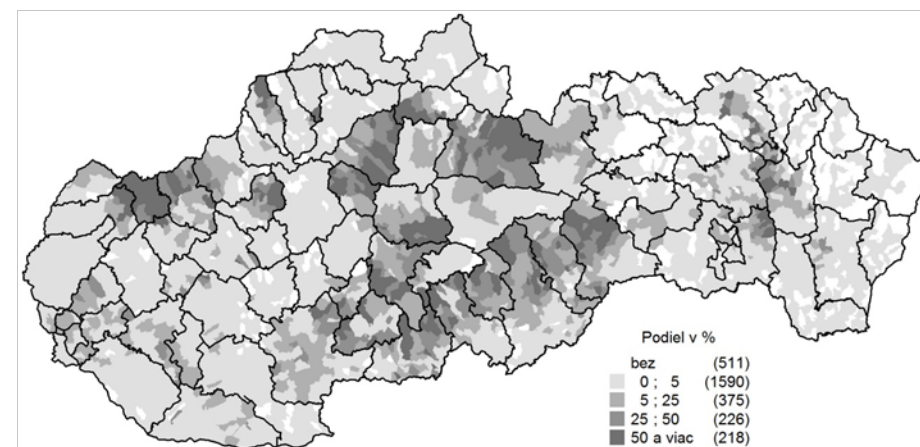
Kartogram č- 23: Podiel obyvateľov rímskokatolíckeho vyznania v obciach Slovenska, SODB 2011⁷⁶

Kartogram č. 24: Podiel obyvateľov evanjelického augsburského vyznania v obciach Slovenska, SLDB 1991⁷⁷

Kartogram č. 25: Podiel obyvateľov evanjelického augsburského vyznania v obciach Slovenska, SODB 2001⁷⁸

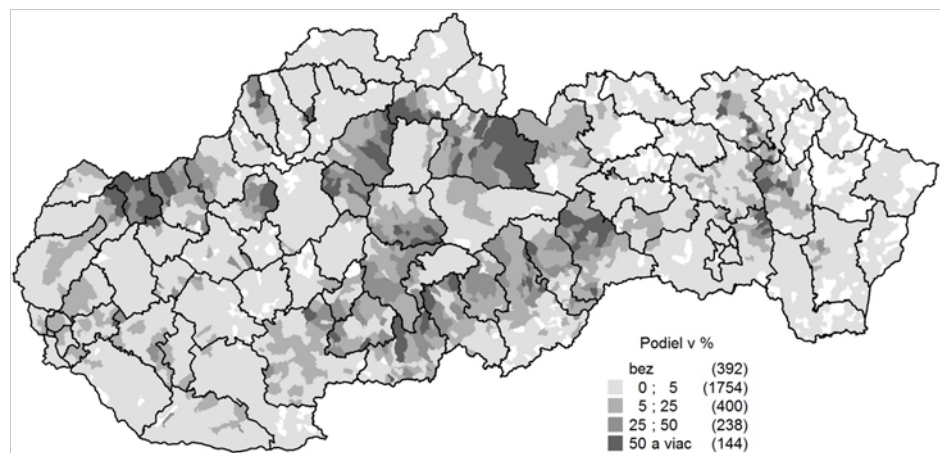

⁷⁶ Tamže.

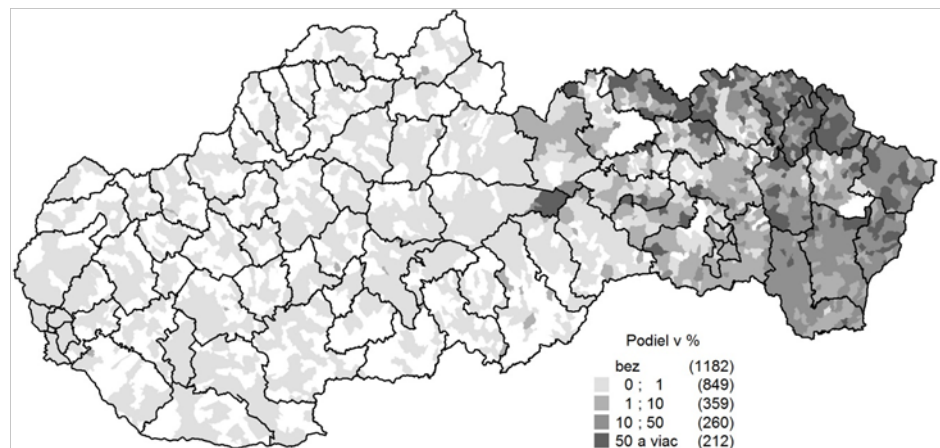
⁷⁷ Tamže.

⁷⁸ Tamže.

Kartogram č. 26: Podiel obyvateľov evanjelického augsburského vyznania v obciach Slovenska, SODB 2011⁷⁹

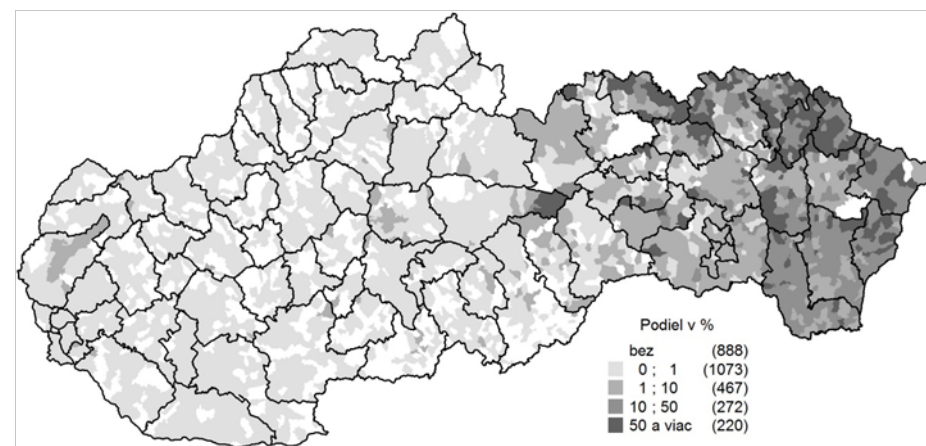
Kartogram č. 27: Podiel obyvateľov gréckokatolíckeho vyznania v obciach Slovenska, SODB 1991⁸⁰

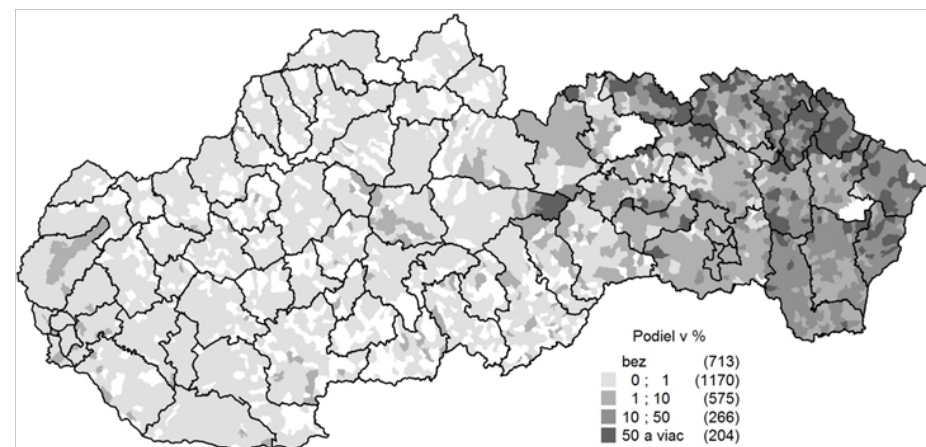
⁷⁹ Tamže.

⁸⁰ Tamže.

Kartogram č. 28: Podiel obyvateľov gréckokatolíckeho vyznania v obciach Slovenska, SODB 2001⁸¹

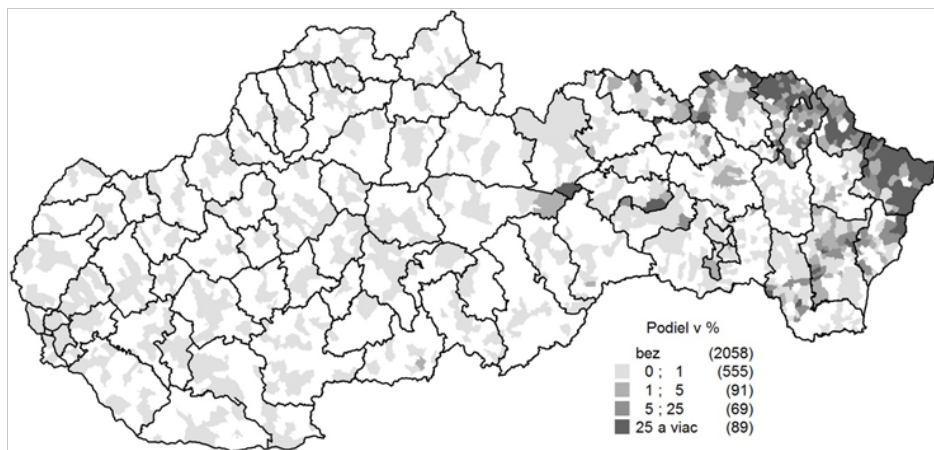
Kartogram č. 29: Podiel obyvateľov gréckokatolíckeho vyznania v obciach Slovenska, SODB 2011⁸²

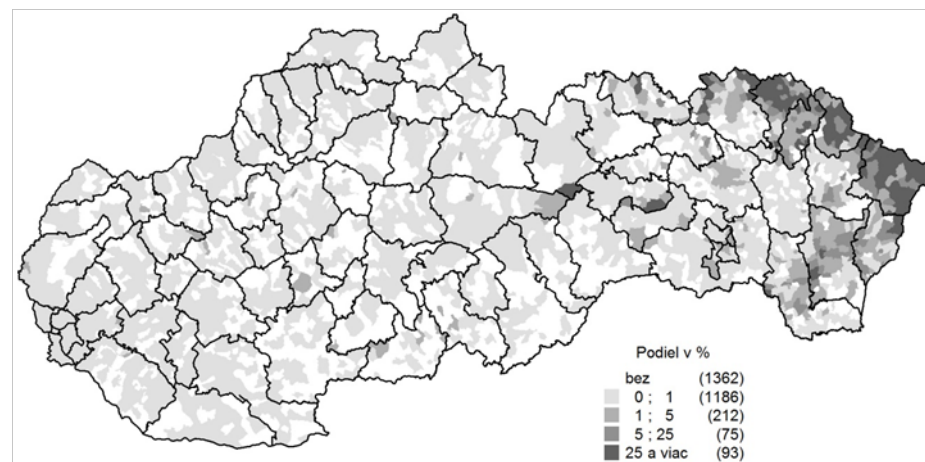
⁸¹ Tamže.

⁸² Tamže.

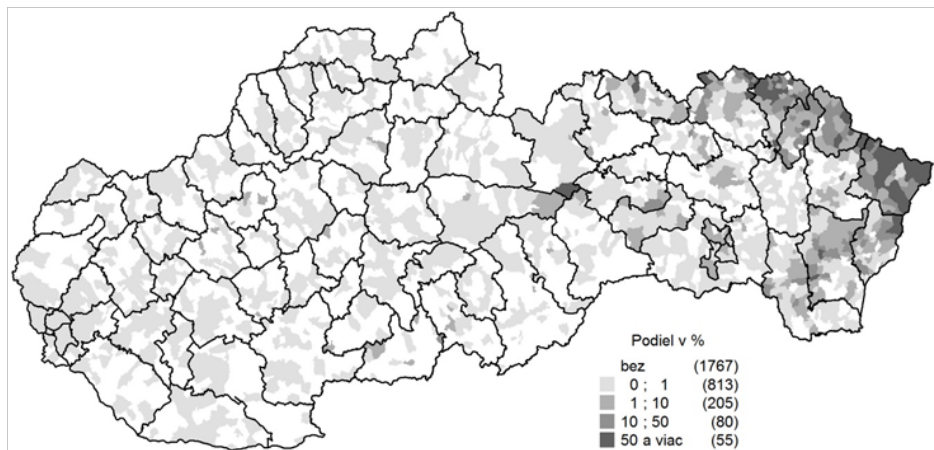
Kartogram č. 30: Podiel obyvateľov pravoslávneho vyznania v obciach Slovenska, SLDB 1991⁸³

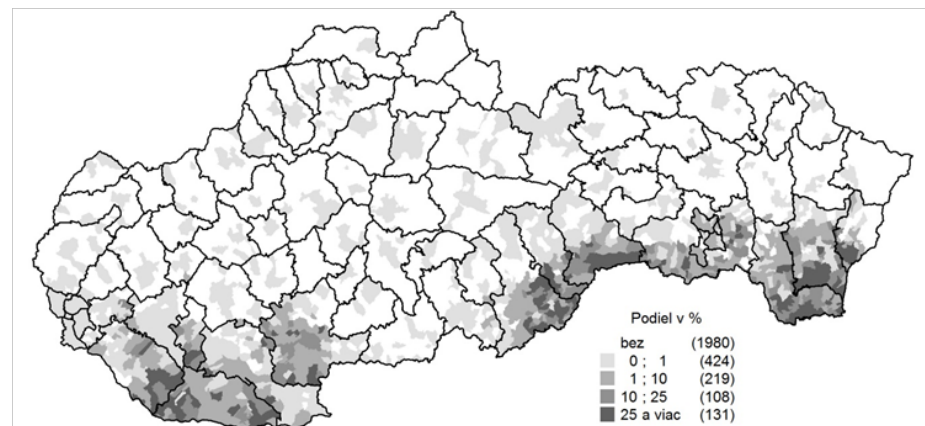
Kartogram č. 32: Podiel obyvateľov pravoslávneho vyznania v obciach Slovenska, SODB 2011⁸⁵

Kartogram č. 31: Podiel obyvateľov pravoslávneho vyznania v obciach Slovenska, SODB 2001⁸⁴

Kartogram č. 33: Podiel obyvateľov hlásiacich sa k reformovanej kresťanskej cirkvi v obciach Slovenska, SLDB 1991⁸⁶

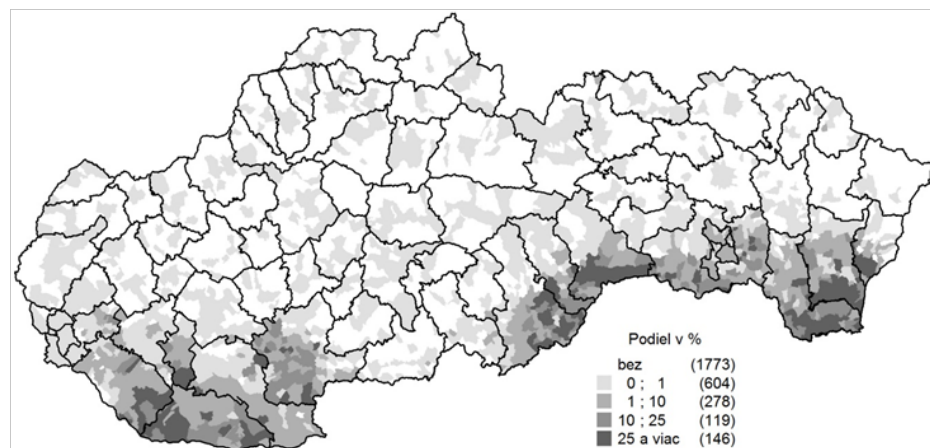
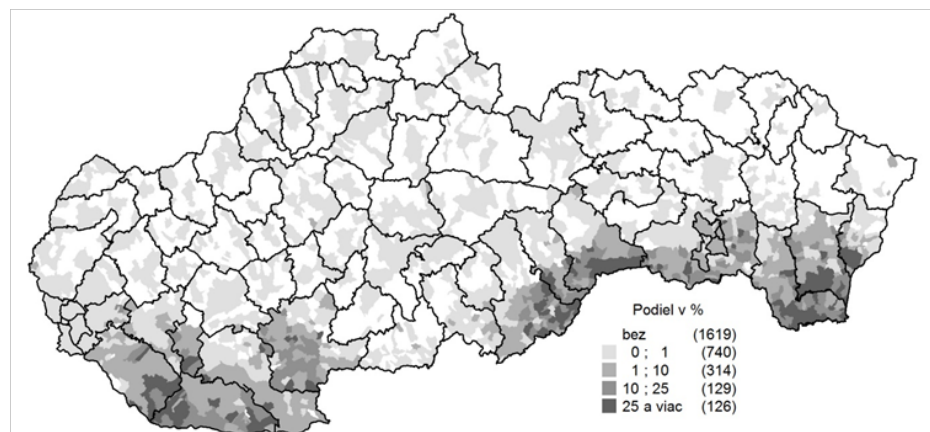

⁸³ Tamže.

⁸⁴ Tamže.

⁸⁵ Tamže.

⁸⁶ Tamže.

Kartogram č. 34: Podiel obyvateľov hlásiacich sa k reformovanej kresťanskej cirkvi v obciach Slovenska, SODB 2001⁸⁷**Kartogram č. 35: Podiel obyvateľov hlásiacich sa k reformovanej kresťanskej cirkvi v obciach Slovenska, SODB 2011⁸⁸**

Z uvedeného tak možno konštatovať jasné paralely s priestorovým rozmiestnením príslušníkov najpočetnejších cirkví na Slovensku v 1. polovici 20. storočia.

Priestorové rozmiestnenie osôb bez náboženského vyznania (kartogram 36-38) má na Slovensku značne nerovnomerný priebeh.

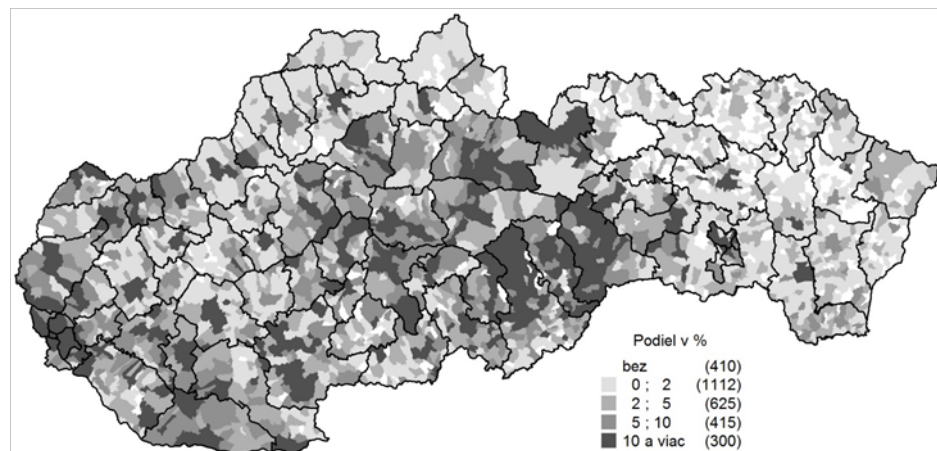
⁸⁷ Tamže.⁸⁸ Tamže.

V generálnej zovšeobecňujúcej línii je zrejmé, že najmenší podiel osôb bez vyznania dosahujú v sídlach na východe a severe Slovenska. Ide predovšetkým o okresy na východ od línie Poprad, Spišská Nová Ves, Gelnica a Rožňava (s výnimkou mestských okresov Košíc). Na severe Slovenska sú to predovšetkým okresy s výraznou prevahou rímskokatolíkov (najmä Námestovo, Tvrdošín a Čadca). Podobne nízke zastúpenie osôb bez vyznania nachádzame aj v okresoch dolného Považia a Ponitria (najmä Topoľčany, Zlaté Moravce, Nitra, Hlohovec, Piešťany), v ktorých majú prevahu osoby hlásiace sa k rímskokatolíckemu vierovyznaniu (pozri vyššie). Okrem nich nízke zastúpenie nachádzame aj na juhu Slovenska v okresoch Veľký Krtíš a Lučenec.

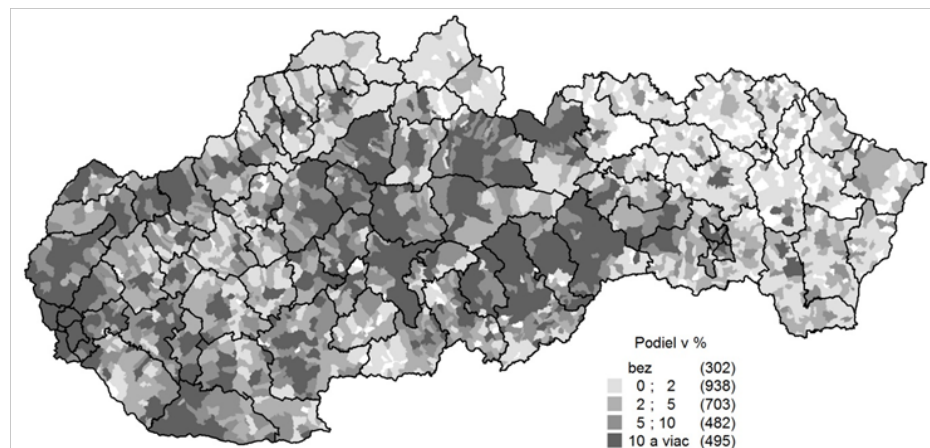
Na druhej strane viac ako 10% podiel osôb bez vyznania nachádzame najmä na západe Slovenska v mestských častiach Bratislavy a jej blízkom okolí (okresy Pezinok a Senec) a tiež na Záhorí (okresy Malacky, Skalica, Senica). Na túto oblasť sa následne pripája súvislý pás obcí v priestore okresov Myjava a Nové Mesto nad Váhom. Na juhozápade Slovenska ide predovšetkým o okres Komárno a niektoré sídla v galantskom, šalianskom a novozámockom okrese. Okrem toho je zrejmé, že desať a viac percent obyvateľov bez vyznania dosahovali predovšetkým mestské sídla. Najlepšie to môžeme vidieť na príklade okresov s nízkym zastúpením osôb bez vyznania (napr. Žilina, Trenčín, Nitra a pod.).

Druhá významná oblasť s vyšším zastúpením osôb bez vyznania sa vytvorila na strednom Slovensku. Ide predovšetkým o obce okresov Rožňava, Revúca, Rimavská Sobota, Poltár, na ktoré nadväzuje Zvolen, Banská Bystrica, časť obcí z okresu Brezno, Liptovský Mikuláš a tiež Martin, Turčianske Teplice a Prievidza.

Kartogram č. 36-38: Podiel obyvateľov bez náboženského vyznania v obciach Slovenska, SĽDB 1991⁸⁹

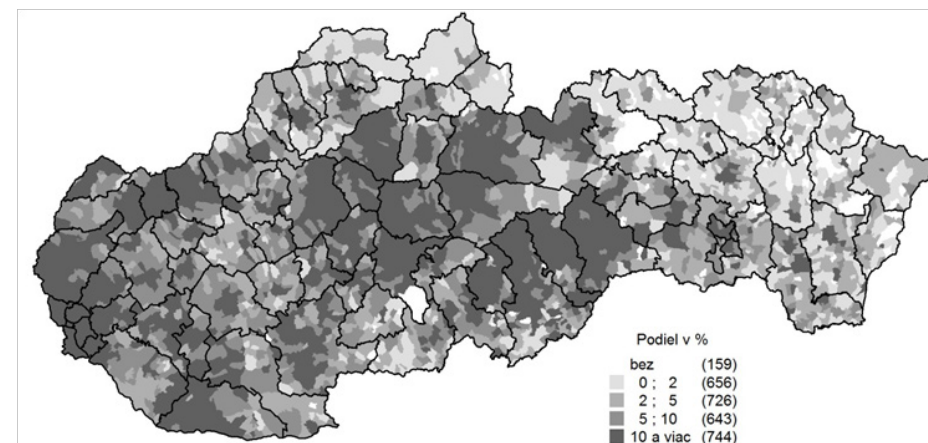
Kartogram č. 37: Podiel obyvateľov bez náboženského vyznania v obciach Slovenska, SODB 2001⁹⁰

⁸⁹ Tamže.

⁹⁰ Tamže.

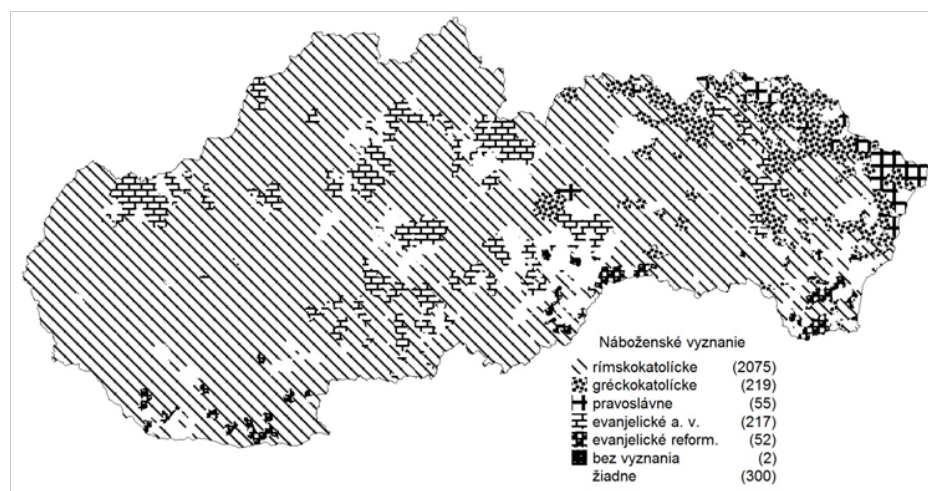
Kartogram č. 38: Podiel obyvateľov bez náboženského vyznania v obciach Slovenska, SODB 2011⁹¹

Nasledujúci kartogram prináša pohľad na celkový náboženský obraz Slovenska podľa výsledkov sčítania obyvateľstva v roku 2001. Zobrazuje areály výskytu prevažujúcich náboženstiev, ktoré vznikli pospájaním obcí, v ktorých príslušníci niektorého z náboženstiev tvoria viac ako 50 % z celkového počtu obyvateľov obce.

Ako je z neho zrejmé, jasnú prevahu na Slovensku majú obce (celkový počet 2075 obcí), kde polovica a viac obyvateľov sa hlási k rímskokatolíkom. S určitými výnimkami ide o takmer celé územie západného a severného Slovenska. Smerom na východ sa však náboženský obraz Slovenska značne heterogenizuje. Na strednom Slovensku nachádzame sídla s prevahou evanjelikov augsburského vyznania, ktorí dominujú aj v myjavskej oblasti a v niektorých obciach na Považí (celkovo 217 obcí). Okrem evanjelikov na strednom Slovensku nachádzame aj drobné diaspóry gréckokatolíkov a pravoslávnych. Na juhozápadnom a juhovýchodnom Slovensku, v prihraničných regiónoch, môžeme nájsť prevahu reformovaných evanjelikov (52 obcí). Severovýchodné a východné Slovensko predstavuje areál obcí s prevahou gréckokatolíkov (219 obcí) a s odstupom aj pravoslávnych (55 obcí).

⁹¹ Tamže.

Kartogram č. 39: Prevažujúce náboženské vyznanie obyvateľstva obcí Slovenska, SODB 2001⁹²

Veľkostné skupiny obcí, mestské a vidiecke obce

Iný pohľad na geografické rozmiestnenie osôb podľa náboženstva prináša ich štruktúra podľa veľkostných skupín obcí a následne aj rozdelenie do mestských a vidieckych obcí. Vzhľadom na značnú dominanciu rímskokatolíckeho náboženstva na Slovensku je pomerne logické, že jeho štruktúra vzhľadom na veľkostné skupiny obcí sa vo všetkých troch sčítaniach najviac priblížila celoslovenskému priemeru. Osoby hlásiace sa k tomuto náboženstvu najčastejšie žijú v obciach s 1 000 až 5 000 obyvateľmi (viac ako tretina veriacich), za ktorými nasledujú mestá s 20-50 tis. ľuďmi. Podiel rímskokatolíkov z najväčších miest a súčasne aj najmenších obcí je dlhodobo pod celoslovenským priemerom. Nadpriemerné zastúpenie veriacich v malých obciach vykazuje predovšetkým gréckokatolícka a pravoslávna cirkev. V sídlach do 500 obyvateľov tu žila pri sčítaní ľudu z roku 1991 viac ako pätina všetkých veriacich oboch náboženstiev, pričom podľa posledných dvoch cenzov je to približne 17-20 % veriacich. Okrem toho dôležitým priestorom výskytu veriacich pravoslávneho a gréckokatolíckeho náboženstva sú obce s 500 až 999 obyvateľmi a stredne veľké mestá s počtom obyvateľov medzi 20 až 50 tis. Vyššie zastúpenie v menších

sídlach Slovenska nachádzame aj u reformovaných evanjelikov. Jednoznačnú dominanciu pritom majú obce s 500 až 1999 osobami. Väčší príklon k mestskému prostrediu je možné identifikovať v prípade osôb hlásiacich sa k náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov. Ešte markantnejšie to však platí pre osoby bez vyznania a osoby, ktoré v sčítaniach neodpovedali na túto otázku. V prípade ľudí bez vyznania v prevažnej miere (približne 58-64 %) ide o mestá, s viac ako 20 tis. obyvateľmi, pričom miernu prevahu majú najmä veľkomestá s viac ako 100 tis. obyvateľmi.

Tab. č. 3: Štruktúra osôb podľa náboženského vyznania a veľkostnej skupiny obcí trvalého pobytu, SĽDB 1991a SODB 2001⁹³

Náboženské vyznanie	-199	200-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-9999	10000-19999	20000-49999	50000-99999	100000+
SĽDB 1991										
rímskokatolícke	0,6	5,2	11,5	17,1	16,2	6,8	7,8	14,3	10,6	10,0
evanjelické a.v.	2,1	10,1	15,6	13,7	11,0	5,4	10,0	13,2	10,2	8,7
gréckokatolícke	4,9	18,5	19,3	11,5	5,1	5,9	5,9	15,1	5,1	8,7
reformované	1,7	12,0	24,2	20,6	13,0	9,0	2,2	11,3	0,2	5,7
pravoslávne	9,4	18,6	17,8	7,7	5,4	7,0	12,2	11,0	4,2	6,7
Svedkovia Jehovovi	1,0	8,1	12,5	12,8	7,7	7,8	9,1	18,4	8,2	14,5
ostatné	0,4	4,6	8,2	8,8	11,3	6,7	9,4	17,6	12,8	20,2
bez vyznania	0,2	1,7	3,4	5,1	6,4	5,9	11,4	22,1	20,2	23,5
nezistené	0,5	2,8	6,0	8,5	9,5	6,6	10,7	19,6	16,3	19,6
Slovensko	0,8	5,4	10,5	14,0	13,2	6,6	8,7	15,9	12,1	12,8
SODB 2001										
rímskokatolícke	0,6	4,7	10,8	16,6	16,7	7,2	8,5	15,3	10,3	9,4
evanjelické a.v.	1,9	8,7	14,4	13,1	11,0	6,3	10,0	14,5	11,1	8,8

⁹² Tamže.⁹³ Tamže.

gréckokatolícke	4,2	15,2	15,9	12,8	7,0	5,3	7,0	17,9	5,7	9,0
reformované	1,6	10,3	19,9	19,4	13,3	10,7	3,2	13,9	0,6	7,0
pravoslávne	6,5	11,8	17,4	6,7	5,6	7,6	9,7	20,0	5,4	9,5
Svedkovia Jehovovi	0,9	7,0	12,2	12,0	10,4	7,6	8,7	20,4	6,6	14,3
ostatné	0,5	3,2	7,0	6,1	8,9	6,6	10,4	19,4	15,2	22,6
bez vyznania	0,3	1,7	3,6	5,7	7,5	6,0	11,7	22,2	17,4	23,8
nezistené	0,5	3,0	6,1	8,7	10,5	6,4	10,7	19,6	16,0	18,6
Slovensko	0,9	5,2	10,4	14,5	14,3	7,0	9,0	16,4	11,0	11,5
SODB 2011										
rímskokatolícke	0,7	4,6	10,8	17,2	18,0	7,9	8,1	13,9	9,1	9,6
evanjelické a.v.	1,9	8,4	14,9	13,9	11,2	7,9	8,5	13,9	10,3	9,2
gréckokatolícke	4,2	14,6	15,9	13,6	7,4	5,2	7,1	17,5	5,6	8,9
reformované	1,9	9,8	20,3	20,5	12,4	10,1	4,4	13,2	0,7	6,8
pravoslávne	6,0	10,9	19,2	7,0	6,4	7,7	9,5	18,2	5,3	9,9
Svedkovia Jehovovi	1,1	6,4	13,0	12,5	12,7	7,9	8,7	19,5	5,5	12,7
ostatné	0,5	3,0	6,4	8,7	12,2	7,3	9,1	16,6	13,2	23,1
bez vyznania	0,4	2,3	4,8	7,7	8,8	6,9	10,5	20,0	15,6	23,0
nezistené	0,5	2,8	5,9	9,3	10,7	7,0	11,2	21,9	15,6	15,1
Slovensko	0,9	4,9	10,1	14,6	14,9	7,6	8,7	15,8	10,5	12,1

V prípade, že veriacich jednotlivých náboženstiev a náboženských spoločností vrátane osôb bez vyznania a nezistených rozdelíme do obcí podľa ich štatútu na mestské obce a ostatné obce (vidiecke), v prevažnej miere sa potvrdia vyššie spomínané charakteristiky. Najmä osoby bez vyznania najčastejšie pochádzajú z mestského prostredia. V rokoch 1991 a 2001 viac ako 80 % z nich malo trvalý pobyt v obci so štatútom mesta. Podľa posledného sčítania z roku 2011 sa ich podiel mierne znížil nad

hranicu 76 %. Vysoký podiel osôb z mestských obcí dlhodobo dosahuje aj kategória nezistené a ostatné. Naopak z vidieckych obcí najčastejšie pochádzajú veriaci evanjelickej reformovanej (len približne 29-37 % je z miest) a s určitým odstupom aj gréckokatolíckej cirkvi. V ostatných sledovaných náboženstvách bol pomer medzi veriacimi z mestských a vidieckych obcí približne vyrovnaný.

Tab. č. 4: Štruktúra osôb podľa náboženského vyznania a typu obcí trvalého pobytu, SĽDB 1991, SODB 2001 a 2011⁹⁴

Náboženské vyznanie	Mestské obce			Vidiecke obce		
	SĽDB 1991	SODB 2001	SODB 2011	SĽDB 1991	SODB 2001	SODB 2011
rímskokatolícke	50,1	51,7	48,0	49,9	48,3	52,0
evanjelické a.v.	49,4	53,0	50,9	50,6	47,0	49,1
gréckokatolícke	41,8	46,7	45,4	58,2	53,3	54,6
reformované	28,9	36,6	35,0	71,1	63,4	65,0
pravoslávne	41,7	53,2	50,9	58,3	46,8	49,1
Svedkovia Jehovovi	59,0	59,9	55,0	41,0	40,1	45,0
ostatné	67,0	75,2	68,7	33,0	24,8	31,3
bez vyznania	84,3	83,0	76,4	15,7	17,0	23,6
nezistené	73,9	73,3	71,3	26,1	26,7	28,7
Slovensko	57,0	56,2	54,4	43,0	43,8	45,6

Národnosť a náboženské vyznanie

Medzi náboženstvom a národnosťou existuje na Slovensku dlhodobo pomerne úzky vzťah. Potvrdili to aj výsledky cenzov z roku 1991, 2001 a 2011. Veriaci slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania sa vo viac ako 95 % prípadov hlásili k slovenskej národnosti. Tá výrazne dominovala aj u osôb bez vyznania. S miernym odstupom za nimi nasledovali rímskokatolíci a gréckokatolíci. V ich prípade dôležitú časť tvorili osoby deklarujúce maďarskú národnosť (rímskokatolícke náboženstvo) a rusínsku alebo ukrajinskú národnosť (gréckokatolícke náboženstvo). Približne tri štvrtiny osôb, ktoré pri sčítaniach uviedli, že sa hlásia k reformovanej evanjelickej cirkvi, malo maďarskú národnosť.

⁹⁴ Tamže.

V prípade pravoslávnych dôležitým prvkom sú osoby, ktoré v cenzoch deklarovali rusínsku a ukrajinskú národnosť.

Tab. č. 5: Štruktúra osôb podľa národnosti a náboženského vyznania, SLDB 1991, SODB 2001⁹⁵

Náboženské vyznanie	Národnosť							
	slovenská	maďarská	rómska	rusínska	ukrajinská	česká, moravská a sliezska	ostatné	nezistená
SLDB 1991								
rímskokatolícke	86,8	11,7	1,3	0,0	0,0	0,8	0,2	0,0
gréckokatolícke	88,0	3,8	1,6	4,1	2,4	0,2	0,2	0,1
pravoslávne	65,5	0,4	1,3	18,2	11,8	0,5	2,9	0,3
evanjelické a.v.	95,7	3,8	0,2	0,0	0,0	0,5	0,3	0,0
reformované	21,3	78,3	0,3	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Svedkovia Jehovovi	75,4	19,8	3,6	0,5	0,3	1,5	0,4	0,1
ostatné	78,6	12,6	0,5	0,2	0,2	6,0	1,6	0,2
bez vyznania	90,1	7,5	1,5	0,2	0,3	3,5	0,4	0,1
nezistené	88,5	8,2	2,6	0,3	0,3	1,5	0,2	0,8
SODB 2001								
rímskokatolícke	86,9	10,2	1,8	0,0	0,0	0,6	0,2	0,1
gréckokatolícke	85,8	3,7	2,6	6,0	1,4	0,2	0,1	0,2
pravoslávne	62,8	0,2	3,3	17,8	10,8	0,4	4,3	0,4
evanjelické a.v.	96,7	2,1	0,3	0,0	0,0	0,4	0,3	0,1
reformované	25,5	73,4	0,7	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
Jehovovi svedkovia	73,2	16,6	7,1	0,5	0,4	1,3	0,5	0,5
ostatné	81,1	6,3	2,6	0,2	0,2	4,4	4,4	0,8
bez vyznania	90,7	4,8	1,0	0,2	0,2	2,5	0,5	0,2
nezistené	63,6	3,6	1,8	0,1	0,1	0,9	0,5	29,4

Veková a pohlavná štruktúra

Rozdiely v demografickej reprodukcii, predchádzajúci populačný vývoj spolu s viacerými ďalšími faktormi (historický vývoj, ochota deklarovať svoju príslušnosť k náboženstvu pri sčítaní a pod.) sa

odzrkadľujú na samotnej vekovo-pohlavnej štruktúre populácií jednotlivých náboženstiev, náboženských spoločností a tiež osôb, ktoré uvádzajú, že sú bez vyznania alebo vôbec na túto otázku v cenzoch nereflektovali.

Vek a pohlavie predstavujú dva základné demografické znaky, v ktorých sa na jednej strane skrýva predchádzajúci populačný vývoj a na druhej tvoria základnú bázu pre smerovanie demografickej reprodukcie do budúcnosti. Môžeme tak s určitou dávkou zovšeobecnenia povedať, že vo vekovo-pohlavnej štruktúre sa odzrkadľuje predchádzajúci populačný vývoj v približne posledných sto rokoch. V prípade náboženskej štruktúry samozrejme do popredia vystupujú aj iné ako demografické premenné. V nasledujúcej časti sa však zameriame práve na pohlavie a vek ako dve základné demografické štruktúry a pokúsime sa prostredníctvom nich poukázať na charakter jednotlivých populácií.

V populácii Slovenska majú vo všeobecnosti dlhodobu miernu prevahu ženy. Na 1000 mužov pripadalo podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1991 približne 1049 žien a v roku 2001 to bolo 1059 žien. Úplne odlišná situácia je však v niektorých sledovaných náboženstvách a skupinách vyčlenených vzhľadom na náboženské vyznanie. Predovšetkým ide o osoby bez vyznania a osoby, ktoré danú otázku v cenzoch nevyplnili. V oboch prípadoch je zrejma prevaha mužov nad ženami. Z toho následne tiež vyplýva, že ženy na Slovensku majú častejšie tendenciu uvádzať príslušnosť k nejakému náboženstvu alebo náboženskej spoločnosti ako muži.

Z celkového počtu žien v roku 2001 takmer 87 % uviedlo nejaké náboženstvo alebo náboženskú spoločnosť. Približne každá desiatka žena bola bez vyznania a na otázku neodpovedali necelé 3 % žien. Na strane mužov deklarovalo príslušnosť k náboženstvu alebo náboženskej spoločnosti 82 % osôb, takmer 15 % bolo bez vyznania a zvyšné 3 % na otázku v sčítaní obyvateľov nereflektovali.

Okrem hodnotenia podielu vybraných vekových skupín, analýzy syntetických ukazovateľov vekovej štruktúry sa naša pozornosť zameria aj na grafické zhodnotenie charakteru vekovo-pohlavnej štruktúry jednotlivých náboženstiev, osôb bez vyznania a ľudí, ktorí predmetnú otázku v cenzoch nevyplnili. Vzhľadom na dostupnosť údajov sa žiaľ budeme musieť venovať len sčítaniam z rokov 1991 a 2001. Táto

⁹⁵ Zostavené z primárnych údajov ŠÚ SR: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001.

skutočnosť platí aj pre ďalšie vybrané znaky ako je rodinný stav, najvyššie dosiahnuté vzdelanie a ekonomická aktivita.

Z pohľadu detskej zložky (deti do 15 rokov) môžeme vidieť, že najnižší podiel dosahuje v populácii evanjelikov augsburského vyznania a v reformovanej evanjelickej cirkvi. Podpriemernú váhu dosahuje predreprodukčná zložka aj u náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových. Naopak najväčšie zastúpenie detí do 15 rokov nachádzame v prvom sledovanom sčítaní z roku 1991 v skupine osôb bez vyznania a s nezisteným náboženstvom, kým v druhom cenzu v roku 2001 to už bola len skupina nezistené.

Okrem nízkeho podielu detskej zložky sa obe sledované evanjelické náboženstvá vyznačovali pomerne vysokým zastúpením poproduktívnej zložky (seniorov vo veku 65 a viac rokov). Naopak v skupine bez vyznania a nezistené seniori takmer absentovali. Mierne nadpriemerné podiely osôb vo veku 65 a viac rokov zaznamenali aj gréckokatolíci, svedkovia Jehovovi a pravoslávni. Najpočetnejšia skupina rímskokatolíkov sa od celoslovenského priemeru výraznejšie neodlišovala.

Kombinácia nízkej váhy detskej zložky a pomerne vysokého zastúpenia osôb vo veku 65 a viac rokov vytvára z reformovaného evanjelického náboženstva a evanjelického augsburského vyznania dve najstaršie subpopulácie na Slovensku. Ich priemerný vek sa v prvom sčítaní v roku 1991 pohyboval na úrovni 40 rokov resp. dosahoval takmer 42 rokov (evanjelici a. v.). Aj cenzus z roku 2001 potvrdil najvyšší priemerný vek u týchto náboženstiev, keď u evanjelikov augsburského vyznania prekročil hranicu 42 rokov a v prípade reformovaných evanjelikov dosahoval 39,5 roka. Celoslovenský priemer sa v tomto období pohyboval tesne nad hranicou 36 rokov. Rovnako u oboch uvedených náboženstiev vidíme aj najvyššie hodnoty indexu starnutia. V prípade evanjelikov augsburského vyznania dokonca prevahu mali osoby vo veku 65 a viac rokov. Na 100 detí do 15 rokov tu v prvom cenzu pripadalo takmer 121 seniorov a v roku 2001 to už bolo viac ako 133 ľudí vo veku 65 a viac rokov. V prípade druhého sledovaného evanjelického náboženstva sa index starnutia pohyboval na úrovni 96 osôb. Ako je zrejmé z nasledujúcej tabuľky, staršou populáciou sa vyznačovali aj Jehovovi svedkovia a osoby hlásiace sa ku gréckokatolíckemu a pravoslávne náboženstvu. Relatívne najmladšou spomedzi sledovaných náboženstiev a náboženských spoločností bola skupina

osôb deklarujúcich v cenzech príslušnosť k rímskokatolíckemu náboženstvu. Priemerný vek sa v roku 1991 pohyboval na úrovni 35 rokov, do roku 2001 vzrástol mierne nad hranicu 36 rokov, pričom na 100 detí do 15 rokov pripadalo niečo viac ako 50 resp. 61 seniorov.

Celkovo najmladšiu populáciu majú skupiny bez vyznania a nezistené. Priemerný vek na začiatku 90. rokov dosahoval 27-28 rokov, v roku 2001 to bolo približne 31-32 rokov a na 100 detí do 15 rokov pripadalo len niečo viac ako 10-13 seniorov v prvom a 23-25 osôb vo veku 65 a viac rokov v druhom sčítaní.

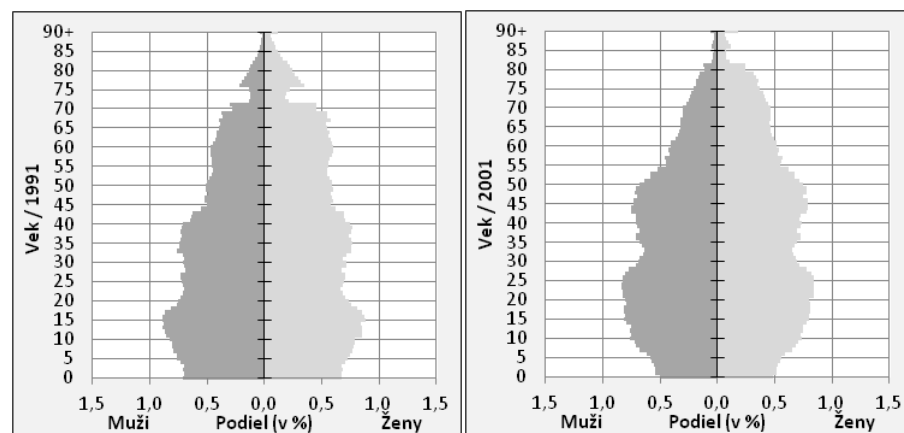
Tab. č. 6: Charakteristiky vekovej štruktúry osôb podľa náboženského vyznania, SEDB 1991, SODB 2001⁹⁶

Náboženské vyznanie	Podiel (v %)			Priemerný vek	Index starnutia
	0-14	15-64	65+		
SEDB 1991					
rímskokatolícke	23,2	65,1	11,7	35,0	50,4
gréckokatolícke	21,5	63,6	14,9	37,6	69,2
pravoslávne	21,4	63,8	14,7	37,1	68,7
evanjelické a. v.	16,0	64,6	19,3	41,8	120,6
reformované	18,2	64,4	17,4	40,0	95,9
Jehovovi svedkovia	18,4	66,5	15,1	38,1	82,1
bez vyznania	30,8	66,1	3,1	26,9	10,2
nezistené	32,3	63,3	4,3	27,7	13,3
populácia SR	24,9	64,8	10,3	33,6	41,3
SODB 2001					
rímskokatolícke	19,4	68,7	11,9	36,3	61,5
gréckokatolícke	19,7	65,6	14,7	37,4	74,9
pravoslávne	19,4	67,4	13,2	36,9	68,0
evanjelické a. v.	13,9	67,7	18,5	42,1	133,1
reformované	16,2	68,2	15,6	39,5	96,5
Jehovovi svedkovia	17,8	67,9	14,3	37,7	80,1
bez vyznania	19,4	76,1	4,5	31,4	23,1
nezistené	23,1	71,1	5,8	31,7	25,2
populácia SR	19,0	69,5	11,5	36,1	60,2

⁹⁶ Vypočítané z primárnych údajov ŠU SR: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001.

Detailný pohľad na charakter vekovej štruktúry sledovaných náboženstiev a náboženských spoločností a ich prípadný vývoj medzi rokmi 1991 a 2001 umožňuje nasledujúca séria vekových pyramíd.

Graf č. 1 a 2: Veková štruktúra osôb rímskokatolíckeho vyznania, SLDB 1991, SODB 2001⁹⁷

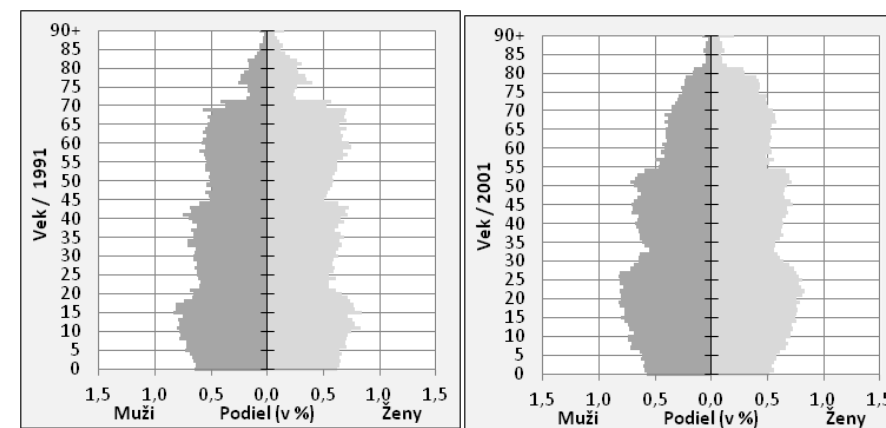
Veková štruktúra osôb rímskokatolíckeho vyznania sa výraznejšie nelíši vzhľadom na svoju početnosť od vekového zloženia celej populácie Slovenska. V roku 1991 môžeme ešte identifikovať hlboký zárez vo vekovej pyramíde, ktorý je výsledkom na reprodukciu nepriaznivo pôsobiacich pomerov panujúcich počas prvej svetovej vojny. Následne je to početná generácia narodená na konci 40. a v prvej polovici 50. rokov a najmä generácie zo 70. rokov, ktoré svojou váhou výrazne ovplyvňujú charakter vekovej pyramídy. Na druhej strane v detskom veku je možné zreteľne vidieť zníženie podielu tejto skupiny na celkovej populácii rímskokatolíkov na Slovensku. Tento jav sme následne identifikovali na začiatku 90. rokov aj u ostatných sledovaných náboženstiev a náboženských spoločnostiach a do značnej miery súvisí so skutočnosťou, že veľkej časti detí na Slovensku rodičia uviedli v sčítacom hárku, že sú bez vyznania alebo tento údaj nebol vyplnený vôbec. Ako je zrejme z výsledkov sčítania 2001, spomínaný zárez sa o približne desať rokov neskôr ešte viac prehĺbil. V tomto prípade však vo veľkej miere ide o výsledok dynamického prepadu úrovne plodnosti

⁹⁷ Zostavené z primárnych údajov ŠU SR: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001.

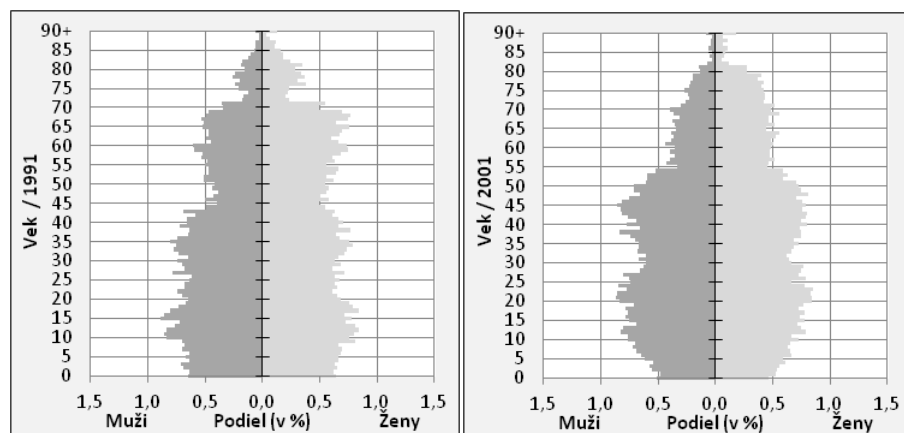
a pôrodnosti, ktorému Slovensku bolo vystavené po roku 1989, keďže váha skupín bez vyznania a nezistené bola v tejto vekovej skupine na rozdiel od predchádzajúceho cenzu veľmi nízka.

Charakter vekovej štruktúry osôb hlásiacich sa ku gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi je veľmi podobný, čo potvrdili výsledky oboch sčítaní. Medzi rokmi 1991 a 2001 došlo najmä k zahladeniu nerovností vo vyššom veku. Okrem toho sa do značnej miery narušil trojgeneračný profil týchto náboženstiev. Zo sčítania na začiatku 90. rokov je zrejme, že k pravoslávne a gréckokatolíckemu náboženstvu sa vo väčšej miere hlásili osoby vo veku 60-70 rokov (najmä ženy), ďalej osoby narodené po druhej svetovej vojne a na začiatku 50. rokov a tiež uvedené náboženstvo bolo zapísané častejšie deťom vo veku 10-15 rokov. O približne desať rokov neskôr už vidíme spomínané zarovnanie zárezu v najvyššom veku a tiež pokles váhy starších vekových skupín na celkovej populácii sledovaných náboženstiev. Je to s najväčšou pravdepodobnosťou výsledok vymierania vyššie spomenutej najstaršej generácie početnej skupiny mužov a najmä žien, ktoré sa k týmto náboženstvám prihlásili na začiatku 90. rokov. Okrem toho je zremé, že celkový profil vekového zloženia prechádza postupným starnutím. Zárez v detskej zložke sa prehĺbil a do vyššieho veku sa posunuli početnejšie generácie narodené v 50. a 70. rokoch.

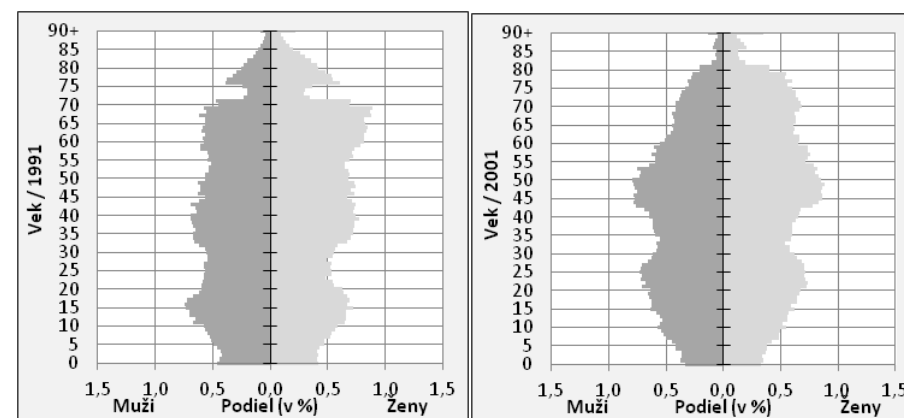
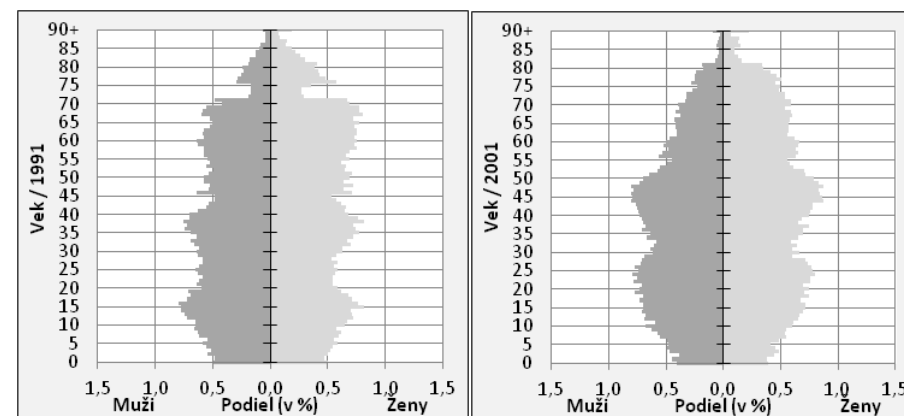
Graf č. 3 a 4: Veková štruktúra osôb gréckokatolíckeho vyznania, SLDB 1991, SODB 2001⁹⁸

⁹⁸ Tamže.

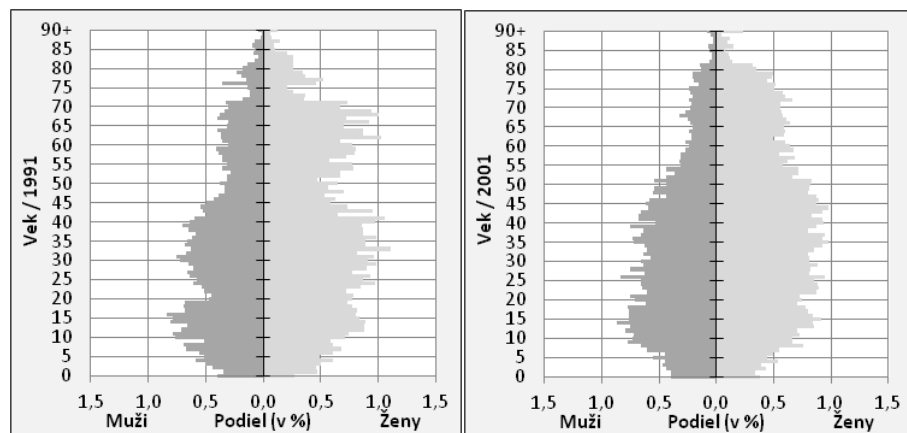
Graf č. 5 a 6: Veková štruktúra osôb pravoslávneho vyznania, SĽDB 1991, SODB 2001⁹⁹

Ako už predznamenal syntetické ukazovatele vekovej štruktúry, najstaršiu populáciu má evanjelické náboženstvo augsburského vyznania nasledované reformovanými evanjelikmi. Potvrďuje to aj pohľad na vekové pyramídy, kde už na začiatku 90. rokov výrazne absentovala detská zložka a naopak osoby vo veku 55-70 rokov zohrávali významnú úlohu. Podiel detí do 15 rokov sa zížil aj v nasledujúcom desaťročí. Dominantné postavenie tak v populácii evanjelikov augsburského vyznania majú osoby vo veku okolo 40-50 rokov a najmä na strane žien sú to aj osoby vo veku nad 60 rokov. Podružné maximum nachádzame vo veku 20-25 rokov, s najväčšou pravdepodobnosťou tvoriacej generáciu detí rodičov narodených na konci 40. a na začiatku 50. rokov. V prípade reformovaných evanjelikov bola situácia podobná, len zastúpenie detí do 15 rokov bolo o niečo vyššie a naopak váha mužov a predovšetkým žien vo veku nad 60 rokov nedosahovalo až takú úroveň.

Graf č. 7 a 8: Veková štruktúra osôb evanjelického a. v., SĽDB 1991, SODB 2001¹⁰⁰Graf č. 9 a 10: Veková štruktúra osôb reformovaného vyznania, SĽDB 1991, SODB 2001¹⁰¹

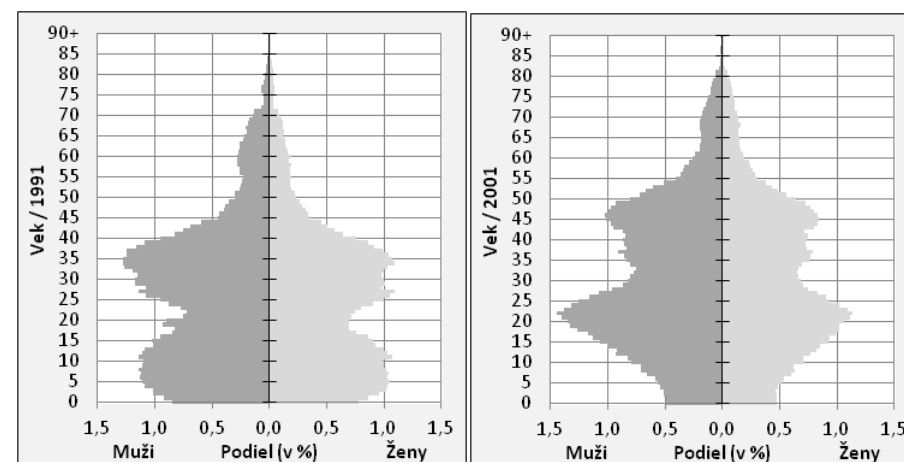
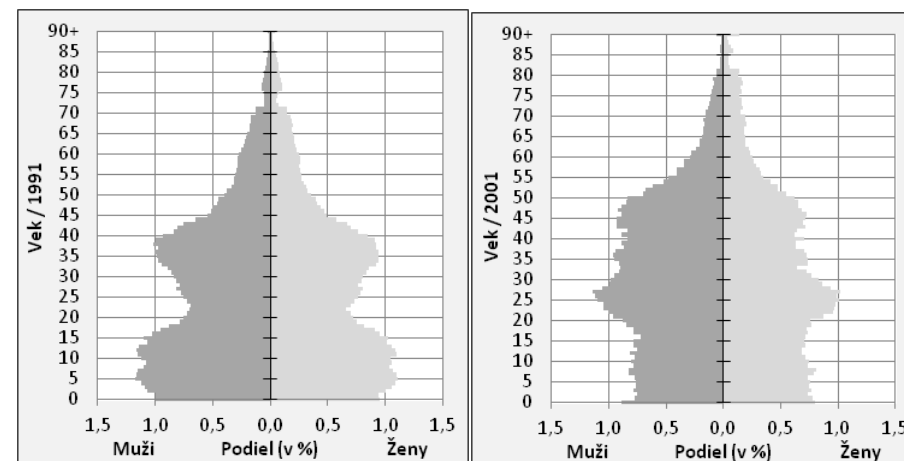
Veľmi špecifický tvar má veková pyramída osôb hlásiacich sa k náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov. Predovšetkým je zrejmá prevaha žien s veľkým významom, najmä produktívnej časti populácie. Súčasne je vidieť, že váha starších žien (nad 55 rokov) sa medzi sčítaniami 1991 a 2001 znížila a čiastočne posunula do vyššieho veku.

⁹⁹ Tamže.¹⁰⁰ Tamže.¹⁰¹ Tamže.

Graf č. 11 a 12: Veková štruktúra osôb náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov, SLDB 1991, SODB 2001¹⁰²

Veková pyramída osôb bez vyznania mala v oboch sledovaných sčítaniach veľmi odlišný tvar oproti vyššie analyzovaným náboženstvám a náboženským spoločnostiam. Na začiatku 90. rokov je vidieť zrejmy dvojgeneračný charakter, kde dominovali v mužskej i ženskej časti osoby vo veku 25-40 rokov s podružným maximom v detskej zložke. Zastúpenie osôb nad 40 rokov bolo veľmi nízke. O približne desať rokov neskôr majú dominantnú pozíciu najmä muži a ženy vo veku 20-25 rokov. Detská zložka bola výrazne podhodnotená a ani zďaleka nemala také zastúpenie v populácii bez vyznania ako v predchádzajúcom cenzu. Druhé menej výrazné maximum nachádzame vo veku okolo 45-50 rokov. Môžeme predpokladať, že ide do značnej miery o tú istú skupinu osôb, ktorá rovnako ako v predchádzajúcom cenzu deklarovala, že je bez vyznania. V staršom veku (nad 50 rokov) podiel osôb bez vyznania u oboch pohlaví bol veľmi nízky.

Podobný charakter vekovej štruktúry ako u osôb bez vyznania nachádzame aj v skupine nezistených. V roku 1991 sa vyznačovala bimodálnym rozdelením, kde hlavnú časť tvorili osoby vo veku 35-40 rokov a detská zložka do 15 rokov. Vo vyššom veku a to najmä nad 50 rokov vidíme, že početnosť tejto skupiny rýchlo klesá a váha týchto osôb u oboch pohlaví je veľmi nízka. Môžeme teda predpokladať, že v cenzu otázku na náboženské vyznanie ignorovali celé rodiny. V druhom sledovanom sčítaní v roku 2001 je situácia už značne odlišná.

¹⁰² Tamže.Graf č. 13 a 14: Veková štruktúra osôb náboženského vyznania, SLDB 1991, SODB 2001¹⁰³Graf 15 a 16: Veková štruktúra osôb s nezisteným náboženským vyznaním, SLDB 1991, SODB 2001¹⁰⁴

Predovšetkým je potrebné pripomenúť, že celkový počet osôb, ktoré neuviedli žiadnu odpoveď sa výrazne znížil. Celkovo sa vytratilo bimodálne rodinné rozdelenie a z pohľadu na charakter vekovej pyramídy je zrejmé, že prevahu majú muži, a to najmä vo veku 25-50

¹⁰³ Tamže.¹⁰⁴ Tamže.

rokov. Podobne u žien sú najpočetnejšou skupinou osoby vo veku okolo 25 rokov, no v mladšom veku u oboch pohlaví nevidíme žiadne zvýšenie ich zastúpenia. Vo vyššom veku podiel žien, ktoré neodpovedali na otázku o svojom náboženskom vyznaní, klesá, pričom u oboch pohlaví je zrejmé, že najmenej často išlo o osoby vo veku nad 50 rokov. Aj preto populácie osôb bez vyznania a s nezisteným vyznaním boli spomedzi sledovaných skupín najmladšie.

Rodinný stav

S vekovou a pohlavnou štruktúrou jednotlivých náboženstiev a náboženských spoločností úzko súvisí aj zloženie ich prívržencov podľa rodinného stavu. Vo všeobecnosti platí, že vo veku 16 a viac rokov majú u oboch pohlaví a vo všetkých sledovaných populačných skupinách vyčlenených na základe odpovedí na otázku o náboženstve pri sčítaní obyvateľstva 2001 prevahu osoby žijúce v manželskom zväzku, resp. ženatí muži a vydaté ženy. Najväčšie zastúpenie nachádzame u mužov u Jehovových svedkov a u žien to bolo u pravoslávnych. Nadpriemerný podiel (v porovnaní s celou populáciou Slovenska) dosahovali takmer všetky náboženstvá. Výnimky nachádzame len v ženskej populácii, kde vydaté ženy u evanjelikov augsburského vyznania a reformovaných evanjelikov mali o niečo nižšiu váhu ako tomu bolo na Slovensku. Príčiny je potrebné hľadať predovšetkým v staršej populácii týchto náboženstiev a tým aj vo vyššom podiele iných skupín rodinného stavu. Celkovo najnižšie zastúpenie ženatých mužov a vydatých žien nachádzame v skupine osôb bez vyznania a u nezistených. V ich prípade nadpriemernú úlohu zohrávajú slobodné osoby. Súčasne je v týchto skupinách aj vyšší podiel rozvedených osôb. Na druhej strane najmä u starších populácií ako sú evanjelické náboženstvá na Slovensku vidíme častejší výskyt ovdovených osôb, a to najmä v ženskej časti populácie, kde tvoria viac ako pätinu a prevyšujú tak dokonca váhu slobodných osôb.

Tab. č. 7: Štruktúra osôb vo veku 16 a viac rokov podľa náboženského vyznania a rodinného stavu, SODB 2001¹⁰⁵

Náboženské vyznanie	Muži				Ženy			
	slobodní	ženatí	rozvedení	ovdovení	slobodné	vydaté	rozvedené	ovdovené
rímskokatolícke	31,8	60,8	4,4	3,0	22,2	56,2	5,8	15,8
gréckokatolícke	29,5	64,1	3,1	3,3	20,4	57,1	3,9	18,6
pravoslávne	30,6	62,9	3,4	3,1	20,2	58,1	4,6	17,1
evanjelické a. v.	28,0	62,9	5,1	4,1	19,5	53,5	6,7	20,3
reformované	28,5	63,0	4,7	3,7	18,6	54,6	5,8	21,0
Jehovovi svedkovia	27,6	66,0	3,2	3,2	19,4	56,6	7,3	16,8
bez vyznania	39,5	52,8	6,0	1,6	33,7	52,2	9,0	5,1
nezistené	36,9	51,1	9,6	2,4	29,9	51,8	9,2	9,0
Slovensko	32,6	59,7	4,8	2,9	23,3	55,4	6,2	15,1

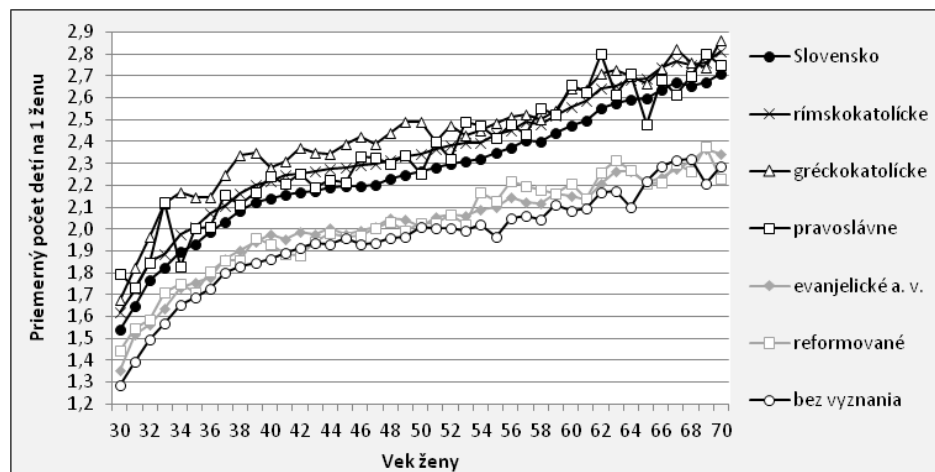
Plodnosť žien podľa náboženského vyznania

Priemerný počet detí narodených jednej žene počas jej reprodukčného obdobia má na Slovensku medzigeneračne klesajúcu tendenciu. Potvrdilo sa to aj v prípade jednotlivých náboženstiev a u osôb bez vyznania. Navyše analýza konečnej plodnosti tiež poukázala na pomerne významné rozdiely v realizovanej plodnosti medzi jednotlivými náboženstvami a ženami bez vyznania. Vo všeobecnosti je zrejmé, najnižší priemerný počet detí narodených jednej žene nachádzame v skupine bez vyznania. U žien bez vyznania narodených v 30. rokoch sa konečná plodnosť pohybovala na úrovni 2,3 dieťaťa, kým v generácii z 50. rokov sú to približne 2 deti. Len o niečo vyššiu realizovanú plodnosť nachádzame v skupine žien hlásiacich sa k reformovanému a augsburskému evanjelickému vyznaniu. Na druhej strane najvyššiu konečnú plodnosť dosahovali ženy pravoslávneho a gréckokatolíckeho vierovyznania. Nad celoslovenským priemerom sa pohybovala aj realizovaná plodnosť rímskokatolíckych žien. Priemerný počet detí na jednu ženu vo veku 60-70 rokov sa pohyboval na úrovni 2,7-2,8 dieťaťa,

¹⁰⁵ Zostavené z primárnych údajov ŠU SR: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001.

no aj napriek spomínanému medzigeneračnému poklesu sa udržal nad hranicou 2,1 dieťaťa na ženu aj u osôb, ktoré v čase sčítania boli na konci svojho reprodukčného obdobia.

Graf 17: Priemerný počet detí na 1 ženu podľa jej náboženského vyznania a veku, SODB 2001¹⁰⁶

Okrem úrovne plodnosti na konci reprodukčného veku je zaujímavý aj vývoj priemerného počtu detí pripadajúceho na jednu ženu v mladšom veku. Jeho analýza nám nepriamo poukazuje na existujúce rozdiely v časovaní zakladania rodiny a jej ďalšieho zväčšovania medzi jednotlivými náboženstvami a osobami bez vyznania. V podstate sa ukázalo, že vyššie uvedené disproporcie nachádzame aj v mladšom veku. Najskôr zakladajú rodinu ženy hlásiace sa k pravoslávne vierovyznaniu, keďže už vo veku 25 rokov pripadalo priemerne na jednu z nich niečo viac ako jedno dieťa, pričom vo veku 20 rokov to bolo takmer 0,21 dieťaťa. V prípade žien gréckokatolíckeho vyznania sa realizovaná plodnosť vo veku 20 rokov pohybovala na úrovni 0,19 dieťaťa a vo veku 25 rokov to bolo 0,88 dieťaťa. Za uvedenými dvomi náboženstvami v časovaní realizovanej plodnosti mierne zaostávali ženy rímskokatolíckej viery, u ktorých priemerný počet detí vo veku 25 rokov dosahoval úroveň 0,8 dieťaťa a vo veku 20 rokov to bolo necelých 0,17 dieťaťa. Na druhej strane ženy evanjelického augsburského

¹⁰⁶ Vypočítané z primárnych údajov ŠÚ SR: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001.

a reformovaného vyznania vo veku 25 rokov mali 0,65 resp. 0,7 dieťaťa na ženu a u skupiny žien bez vyznania to bolo dokonca len 0,53 dieťaťa na ženu. V priemere jedno dieťa na ženu dosahovali ženy hlásiace sa k evanjelickým náboženstvám vo veku 27 rokov a v prípade žien bez vyznania o približne rok neskôr.

Príčiny rozdielov konečnej plodnosti je možné hľadať buď v odlišnom zastúpení bezdetných žien alebo žien, ktorým sa narodil väčší počet detí. Ako ukázali výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001, medzi sledovanými náboženstvami a osobami bez vyznania však neexistovali na konci reprodukčného veku a ani vo vyššom veku veľké rozdiely v bezdetnosti. Tá sa pohybovala na úrovni 7-10 %. Veľmi nízky podiel žien, ktoré sa počas svojho reprodukčného obdobia ani raz nestali matkou svedčí o vysokej normatíve materstva na Slovensko naprieč všetkými náboženstvami a tiež aj u osôb, ktoré v sčítaní uviedli, že sú bez vyznania.

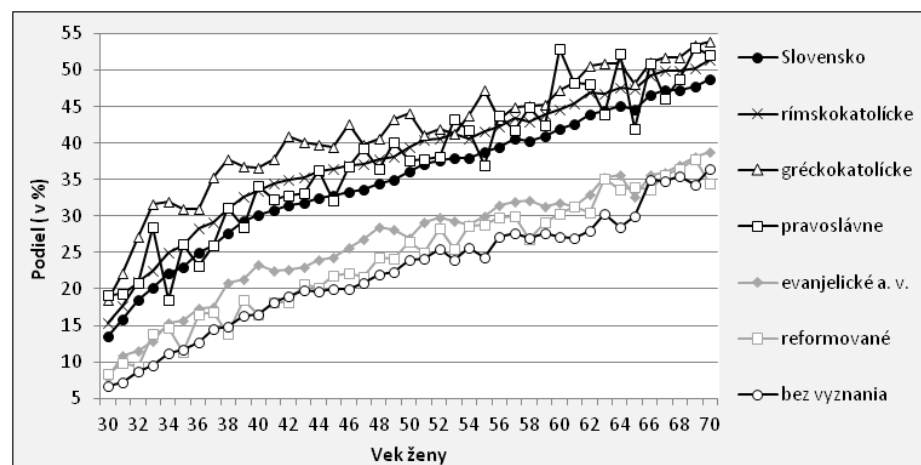
Najvyššie zastúpenie žien s tromi a viac deťmi nachádzame práve u tých náboženstiev, ktoré mali najvyšší priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu. Vo veku 50 rokov až 44 % gréckokatolíckych žien uviedlo v sčítaní, že sa im narodili počas života tri a viac detí. U pravoslávnych to bolo 38 %, rímskokatolíkov takmer 40 %, pričom priemer za celú ženskú populáciu Slovenska sa pohyboval na konci reprodukčného veku na úrovni 36-37%. V sledovaných evanjelických náboženstvách takéto viacpočetné potomstvo vo veku 50 rokov mala približne každá štvrtá žena a u osôb bez vyznania to nebolo dokonca ani 25%. S rastúcim vekom sa zvyšovalo aj zastúpenie žien, ktoré sa počas svojho života stali tri a viackrát matkami. V skupine evanjelických náboženstiev a bez vyznania to vo veku 70 rokov bolo približne 35-40 % žien, kým u pravoslávnych, gréko a rímskokatolíkov podiel týchto žien prekročil hranicu 50 %.

Slovensko z európskeho pohľadu patrilo dlhodobo ku krajinám s nízkou (ale nie najnižšou) bezdetnosťou a súčasne s najnižším podielom žien len s jedným dieťaťom a najvyšším zastúpením žien s tromi a viac deťmi.¹⁰⁷ Celkovo najnižšiu jednodetnosť dosahovali ženy hlásiace sa ku gréckokatolíckemu náboženstvu. Vo veku 50-60 rokov to

¹⁰⁷ Bližšie pozri FREJKA, Tomas. Overview chapter 2: Parity distribution and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model. In: Frejka, T., Hoem, I., Sobotka, T., Toulemon, L. (eds.) *Childbearing trends and policies in Europe. Demographic research* 19, Special collection 7, 2008, s. 47-72.

bolo približne 7-9 %. Nižšie zastúpenie žien len s jedným dieťaťom ako je celoslovenský priemer (10,5-11 %) nachádzame aj u pravoslávnych (7-10 %) a čiastočne aj u rímskokatolíkov (10 %). Na druhej strane častejší príklon k jednodetnosti môžeme vidieť u evanjelických náboženstiev, kde sa pohybovala na úrovni 12-15 %, pričom najvyššia bola v skupine žien bez vyznania, kde predstavovala 14-17 %.

Graf 18: Podiel žien s tromi a viac deťmi podľa jej náboženského vyznania a veku, SODB 2001¹⁰⁸

Vzdelanostná štruktúra

Špecifické podmienky panujúce počas minulého politického režimu prispeli k presadeniu dvoch odlišných vzdelanostných modelov. Muži sa prevažne orientovali na stredoškolské vzdelanie bez maturity a ženy naopak najčastejšie dosahovali stredoškolské vzdelanie s maturitou. U oboch pohlaví súčasne platilo, že podiel osôb s terciárnym stupňom vzdelania bol dlhodobo veľmi nízky. Túto deformáciu je možné vidieť aj na výsledkoch sčítania obyvateľov z roku 2001 najmä u osôb v strednom, vyššom produktívnom veku a tiež u seniorov. Súčasne je zrejmé, že vysokú školu častejšie absolvovali muži ako ženy. Po roku 1989 dochádza k značným zmenám aj v procese vzdelávania a získanie úplného stredoškolského a najmä získanie vysokoškolského titulu sa postupne stáva u mladších generácií dôležitým medzníkom. Zaujímavosťou je

tiež to, že častejšie terciárne vzdelanie nadobúdajú ženy, čo predstavuje historickú premenu vzdelanostných dráh z pohľadu pohlaví.

V priemere vo veku 25 a viac rokov sa podiel mužov s terciárnym vzdelaním podľa výsledkov sčítania obyvateľov pohyboval na úrovni necelých 14 % a u žien to bola približne každá desiatu osoba. Nižšie zastúpenie absolventov vysokých škôl nachádzame v podstate u každého zo sledovaných náboženstiev. Výnimkou na strane mužov i žien sú osoby hlásiace sa k pravoslávny a najmä evanjelikom augsburského vyznania. Celkovo najnižšiu váhu vysokoškolákov nachádzame u reformovaných evanjelíkov a predovšetkým v skupine osôb hlásiacich sa k náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov. Naopak výrazne nadpriemerné zastúpenie osôb s vysokoškolským vzdelaním nachádzame v skupine bez vyznania. V priemere v mužskej populácii vo veku 25 a viac rokov tvoria takmer 28 % z celej skupiny osôb bez vyznania a u žien je to takmer štvrtina. Mierne vyšší podiel nachádzame aj v populácii, ktorá otázku na náboženstvo v sčítaní nevyplnila.

Tab. č. 8: Podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním podľa veku a náboženského vyznania, SODB 2001¹⁰⁹

Náboženské vyznanie	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	spolu	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	spolu
	Muži						Ženy					
rímskokatolícke	11,3	11,7	11,4	10,7	8,3	10,9	12,6	10,9	9,1	6,2	1,5	8,2
gréckokatolícke	13,2	12,2	12,1	12,0	8,2	11,6	13,4	11,1	8,3	5,7	0,9	7,5
pravoslávne	14,0	15,8	16,0	16,3	9,8	14,5	15,2	16,9	11,9	7,7	3,1	11,0
evanjelické a. v.	16,0	16,2	16,9	17,5	12,2	15,7	18,4	16,7	15,4	11,6	2,7	11,8
reformované	10,7	9,5	10,2	9,8	5,3	9,2	12,5	9,5	7,7	5,1	1,1	6,8
Jehovovi svedkovia	5,9	6,7	6,7	2,9	2,4	5,3	3,5	5,2	3,6	2,8	0,7	3,1
bez vyznania	23,1	29,1	30,8	31,5	28,5	27,9	24,9	27,5	26,5	22,2	8,8	24,6
nezistene	14,3	16,3	16,5	17,1	13,0	15,6	15,0	14,8	14,0	12,0	3,9	13,1
Slovensko	13,7	14,9	15,1	13,5	10,3	13,8	14,7	13,7	11,7	7,7	1,9	10,2

¹⁰⁸ Vypočítané z primárnych údajov ŠÚ SR: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 25. máju 2001.

¹⁰⁹ Tamže.

Podobne aj v prípade stredoškolského vzdelania s maturitou platí, že tento vzdelanostný stupeň je častejšie typický pre osoby bez náboženského vyznania (viac ako 36 % muži a 45 % ženy) a u nezistených. Opačná situácia je u rímskokatolíkov a Jehovových svedkov. V priemere každý štvrtý muž vo veku 25 a viac rokov deklaruje svoju príslušnosť ku rímskokatolíckej cirkvi mal podľa výsledkov sčítania úplne stredoškolské vzdelanie, pričom celoslovenský priemer sa pohyboval na úrovni takmer 27 %. Na strane žien najnižší podiel dosiahlo gréckokatolícke náboženstvo, kde to nebolo ani 31 %, kým v celej ženskej populácii na Slovensku to bola takmer každá tretia žena vo veku 25 a viac rokov.

Tab. č. 9: Podiel osôb so stredoškolským vzdelaním s maturitou podľa veku a náboženského vyznania, SODB 2001¹¹⁰

Náboženské vyznanie	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	spolu	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	spolu
	<i>Muži</i>						<i>Ženy</i>					
rímskokatolícke	33,0	26,0	22,5	21,0	16,8	24,9	44,4	40,7	35,1	24,8	9,6	31,2
gréckokatolícke	35,6	27,8	25,8	21,4	14,7	25,8	47,1	44,2	37,9	23,6	7,5	30,7
pravoslávne	34,3	28,4	24,2	22,2	14,4	25,7	44,3	42,2	38,6	25,8	8,0	31,5
evanjelické a. v.	38,0	29,5	26,0	25,4	18,9	27,5	48,6	44,7	40,7	31,6	12,4	32,8
reformované	34,4	27,1	25,1	20,4	13,2	24,7	46,8	44,6	39,4	23,0	7,0	30,7
Jehovovi svedkovia	33,6	27,3	21,9	16,4	9,9	23,9	39,3	31,4	29,1	17,6	6,4	24,6
bez vyznania	42,7	35,1	32,6	32,9	32,4	36,3	49,7	47,1	44,9	41,2	24,2	45,1
nezistene	33,4	26,4	24,5	24,0	21,2	27,4	41,4	37,7	36,1	30,9	12,7	34,8
Slovensko	35,0	27,8	24,6	22,6	18,0	26,8	45,4	41,9	36,9	26,4	10,3	32,7

Najčastejšie bez vzdelania alebo len so základným vzdelaním sú osoby, ktoré v sčítaní obyvateľstva v roku 2001 deklarovali svoju príslušnosť k náboženskej spoločnosti Jehovových svedkov. V priemere na Slovensku vo veku 25 a viac rokov je to približne tretina žien a niečo viac ako 17 % mužov, kým v prípade vyššie uvedenej náboženskej spoločnosti sa jedná o takmer 27 % mužov a viac ako 46 % žien. Pomerne vysoké zastúpenie osôb so základným vzdelaním a bez vzdelania

¹¹⁰ Tamže.

nachádzame aj u reformovaných evanjelikov a gréckokatolíkov na strane žien a u pravoslávnych v mužskej populácii. Jednoznačne najnižší podiel osôb s nanajvyšším základným vzdelaním dosahuje skupina bez vyznania. V prípade mužov to bolo len niečo viac ako 7 % a na strane žien necelých 12 %.

Tab. č. 10: Podiel osôb so základnou školou a bez vzdelania podľa veku a náboženského vyznania, SODB 2001¹¹¹

Náboženské vyznanie	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	spolu	25-34	35-44	45-54	55-64	65+	spolu
	<i>Muži</i>						<i>Ženy</i>					
rímskokatolícke	9,2	11,5	16,3	25,6	45,0	18,9	9,0	16,6	29,0	47,7	75,6	35,0
gréckokatolícke	8,2	9,6	13,8	28,8	58,1	22,1	8,9	12,8	25,5	52,1	84,0	39,3
pravoslávne	12,3	12,4	18,2	30,6	61,4	24,2	12,1	13,9	25,7	49,6	82,6	37,2
evanjelické a. v.	4,4	6,3	9,6	17,6	40,1	15,6	4,1	9,0	17,5	34,8	69,3	32,0
reformované	7,3	8,6	13,9	28,4	56,1	21,2	8,7	16,2	30,3	55,0	83,9	41,6
Jehovovi svedkovia	14,5	18,7	23,7	33,4	58,1	26,6	18,2	30,7	39,9	59,6	81,5	46,3
bez vyznania	5,7	6,2	7,0	8,3	16,3	7,2	5,5	7,7	12,1	18,7	44,1	11,8
nezistene	16,0	17,6	19,6	25,4	41,8	20,3	15,1	19,7	25,0	35,4	69,8	27,1
Slovensko	8,5	10,4	14,3	23,4	43,4	17,3	8,5	14,8	25,9	45,0	74,4	32,7

Ekonomické postavenie

S vekom, pohlavím, najvyšším dosiahnutým vzdelaním, regionálnym rozmiestnením spolu s ďalšími faktormi je úzko spojené ekonomické postavenie osôb hlásiacich sa k jednotlivým náboženstvám, náboženským spoločnostiam a tiež osôb, ktoré v sčítaní na danú otázku neodpovedali alebo uviedli, že sú bez vyznania. V nasledujúcej tabuľke sa predovšetkým zameriavame na otázku, kto sú osoby z pohľadu ekonomického postavenia, ktoré sa v sčítaní 2001 prihlásili k vybraným náboženstvám alebo uviedli, že sú bez vyznania resp. vôbec na danú otázku nereflektovali.

¹¹¹ Tamže.

Tab. č. 11: Štruktúra mužov a žien vo veku 16 a viac rokov podľa náboženského vyznania a ekonomického postavenia (vybrané skupiny), SODB 2001¹¹²

Náboženské vyznanie	Muži				Ženy				
	Pra-cuj.	Ne-zam.	Dôchod.	študenti	Pra-cuj.	Ne-zam.	Dôchod.	študenti	MD, domác.
rímskokatolícke	53,4	16,1	21,0	7,4	39,6	11,4	32,7	6,7	8,5
gréckokatolícke	48,3	17,5	25,1	7,1	34,3	12,8	37,7	6,5	7,8
pravoslávne	46,4	20,9	23,2	7,4	35,8	14,6	34,1	6,7	7,7
evanjelické a. v.	52,6	11,5	27,7	6,5	38,5	7,6	42,0	5,7	5,4
reformované	49,4	17,0	25,1	6,7	34,9	12,7	37,7	5,8	7,6
Jehovovi svedkovia	45,6	21,8	23,2	6,7	29,4	18,8	36,9	4,3	9,2
bez vyznania	60,6	13,6	10,9	12,0	54,3	11,5	12,9	12,5	7,5
nezistené	54,9	19,6	14,3	7,2	44,8	15,3	21,1	7,5	8,7
Slovensko	54,1	15,6	20,1	8,0	40,8	11,4	31,4	7,3	8,1

Vysvetlivky: pracuj. – pracujúci; nezam. – nezamestnaní; dôchod. – dôchodci; študenti – študenti strednej a vysokej školy a uční (učnice); MD, domác. – ženy na materskej dovolenke a ďalšej materskej dovolenke a osoby v domácnosti.

Najvyšší podiel pracujúcich osôb (mužov i žien) nachádzame v skupine bez vyznania. Ako sme už načrtli vyššie, súvisí to nielen s ich mladším vekovým zložením, ale aj vzdelanostnou štruktúrou, kde významné zastúpenie zohrávajú absolventi vysokých škôl, ktorých pozícia na trhu práce je na Slovensku vo všeobecnosti dlhodobo najlepšia. Naopak najnižšiu váhu pracujúcich nachádzame u Jehovových svedkov a tiež u pravoslávnych a gréckokatolíkov. Podiel nezamestnaných je najnižší u osôb bez vyznania a evanjelikov augsburského vyznania a naopak najvyšší u Jehovových svedkov. U ostatných náboženstiev veľké rozdiely neidentifikujeme. Podiel dôchodcov predovšetkým úzko súvisí s vekom a pohlavím jednotlivých skupín. Najväčšiu váhu u mužov nachádzame u gréckokatolíkov a na strane žien sú to evanjelici augsburského vyznania. Najmenej často sa s dôchodcami stretávame u osôb bez vyznania a v skupine nezistených. Rozdiely vo váhe študentov

¹¹² Tamže.

a učňov sú medzi jednotlivými sledovanými populačnými skupinami veľmi malé, pričom platí, že ich váha vo všeobecnosti je veľmi nízka. Určitú odchýlku nachádzame u osôb bez vyznania, kde v mužskej časti tvoria 12 % a u žien dokonca 12,5 %.

Záver

Miera religiozity populácie Slovenska podľa výsledkov posledných troch sčítaní napriek štyrom desaťročiam trvajúcej existencie politického režimu nepriaznivo hľadiacemu na náboženstvá a celkovo náboženský život, bola pomerne vysoká. Tá sa pohybovala od 73 % v roku 1991 po 84 % v roku 2001, aby v poslednom sčítaní opätovne mierne klesla na úroveň približne 76%. V porovnaní s prvou polovicou 20. storočia, keď sa na Slovensku pohybovala vysoko nad 99 %, to znamená istý prepád. Celkovo však možno skonštatovať v mnohých ohľadoch analogický stav a istú ustálenosť náboženskej štruktúry. Týka sa to aj priestorového rozloženia príslušníkov najpočetnejších náboženstiev. Je zrejme, že okrem rímskokatolíkov ostatné náboženstvá vytvárajú na Slovensku určité oblasti so svojim vyšším zastúpením. V prípade evanjelikov augsburského vyznania je to predovšetkým oblasť slovensko-moravskej hranice predovšetkým s centrom v okrese Myjava, ku ktorému je možné zaradiť aj časti okresov Nové Mesto nad Váhom a Senica. Najväčšou oblasťou vyššieho zastúpenia evanjelikov a. v. je stredné Slovensko. Poslednú tretiu oblasť s väčším podielom evanjelikov augsburského tvorí pás obcí tiahnuci sa na východe Slovenska v okresoch Bardejov, Svidník, Prešov, Vranov nad Topľou a Košice okolie.

Osoby hlásiace sa ku gréckokatolíckemu a pravoslávnomu náboženstvu sú koncentrované predovšetkým v prihraničných oblastiach na severovýchode a východe republiky. Vzhľadom na početnosť je zrejme, že v prípade prvého menovaného ide o niečo väčšiu oblasť zasahujúcu aj hlbšie do vnútrozemia.

Príslušníci reformovaného kresťanstva obývajú súvislý pás prihraničných regiónov s Maďarskom v historickom priestore maďarského etnika rozdeleného okresmi Veľký Krtíš a Lučenec na dve podoblasti.

Priestorové rozmiestnenie osôb bez vyznania je značne nerovnomerné. Najmenší podiel dosahujú tieto osoby na severe a východe republiky a naopak najčastejšie ich nachádzame na západe (predovšetkým

v mestských okresoch Bratislavy a v okolí) a tiež na strednom Slovensku.

Dlhodobu stabilne si dominantnú pozíciu na Slovensku udržalo rímskokatolícke náboženstvo. Potvrdili to aj údaje sčítaní uskutočnených poroku 1989. Druhou v poradí je stabilne evanjelická cirkev augsburského vyznania a na treťom mieste sa udržiava gréckokatolícka cirkev. Nad hranicou 10 tis. veriacich sa dostali ešte reformovaná kresťanská cirkev, pravoslávna cirkev a náboženská spoločnosť Jehovových svedkov. Okrem toho je z výsledkov zrejmé, že čoraz viac ľudí sa hlási k rôznym novým náboženstvám a náboženským spoločnostiam. Náboženská štruktúra obyvateľstva, ktoré sa hlási k nejakej cirkvi alebo spoločnosti, sa postupne čoraz viac heterogenizuje. Kým v roku 1991 sa k iným ako piatim vyššie spomenutým náboženstvám prihlásilo len približne 21 tis. osôb, v roku 2011 to už bolo trikrát viac.

Analýza veľkostných skupín obcí ukázala, že veriaci pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi žijú spomedzi všetkých sledovaných náboženstiev najčastejšie v malých obciach. Vyššie zastúpenie v menších sídlach Slovenska nachádzame aj u reformovaných evanjelikov. Na druhej strane u Jehovových svedkov, nezistených a najmä v prípade osôb bez vyznania platí, že majú trvalý pobyt častejšie vo väčších mestách. Výsledkom toho je aj prevaha osôb žijúcich v mestskom prostredí u týchto skupín. Naopak z vidieckych obcí najčastejšie pochádzajú veriaci evanjelickej reformovanej a s určitým odstupom aj gréckokatolíckej cirkvi. V ostatných sledovaných náboženstvách bol pomer medzi veriacimi z mestských a vidieckych obcí pomerne vyrovnaný.

Slovenská národnosť má síce značnú prevahu v takmer všetkých náboženstvách, no predovšetkým osoby maďarskej, rusínskej a ukrajinskej národnosti tvoria v niektorých prípadoch dôležitú zložku daného náboženstva (napr. maďarská národnosť u rímskokatolíkov, rusínska a ukrajinská u gréckokatolíkov). Výnimkou je predovšetkým reformovaná evanjelická cirkev, v ktorej prevahu má obyvateľstvo maďarskej národnosti. V prípade pravoslávnych nachádzame častejšiu deklaráciu ukrajinskej a rusínskej národnosti.

Pohľad na pohlavnú a vekovú štruktúru osôb podľa náboženského vyznania poukázal na pomerne veľké rozdiely v jednotlivých subpopuláciách. Prevahu mužov nad ženami nachádzame u osôb bez zisteného náboženského vyznania a tiež u osôb, ktoré v sčítaniach

uviedli, že sú bez vyznania. Celkovo najstaršiu populáciu majú obe sledované evanjelické náboženstvá, čo je výsledok nízkeho podielu detskej a naopak vyššieho zastúpenia seniorskej zložky. Jednoznačne najmladšou populáciou disponujú skupiny osôb bez vyznania a nezistených, u ktorých je možné identifikovať do značnej miery bimodálny rodinný charakter vekovej štruktúry. Je zrejmé, že proces populačného starnutia bude vo všetkých náboženstvách pokračovať aj do budúcnosti a v prípade niektorých z nich vzhľadom na súčasný charakter vekovej štruktúry budeme svedkami dynamizácie vymierania prirodzeným pohybom.

Odlišnosti vo vekovej štruktúre sa následne odzrkadľujú aj v zložení podľa rodinného stavu, vzdelania, ekonomickej aktivity, ekonomického postavenia a pod. V prípade štruktúry podľa rodinného stavu, vo všetkých sledovaných skupinách mali prevahu osoby žijúce v manželstve. Ich najnižší podiel nachádzame u nezistených a bez vyznania, kde dôležitou zložkou sú slobodné osoby, ale tiež tu nachádzame aj častejšie zastúpenie rozvedených. Vyšší podiel ovdovených nachádzame najmä u náboženstiev so staršou vekovou štruktúrou (evanjelické náboženstvá).

Analýza počtu narodených detí podľa veku a náboženského vyznania poukázala na vyššiu realizovanú plodnosť žien hlásiacich sa k pravoslávne, gréckokatolíckemu a čiastočne aj rímskokatolíckemu náboženstvu. Naopak najnižší priemerný počet detí na jednu ženu nachádzame u osôb bez vyznania nasledovaných oboma evanjelickými náboženstvami. Príčinou je potrebné hľadať predovšetkým v štruktúre žien podľa počtu narodených detí. Kým v prvých troch menovaných nachádzame častejšie ženy, ktorým sa narodili tri a viac detí, u evanjelikov a najmä v skupine žien bez vyznania dominuje najmä dvojdetný model rodiny s určitým nadpriemerným zastúpením jednodetnosti. Rozdiely v miere bezdetnosti boli zanedbateľné a poukazujú tak na vysokú normativitu materstva vládnucu naprieč celou slovenskou spoločnosťou bez ohľadu na náboženské vyznanie žien.

Rozdiely vo vekovej štruktúre sa síce odzrkadľujú aj na zložení sledovaných skupín podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania, no podrobnejšie rozdelenie na detailnejšie vekové skupiny ukázalo, že tieto diferencie sú pri určitom zovšeobecnení platné naprieč celým vekovým spektrom. Predovšetkým sa ukázalo, že osoby, ktoré neodpovedali na

otázku o náboženskom vyznaní spolu s osobami, ktoré deklarovali, že sú bez vyznania, majú nadpriemerné zastúpenie absolventov vysokých škôl a úplného stredoškolského vzdelania. Vyšší vzdelanostný profil do určitej miery nachádzame aj u osôb hlásiacich sa k evanjelikom augsburského vyznania. Naopak nepriaznivú skladbu obyvateľstva podľa najvyššieho vzdelania nachádzame najmä u Jehovových svedkov a čiastočne aj u reformovaných evanjelikov.

Z pohľadu ekonomické postavenia najvyšší podiel pracujúcich a súčasne najnižšie zastúpenie nezamestnaných a dôchodcov identifikujeme u osôb bez vyznania. Naopak najmenej často sa s pracujúcimi stretávame u Jehovových svedkov a tiež v skupine pravoslávnych a gréckokatolíkov. Podiel dôchodcov úzko súvisí s vekovým profilom, a preto sa najčastejšie vyskytujú u osôb hlásiacich sa ku gréckokatolíckemu náboženstvu na strane mužov a na strane žien sú to osoby evanjelického a. v.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Národný archív České republiky v Prahe

- f. Ministerstvo vnútra – Stará registratura, 1918 – 1938

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918 – 1928
- f. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave, 1945 – 1951

(1952)

MVSR – Štátny archív v Košiciach, pobočka Rožňava

- f. Obvodný notársky úrad v Stratenej, 1895 – 1945
- f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945

Literatúra

BOHÁČ, Antonín. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část analytická. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. In: *Československá statistika* sv. 9, řada VI.,

sešit 1 (ďalej ČSS sv. 9). Praha : Státní úřad statistický, 1924, s. 32*-129*.
FREJKA, Tomas. Overview chapter 2: Parity distribution and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model. In: Frejka, T., Hoem, I, Sobotka, T, Toulemon, L. (eds.) *Childbearing trends and policies in Europe. Demographic research* 19, Special collection 7, 2008, s. 47-72.

HETÉNYI Martin. *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939 – 1945*. Nitra : UKF, 2011.

HETÉNYI, Martin. Maďarská strana na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století II : Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Orlicí : Oftis, 2007, s. 58-67.

JANAS, Karol. Slovensko-poľské územné spory a spôsoby ich riešenia v severozápadnom Slovensku v rokoch 1938 – 1939. In: *Vlastivedný zborník Považia*, r. XXII, 2004, s. 93-103.

JANAS, Karol. Poľské požiadavky voči Československu v roku 1938 a ich dopad na poľsko-moravsko-slovenské pomedzie. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století: Osudové osmičky v našich dějinách*. Zost. J. Mervart, J. Štěpán. Ústí nad Orlicí : OFTIS, 2008, s. 171-178.

MAJERIKOVÁ, Milica. *Vojna o Spiš : Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte československo-poľských vzťahov*. Krakov, 2007.

KORČÁK, Jaromír. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930: část textová. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. In: *Československá statistika* sv. 98, řada VI., sešit 7 (ďalej ČSS sv. 98). Praha : SÚS, 1934, s. 9*-55*.

KUČERA, Milan. K interpretaci výsledků sčítání 1991 o náboženském vyznání. In: *Demografie*, roč. 36, 1994, č. 3, s. 189-191.

KUČERA, Milan. Náboženské vyznání v obsahu sčítání lidu 1991. In: *Demografie*, roč. 33, 1991, č.1, s. 60-63.

Lexikón obcí Slovenskej republiky. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1942.

MAJO, Juraj. Demografický obraz evanjelikov na Slovensku na začiatku 21. storočia. In: KUSEDOVÁ, D. a kol.: *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2011.

MAREK, Pavel. *Pravosláví v Československu v letech 1918 – 1942 : Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku*. Brno : LMAREK, 2004.

- MARENČÁKOVÁ, Jana. Náboženská štruktúra. In: MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B. (eds.): *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2006, s. 104-109.
- MATLOVIČ, René. *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. Prešov, 2005.
- MATULA, Pavol. Zabratie spišskej obce Lesnica Poľskom v roku 1938. In: *Almanach XIV : Slováci v Poľsku*. Krakova : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 77-92.
- MEDVECKÝ, Matej – SCHVARC, Michal. Juloslav Jane – dobrodruh v osídľach spravodajských služieb. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 2, s. 36-49.
- MORÁVKOVÁ, Štěpánka. Zjišťování národnosti při sčítání lidu, domů a bytů. In: *Demografie*, č. 4, 1999, roč. 41, s. 261-264.
- MULÍK, Peter. Metódy a formy proticirkevnej politiky komunistických štátov strednej a juhovýchodnej Európy a ich zmeny v rokoch 1945-1989. In: FIAMOVÁ, M., JAKUBČIN, P. (eds.): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 234-272.
- OČOVSKÝ, Štefan. Vývoj religióznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. In: *Geografický časopis*, r. 45, 1993, č. 2-3, s.163-180.
- PASTOR, Karol. Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite. In: *Demografie*, 1994, č. 3, roč. 36, s. 173-180.
- PEŠEK, Jan. Štátnopolitické orgány dozoru nad cirkvami na Slovensku v rokoch 1948-1989. In: FIAMOVÁ, M., JAKUBČIN, P. (eds.): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 510-527.
- Sčítaní lidu a soupis domů a bytů v Republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města. In: *Československá statistika*, sv. 3, Praha: Státní úřad statistický, 1957
- Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.
- SRB, Vladimír – ANDRLE, Alois. Náboženské vyznání obyvateľstva České republiky ke 3. březnu 1991. In: *Demografie*, roč. 36, 1994, č. 3, s. 181-188.

- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919-1940*. Bratislava: INFOSTAT, 2009.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi I. Demografická reprodukcia*. Bratislava : Infostat, 2009.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava : Infostat, 2009.
- Štatistická príručka Slovenska 1947*. Bratislava : Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947.
- Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej*. Praha : Státní úřad statistický, 1936.
- TIŠLIAR, Pavol. *Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. - 1. pol. 20. storočia)*. Brno : Tribun EU, 2009.
- TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : Statis, 2007.
- TIŠLIAR, Pavol. *Národnostný kataster Slovenska z roku 1940*. Bratislava : SNA, 2011.
- Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava : Štátny štatistický úrad, 1939.
- Zprávy Štátného plánovacieho a štatistického úradu 1946*. Bratislava 1946.
- Pramene práva*
Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1918 – 1939.

Internet

- http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/1991/obyv1_1991.htm
http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/2001/obyv1_2001.htm
http://portal.statistics.sk/files/obyv_sk-15.pdf

© **Populačné štúdie Slovenska 3**

Zostavil: doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Autori štúdií: Ivica Bumová

Eva Škorvanková

Branislav Šprocha a Pavol Tišliar

1. štúdia (1 AH)

2. štúdia (5,6 AH)

3. štúdia (3,6 AH)

Katedra etnológie a muzeológie

Katedra porovnávacej religionistiky

Katedra všeobecných dejín

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Proofreading: Mgr. Slavomír Čéplö

1. vydanie, Bratislava 2014

Vydavateľ:

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

ISBN 978-80-971715-0-6